

JÉ LEN KOR

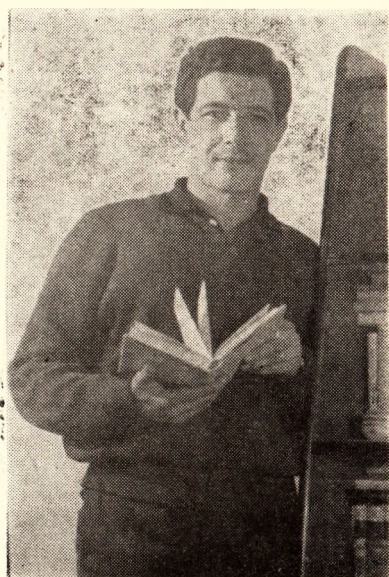
IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 11

Számunk szerzői:

AMBRUS Z. MIKLÓS
ARATÓ KÁROLY
BAKÓ JÓZSEF
BÁLINT ENDRE
BENCZE LÁSZLÓ
BICSKEI MÁRIA
BORBÉLY SÁNDOR
CSORBA GYÓZŐ
CSORDÁS JÁNOS
DÉVÉNYI IVÁN
DUDÁS KÁLMÁN
FOGARASSY MIKLÓS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GERA GYÖRGY
GÖMÖRI JENŐ TAMÁS
GUTTENBRUNNER, MICHAEL
HAITS GÉZA
HAJNAL GÁBOR
KALÁSZ MÁRTON
KASSÁK LAJOS
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KODOLÁNYI JÁNOS
KRAMER, THEODOR
MALY, KARL ANTON
MARÓTI LAJOS
MEZEI ANDRÁS
CS. NAGY ISTVÁN
NEMESKÜRTY ISTVÁN
RAFFAI SAROLTA
SIMON ISTVÁN
SINKA ERZSÉBET
SOBOR ANTAL
SOMOS MIKLÓS
SZABÓ GYULA
SZEGHALMI ELEMÉR
SZIJ REZSÓ
SZOPORI N. LAJOS
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TÉNAGY SÁNDOR
THIERY ÁRPÁD
TORNAI JÓZSEF
VASADI PÉTER
WALDINGER, ERNST
WEISMANN JÁNOS

Rajzok:

BÁLINT ENDRE
GÁBOR JENŐ
KMETTY JÁNOS
KOVÁTS ÉVA
MARTYN FERENC
SOLTRA ELEMÉR
SOMOS MIKLÓS
VAJDA LAJOS
ZÁGON BERTALAN

SOBOR ANTAL

1933-ban születtem Székesfehérvárott. A gimnázium elvégzése után egy ideig gyárban dolgoztam, majd beiratkoztam a budapesti bölcsészetre. Itt szereztem magyar-tanári diplomát 1956 nyarán. Azóta tanítottam falvakban is, jelenleg egy fehérvári iskolában dolgozom.

Első novellámat 1960-ban írtam, azóta jelennek meg írásaim folyóiratokban. Első könyvemet – novellás kötet lesz – most készíti elő kiadásra a Magvető Könyvkiadó.

Sobor Antal

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. II. szám

1963. november

TARTALOM

KASSÁK LAJOS: Emlékkoszorú (vers) - - - - -	995
SOBOR ANTAL: Nincs ányék az arcodon (novella) -	1000
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Sirató szerelmes ének (vers)	1004
TORNAI JÓZSEF: Mint a hattyú, most elúszhatnék (vers) - - - - -	1005
MEZEI ANDRÁS: Hej Józse hej (vers) - - - - -	1005
RAFFAI SAROLTA versei - - - - -	1006
CSORDÁS JÁNOS: Már nem is az istent (vers) - -	1007
GÖMÖRI JENŐ TAMÁS: Kosztolányi Dezsőhöz (vers)	1007
GERA GYÖRGY: Costa Brava (novella) - - - - -	1008
KISS DÉNES: Közelítgetem magam (vers) - - - - -	1015
CS. NAGY ISTVÁN: Ünnepelve temetni (vers) - -	1015
TÉNAGY SÁNDOR: Pajzán parádé (vers) - - -	1016
HAJNAL GÁBOR: A messzeségbe nézek (vers) - -	1017
BICSKEI MÁRIA: A magány halottjai (vers) - - -	1017
VASADI PÉTER: Fegyvertelenül (vers) - - - - -	1018
KENDE SÁNDOR: Katonálovak (novella) - - - -	1019
SINKA ERZSÉBET: Vonaton (vers) - - - - -	1022
MARÓTI LAJOS: Pantomim (vers) - - - - -	1023
SIMON ISTVÁN: A kaptafától a poézisig (tanulmány)	1029
BAKÓ JÓZSEF: Rák-kórház folyosóján (vers) - - -	1035
Mai osztrák költők (Arató Károly, Csorba Győző, és Kalász Márton fordításai) - - - - -	1036

MŰHELY

THIERY ÁRPÁD két novellája és utószava - - -	1040
--	------

HORIZONT

SZOPORI N. LAJOS: Misszionáriusok? - - - -	1049
--	------

HAGYOMÁNY

SZABÓ GYULA: Latinka Sándor hírlapíró és kulturá- lis szervező munkássága - - - - -	1057
--	------

VITA

BENCZE LÁSZLÓ: A műhelyből - - - - - 1062.

MŰVÉSZET

TAKÁCS IMRE: Csontváry ege alatt - - - - - 1069.

HAITS GÉZA: Chagall „credo”-ja az atomkorszak küszöbén - - - - - 1073

TAKÁTS GYULA: László Gyula rajzairól - - - - - 1075

WEISMANN JÁNOS: Egy fiatal magyar festő Londonban - - - - - 1077

BÁLINT ENDRE: Halott mesterem: Vajda Lajos emlékének (vers) - - - - - 1079

SOMOS MIKLÓS: Kmetty János (vers) - - - - - 1081

DÉVÉNYI IVÁN két jegyzete - - - - - 1080, 1082

JEGYZET

KODOLÁNYI JÁNOS: Találkozások és búcsúszások - 1083

SZIJ REZSŐ: Dunántúli cipruság Gulyás Pál sírjára - 1089

DUDÁS KÁLMÁN: Egy polihisztor világképe - - - 1092

SZEMLE

NEMESKÜRTY ISTVÁN: Önarckép a pálya széléről - 1095

FOGARASSY MIKLÓS: Jegyzetek a filmművészet új útjairól - - - - - 1097

BORBÉLY SÁNDOR: Buda Ferenc: Füvek példája 1100

SZEGHELMY ELEMÉR: Kemény Dezső: Címe nincs - 1101

AMBRUS Z. MIKLÓS: Mocsár Gábor: Nyitott tenyér 1102

DÉVÉNYI IVÁN: Két könyv a XX. század magyar képzőművészetéről - - - - - 1103

RAJZOK

BÁLINT ENDRE - - - - - 1079

GÁBOR JENŐ - - - - - 1068, 1104

KMETTY JÁNOS - - - - - 1082

KOVÁTS ÉVA - - - - - 1014

SOLTRA ELEMÉR - - - - - 1928

SOMOS MIKLÓS - - - - - 1081

VAJDA LAJOS - - - - - 1039

ZÁGON BERTALAN - - - - - 1080

A műmelléklet MARTYN FERENC munkája - - -

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR

főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÓZÓ, LAZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11. Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekk száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy

átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

63-4858 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Kassák Lajos
EMLÉKKOSZORÚ

Ő balt meg akit nagyon szerettem
igaz hogy
sosem vallottam meg neki.
Akkor csak a barátja voltam.
Egy másik férfival élt
három gyereke bites apjával.
Mindössze huszonkétéves
s a három gyerek mint a szegénység sápadt virágai.
Egyik még az anyja tején nevelődött
esténként a nagyanyjuk mosdatta le őket
a zománcát vesztett
zebracsíkos lavórban.
Igen ők a szegénység sápadt virágai voltak
a szomszéd gyárfalak árnyékában.
Sok volt a sirás
a kenyértelenség szomorúsága.
De jól bírták a zűrös nappalokat és hosszú éjszakákat
minthacsak kárpadra születtek volna
homlokukon a mártírium jegyével.
Ott csetlettem-botlottam közöttük
aztán én lettem egyetlen férfi a házban
a másik mintha füstté vált volna
többé sose láttuk.
1910
kemény télidő
sovány ígéretetek
és egy ajtó
amit nem tudtam becsukni.
Az asszony hozománya három gyerek
három szánalomraméltó virágszál
és én már éreztem vállaim meghajolnak
a gondok súlya alatt.
Fiatal költő mindent súlyosabbnak éreztem
mindent sötétebbnek láttam a valóságnál
s csak testem élt közöttük.
Nem holmi öttusa bajnoké volt ez a test
hanem az enyém
egy fiatal költő teste
amit gyakorta cserben hagyott a lélek.
Nem ezen a tájon volt igazi otthonom
más hegyek szerpentinjein
más vizek sodrában
más csillagok alatt
más végletek közt
éltem szinte láthatatlanul.
Nem törődtem a bírák szigorúval
sem az adóhivatallal
orvosok nagyképével
vénesszonyok siralmaival.
Az a pénz nélkül úr voltam
aki önmaga hiúsával táplálkozik.

Rögeszmém volt a végtelen felmérése
 és meg tudtam elégedni a semmivel.
 Hasonló voltam azokhoz a hívőkhöz
 akik a mennyek kapuin zörgetnek
 feledve rongyaikat és sebeiket.
 Nem ittam alkobolt
 és a megrögzött iszákosokhoz hasonlítottam
 behunyt szemmel bolyongtam
 anélkül hogy letértem volna az egyenes útról.
 Már tudtam
 borgonyaimat a tenger mélyére vetettem
 ime hát a sajkát
 amit álmaim fénypontjaiból készítettem
 semmi baj nem érheti
 mert én magam vagyok a tenger
 felette az ég
 rajta az ezüstporral bebintett
 tejút is én vagyok.
 Féltem a baláltól
 s nagyobb biztonságban éltem minden balandónál
 oldalamon már az asszonnyal
 aki elbagyta értem három gyerekét.
 Nálunk senki sem lehet boldogabb
 mondtam őszintén és meghittén
 s mégis ha megcsókoltuk egymást
 a bűnösök szomorúsága
 összeszorította torkunkat.
 De ez már nem változtathatott a mérleg játékán.
 Azt mondtam az enyém vagy
 és ő is ezt mondta
 az enyém vagy.
 Boldogan szavalta verseimet
 gesztusok és szenvelgő grimaszok nélkül
 úgy ahogy megszülettek a mélyben
 ahogyan a napvilágban kiteljesedtek
 és én láttam őt a színpadon
 Maeterlinck
 Szent Antal csodájában.
 Ó Isten Isten
 hogyan múlik felettünk az idő
 milyen elszabadultan forognak
 sorsunk olajozatlan kerekei.
 A színpadon
 a nézők szemének kereszttüzében
 ő volt a szegény együgyű szolgáló
 mocskos zsákrongyával éppen a padlót mosta fel
 mikor megjelent előtte
 Szent Antal
 fehér lilomszállal a kezében
 ezüst glóriájában apró villanykörték égtek
 s az együgyű szolgáló
 nyitott szájjal bámult rá
 összekulcsolt kezekkel
 arcán a hervadó szüzesség pírjával
 mint aki hisz a csodában
 és mélyen megalázkodik előtte.

Láttam őt és nagyon szerettem
és ekkor született egy versem
az éjszaka drapériái közt anyámat idéztem meg
„aki ott sirdogált a nagy teknők előtt s a nebéz gö-
zökben néha megjelentek az angyalok. Fügét
datolyát és cseresznyét hoztak tiszta ingecskéjükben
és kövér kezecskéjükkel elsimították a mosónő
szeméből a hajakat”.

Anyám és feleségem egyazon alagúton át
indultak a hajnal kapuja felé
én lámpással a kezemben
haladtam előttük
miközben könnyeztek a szemeim
s egy szebb jövőről énekeltem.
Azt hittem jó szóval gyengéd simítással
meg tudom váltani a világot.
Mértéktelen étvággal verseket faltam
és verseket szültem anyai fájdalommal.
Látomásaim szövevényei közt
az apokalipszis lovait hajszoltam
keresztben átúsztam az idő folyását
elvesztem a térben
aztán megint a feleségem karján találtam meg magam.
Hallottuk a három gyerek távoli sirását
s csak mentünk
mentünk
keserű izekkel a szánkban
vérünk forróságától gyötörten.
Éreztem valamikor én is
síró az anyja után kiáltozó gyerek voltam
s ime most egyedül kell magasba emelnem
a gyűlölet és a szeretet zászlaját.
Nem voltak megbocsájtthatlan bűneim.
De tudtam
mindazért amit tettem és nem tettem
a saját tűzemben kell elégnem.
Aludj aludj én csöppségem
dúdolta anyám a bölcsőm felett.
A mécses vérző lángja
megvilágította a falakat
amiken fekete árnyak imbolyogtak
nyitvatartották a szemem
és bekúsztak a szívembe.
Menekülni szerettem volna
s a permetező korom
elzárt előlem minden utat.
Ilyen volt gyerekkorom
s most három elbagyott gyerek sirt utánunk.
És mi csak mentünk
mentünk
háborúkkal és forradalmakkal találkoztunk
úgy sejtettük
egy kiengesztelhetetlen szörnyeteg
él valahol a sárga ködök megett
és tűskefogaival
fekete holdas körmeivel

gyötör bennünket folyvást.
Megkínzottak és meggyalázottak lettünk
mint Dosztojevszkij regényalakjai.
Feleségem volt az én áldozatokra kész Szonjám
aki elkísért pokoljárásomban
remélvén hogy egyszer kisüt felettünk a nap
s az emberek leveszik előttünk kalapjukat.
Nagy a világ mégsem tudtunk nyomtalanul elveszni benne.
Leróttuk tegnapi adósságainkat
ma újabb kölcsönökért esdekeltünk
s mint az ökrök
bíztuk minden baszon nélküli igánkat
a síkság forró homokján
vagy eltévedtünk egy erdőben
féltünk a mély csendtől
a láthatatlan nyüzsgéstől
a kígyósziszegéstől.
Fogadalmaink binárájába gabalyodtunk
de ismét kitörtünk
folytattuk azt amit nem akartunk folytatni
és mi mást tehetnénk
megöleljük egymást
a jobb remények szédületében.
Egy beigért tragédia szálait
szójjuk
vakon
és jó képet vágunk hozzá.
Hány éjszakát virrasztottunk át
egymás előtt is szégyenkezően
bányszor fordítottuk el tekintetünket
az utcák járókelőiről.
Valami féreg rághatta szívünket
vagy talán a láthatatlan angyal
űzött bennünket a láthatatlan kardjával
nagy sötétségeken át
az irreális térben.
és bányszor ültünk
összefont kezekkel
akár a siralomházban.
Sóbajokat küldtünk a táj felé
ahol a hajnal születik meg
barangok és gyárkürtök lármájával.
Mérhetetlen volt bennünk
az élet vágya
És bányszor ültünk
Anyám ha sejtette volna
mi lesz belőlem
így könnyörgök
szakiits le elapadt melledről
dobj a kút fenekére.
Nem egyszer gondoltam apámra is
akitől úgy szakadtam el
ahogyan a férges gyümölcs
elszakad fájától.
Mea culpa ó mea culpa.
Játszottam testetlen játékszereimmel

*mint aki a nagy
katedrális
helyreállításán dolgozik.
De már tudom
saját árnyékomat kergetem
fürkészem a semmi mélységét
elundorodom ha saját képmásomat látom a
folyó tükrében.
Milyen kegyetlenül egyedül lennék
ha az asszony nem menetelne oldalamon.
Végtelen bála
és dicséret
a szerelméért.
Olyan volt ő
mint a jótétemény maga
mint egy virágos kert illata
mint az a valótlán kéz
amely olykor olykor
mély álomba merített
mint az az ajándék
amit nem kértem soha
és boldoggá tett ha megérkezett.
Mindenét megkívántam
és mindenét nekem adta.
Aztán elindult a hosszú magányos útra.
Ki tudja hol járhat most
átokverte tájakon bolyong tán
vagy éppen a Paradicsomkert kapujában áll
bebocsájtásra várakozón
vagy a legmagasabb hegy csúcsán ül
és kedves szoprán hangján énekel
vagy talán igazánból már nincs sehol
elvesztette súlyát
átlátszóvá vált mint a levegő
s csak a szörnyű kis ballada őrzi emlékét*
„Enyém volt ő s engemet mint rózsát viselt kebelén
s maga is egy rózsa volt szegény.
Ki érti meg súlyos bánatát
virágot szedett a réten egy nyárvégi nap alkonyán
aztán sírt és megölte magát”.

Karácsony éjszakája van.

*Lebajtom a fejem
és panaszkodom
panaszkodom.*

NINCS ÁRNYÉK AZ ARCODON

Órákig feküdtek már a parton, egyikük sem szólt semmit.

– A homok, ez a sárga homok folyton az apámat juttatja eszembe – mondta egyszer csak Olga. – Ilyen sárga bajusza volt. És ötvenhatban New Jerseybe ment egy tizenkilenc éves lánnyal.

A nap örülden sütött, bőrüket perzselte a forróság. Vakítóan szikrázott körülöttük minden.

– A te papád egy állatkert volt. Tizenkilenc éves lánnyal és homokszerű bajusszal képtelen ötlet nekivágni a nagyvilágnak.

Ezt Feri mondta, aki hanyatt feküdt a lilacsíkos fürdőköpenyen.

– Szerintem nem ez a lényeg – mondta Linti Olgának, és éppen hogy megemelte a fejét. – Őt az teszi rokonszenvesé, hogy megcsinált téged. Mindenki művel egyszer egy klassz dolgot, aztán eltűnik. A te apád is ezt tette. Megcsinált téged, aztán egy napon elment.

Olga eltűnődött. Hosszú ideig hallgattak megint.

A strand stúdiójában éppen ötödször tették föl a Twist again lemezét.

– És neked mi a véleményed apáról, Miklós? – kérdezte később Olga a harmadik fiútól, aki valamivel távolabb feküdt hanyatt a csupasz fűvön, és az arcát képes újsággal takarta be.

– Semmi – mondta a fiú.

– Mégis? A lány annyi idős volt, mint most én: tizenkilenc éves. Apa negyvenkét éves volt akkor. Te mit tettél volna a helyében?

– Leborotváltam volna a bajuszomat – mondta Miklós az újság alól.

Újra csend. Linti oldalára fordult, karjait hosszan elnyújtotta maga mellett. Vékony, feketére sült teste volt.

Feri magához húzta Linti piros-pöttyös labdáját, és a feje alá tette. A kis kék fürdőnadrágja fölött húzogatta hasán a szőrszálakat. Félíg hűnyt szempillái alól nézte a hasát.

A lány körbe nézett, és tekintete megállapodott egy férfin, aki a közelben feküdt az olajfák alatt. Később Olga is lefeküdt, karjaival takarta el az arcát.

Miklós hasra fordult, az újságot maga mellé dobta. Széles, bronzbarna hátára furcsa, kusza ábrákat nyomott a fű. Melege volt. Érezte, hogy a gerincén végig izzadság folyik le. Az álla alatt a nyakát is csípte az izzadság.

A stúdióban valamit bemozanak. Idegesítő az ilyesmi, mert összefüggő szöveget nem lehet hallani. Valami szőke kisfiúról kiabál egy undok női hang.

– A bejáratnál... a bejáratnál... a bejáratnál... – hallatszik többször a kabin-sorok felől visszavert töredék. De nem lehet többet kihámozni belőle.

Újra lemezt tesznek föl.

Vico Torriani.

– Menjünk fürödni – nyögi Linti.

– Nem lehet – mondja Feri –, itt nem lehet megmozdulni. Az emberek betemetik a partot. Semmi kedvem izzadt testeken át kalimpálni. És különben is mindjárt öt óra, őrsgváltás. A váltás pedig csak szárazföldön lehet.

Gyorsvonat robot az állomáson. Erős füttyölése közeledik, majd hirtelen távolodik. Egy időre elnyeli Vico Torrianit. A fütty hosszú és fülhasító, majd mély és lassan elenyésző.

– A Doppler-elve – mondja Feri.

– Hát az meg mi? – kérdezi Linti.

– Te állat – mondja Feri.

Miklós fölül, az órájára néz. Öt óra. Olgára pillant, de nem látja a lány arcát, mert eltakarja a karjaival.

Körülöttük tényleg szinte járhatatlan a hely a sok embertől. Mellettük egy család telepedett le. A kövér nő és a csontos, szőrnök férfi kék lábasból sült húst szedegetnek ki, tele szájjal esznek. A szemek kidagadnak, a semmibe révednek a víz felé. Mellettük vizes hajú, copfos, sovány lány áll, főtt kukoricát eszik. Nedves szatén fürdőruhája a testére tapad.

- Öt óra! - kiáltja Linti és föláll.

- Váltás, uraim - mondja Feri és ő is föláll.

Miklós Olgára néz. A lány lassan fölül, szemei nedvesek és vörös a környékük. Nem lehet tudni, sírt-e vagy csak az izzadtságtól van, amint a karját rászorította az arcára.

Linti Miklós elé lép.

- Na gyere, öregem. Essünk túl rajta, azt hiszem, kellemes heted lesz. Nekem is az volt.

Miklós még mindig a lányt nézi. Nem áll föl.

- Na, mi lesz? - kérdezi Linti.

- Eredj a fenébe! - mondja Miklós. - Nem érted? Menj a pokolba innen!

- Ez napszúrást kapott - röhög Linti. - Ápolgathatod, öregem - fordul Olga felé.

A lány nem szól, megint az idősebb férfit nézi, aki az olajfák alatt pokrócon fekszik, és színes fedelű könyvet olvas. A kezével a nagy fehér tomporát vakargatja, óriási, szarukeretes szemüveget visel. Mellette a fűben csauszínű cipőire teregette a zokniját.

- Még utóbb szerencséd lesz. Olgácska még egy hétig nálad marad, mivel ez az ürge nem hajlandó átvenni. Ó, hogy nem velem történik meg az ilyesmi! Egyébként olvastam valahol, hogy a nagy hőség esetenként impotenciát is okozhat - mondja Feri és aprókat röhög.

- Na, mi lesz? - kérdezi Linti újra Miklóstól.

- Semmi. Öt óra. És kész. Az lesz, ami lesz. Olga nálam van.

- És az átadás?

- Mondtam, hogy menj a jófenébe! Elegendő van belőletek.

- Hagyd - legyintett Feri. - Nem látod, hogy bezsongott.

Linti leült. Később a vállát vonogatta, egy száraz fűszálat tett a szájába, megint fölállt, és a tó felé indult a combok, fejek, mellek, karok között botorkálva.

- Hova mész? - kiáltott utána Feri.

- Kihallgatásra Erzsébet angol királynőhöz - szólt vissza Linti, és kiköpte a fűszálat.

- Várj, akkor én is jövök - mondta Feri, és elindult. Amikor elment Miklós mellett, azt mondta: ürge.

Miklós hanyatt feküdt, karjait a feje alá tette.

- Mi bajod? - kérdezte Olga, de nem nézett a fiúra, újra a szarukeretest figyelte.

- Semmi.

- Látom.

- Semmi. Semmi, semmi... Hogy az isten verje meg! Semmi nem történik. Soha semmi sem történik!

- Mit akarsz?

Miklós nem válaszolt. Oldalt a lányra pillantott, aztán a szarukeretesre.

- Ki ez a hapsi?

- A volt tanárom - mondta Olga. - Még az általánosban. Itt nyaral. Néha bejön hozzánk a presszóba. Megcsinálom a feketéjét, megissza és elmegy.

- És?

- És nem ismer meg. Se ott, se itt. Már nem ismer meg.

- Baj?

- Nem. Csak akkor nagyon jó volt hozzám. Ismerte apát. Amikor apa elment, ő megállított az iskola folyosóján, végigsimított az arcomon. Szomorú volt a szeme a sok-dioptriás szemüveg mögött.

– Érzelmős szivar. Azt hiszem, túlságosan sok regényt olvashat – mondta Miklós. Hallgattak. Mellettük a húsevő család fölkerelkedett, fürödni mentek.
– Közel harmincnégy fok van árnyékban – magyarázta az apa a feleségének meg a lányának, amikor elmentek mellettük.

Balról fiatal nő és férfi feküdt. Átölelték egymást, a lábaik kalimpáltak a levegőben. Aztán egymásba fonták a lábaikat. Aprókat nevettek, és csókolóztak is. A férfi hirtelen mozdulattal hasra dobta magát a nő mellett. Egyik lábát rázhelyezte a nő lábára, lefogta. A nő kiszabadult, nevetve gurult egyet-kettőt. Nekiütődött egy guggoló öregembernek.

– Pardon – mondta a nő, és kuncogva húzta be a nyakát. Fenyegette az ujjával a férfit, hátrasimította a homlokába hulló haját. A férfi is fölült. Fölhúzta a térdeit, átkarolta a lábait. Duzzog. A nő mellé húzódik, végigsimít a férfi hátán. Elhelyezkedik mellette törökülésben, és nyomkodni kezdi a férfi nyakán, vállain és hátán a patánasokat.

– Menjünk! Menjünk innen – mondta Miklós. – Gyerünk el hozzád.

Fölálltak, a lány szedegetni kezdte a holmikat, a víz felé nézett, szeme fölé tartotta a tenyerét.

– Hagyd őket a fenébe – mondta Miklós. – Végeztem velük. Torkig vagyok ezzel a két állattal.

– Mondd már meg az istenért, mi bajod?

– Semmi.

Csak úgy, fürdőruhában mentek ki a strandról. Az olajfákkal szegélyezett fürdőszoron mentek. Olga papucsai csattogtak, Miklós mezítláb lépegetett a fűben.

A strand kerítése melletti parkírozó helyen benzin, por és pneumatik illata terjengett. Egy bordó Volkswagenben hátat fordítva egymásnak férfi és nő vetkőzött a hátsó ülésen.

– Szóval, az ott a fa alatt a tanárod volt?

– Igen – mondta Olga. – Miért? Azt gondoltad, a szeretőm? Nem. Csak hárman vagytok. Csak ti voltatok az életemben. Igaz, heti váltásban, de jó barátok vagyunk, nem?

Miklós a lányra nézett. Szemei nedvesek voltak. Szánalmasnak látta most Olgát a sovány, barna kis testével, a halványzöld bikinijével.

– Mondd – kérdezte Olga –, miért nem csináltad most a szombat öt órai ünnepélyes átadást? Ezek mindig jó heccek voltak, nem?

– Nem csináltam, és kész. És nem is fogom többé!

Szó nélkül mentek.

Az emeletes nyaraló udvarán, ahol Olga szuterénos albérleti szobája van, pingpongoznak a gesztenyafa alatt.

– Szia, Olgi – mondták a fiúk.

– Szia – mondta Olga, de nem nézett rájuk.

Lementek a szobába.

Félhomály és hűs volt idelent, Olga bezárta az ajtót.

Miklós a kockás pléddel letakart heverőre dőlt, Olga a spanyolfal mögé lépett, levette a bikinit, és kék köntösben lépett elő. A haját igazgatta.

Elhúzta a bútorkáson függőnyt, amitől sötétebb lett a szoba. A fehér szekrény emlékeztetett a kórházi bútorkátra, ilyen volt a bádoggal ágyazott szekrény is a heverő mellett. Rajta magnetofon, Olga lenyomta a billentyűt. Halk dzsessz terjengett a szobában, és parányit hallatszott a készülék lihegése is. A macskaszem zölden vibrált, a kerekek lassan, egyenletesen forogtak.

A lány Miklós mellé ült a heverőre.

– Lengyel vodkám van – mondta.

– Nem kell.

Olga a fiú vállára tette a kezét. A sötét bőr forró volt a tenyere alatt.

Miklós maga elé bámult a színes rongyszőnyeg kusza vonalaira. Kintől nevetés és a pingpong labda kopogása hallatszott.

– Meg kellett volna csinálnod ma azt az átkozott átadást. A fiúk most dühösek rád. Jó barátok vagytok, nem?

Miklós nem válaszolt.

Olga most fölállt, és bohócos mozdulatokkal játszani kezdett.

– Én, Keller Linti ma, szombaton délután öt órakor átadom neked Vidákovics Olgát, akit Feritől vettem át, és egy héten át szerettem, el nem hagytam, megvédtem és megőriztem neked... Aztán te jössz: Én, Sulyok Miklós átveszem Vidákovics Olgát, ígérem, hogy egy héten át szeretem, el nem hagyom, megvédem és megőrizem Ferinek. Isten engem úgy segéljen! Jelszó: My bed is my castle.

És Olga az ágy fölé nézett a falra, ahol a három fiú nagyméretű fényképe mellett kis sárga selyemdarab lógott piros zsinóron. Fekete betűkkel hímezték bele: My bed is my castle.

– Isten engem úgy segéljen... – mondta mégegyszer Olga, és elcsuklott a hangja. Hangos zokogással borult az ágyra, vállai görcsösen rángatóztak.

Miklós még mindig a szőnyeget nézte.

Amikor a lány sirása csillapodott, Miklós a karjára tette a kezét. Aztán ráhajolt a lányra, arcát a hajába fúrta.

– Mi van veled?

A lány fölemelte a fejét, arcához húzta a fiú kezét, rászorította.

– Semmi... semmi... Nagyon jók vagytok hozzám. De nem szerettek. Vagy szégyellitek mutatni. Nem tudom. A tanár keze is így volt akkor az arcomon, mint most a tied.

Miklós végigsimított az arcán, és hátul, Olga tarkóján összefogta a rövid haját. A lány szemei még mindig könnyesek voltak.

– Apáról is olyan csúnyán beszéltetek. Te is. Pedig ő szeretett engem. Azt hiszem, ő nagyon szeretett engem.

Olga fölállt, odament az ablakhoz, félrehúzta a függönyt. Sokáig állt a falnak támaszkodva, a túlsó parti hegyeket nézte.

– Nézd, ott messze. A hegyek oldalán. Az a fehér valami. Mit gondolsz, mi lehet az? Ház? Szikla?

Miklós az ablakhoz jött.

– Nem tudom.

– Sokat nézegetem. Ha egyedül vagyok, mindig átnézek oda. Sárga és narancs színű foltok is vannak. És ott föntebb pedig zöldek. Biztosan erdők. Gondolod, hogy azok ott erdők lehetnek?

– Valószínűleg erdők – mondta Miklós.

– Te nem szoktad azokat nézni odaát? – kérdezte Olga.

– Néha igen. Arra is gondoltam már, hogy egyszer el kellene oda menni.

A lány tágranyílt, nagy szemekkel nézte a fiú barna arcát, fényes, fekete haját. A szemei nevettek már.

– Te! Miklós... Én holnap szabadnapos leszek. Vasárnap lesz. Menjünk el.

Miklós elnevette magát.

– Hát jó. Az öreg Ikládi csónakján megyünk. Még ma elkérem tőle. Hányra mész ma dolgozni?

– Nyolcra.

– Hajnalban indulunk – mondta Miklós, és két tenyerébe fogta Olga arcát. Az ablakon beömlő fény felé fordította.

– Szép vagy – mondta halkan. – Milyen szép vagy így! Most nincs árnyék az arcomon.

Hosszan csókolták egymást, aztán a pamlaghoz mentek. Olga köntöse, mint egy madár röppent föl a szobában, és szétterült szárnyakkal hullott le a padlóra.

Sötét volt már a szobában egészen, amikor Olga fölült Miklós mellett, és lelépett az ágyról. Éjjeli lámpát gyújtott, a spanyolfal mögött mosakodott és öltözött.

A fekete presszós ruháját vette föl, a fehér keményített köténykét meg a hajába való szalagot a karjára tette.

– Alszol? – kérdezte.

– Nem.

Olga a fiúra nevetett, aki még mindig feküdt, a kockás pléd a melléig takarta.

– Itt maradsz? – kérdezte Olga.

– Nem, átmegyek Ikládihoz. Később talán benézek hozzád is.

Olga az ágyhoz lépett, megcsókolta a fiút. Miklós átfonta karjaival a nyakát, a magáéhoz húzta az arcát. Olga sóhajtott.

– Mi az?

– Miklós. Olyan furcsa voltál ma... De most már boldog vagyok. Olyan jó lenne veled... Hidd el, olyan jó lenne...

Elhallgatott.

– Mondjad. Mire gondolsz?

– Nem is tudom – állt föl Olga. – De... ha nem jönnénk vissza. Holnap. Onnan...

A fiú hallgatott. Cigaretét vett le az éjjeliszekrényről, rágyújtott.

– Ha akarsz, nem jövünk vissza.

– Soha?

– Soha.

Amikor elment a lány, Miklós fölkelt. Az ablakhoz ment, Olga után nézett. A kavicsos úton ment az erős lámpafényben úszó udvaron át. A pingpong labda még mindig kopogott. Az üdülők közül két fiú és két lány párost játszott. A nagy fára szerelt két százás körte világított.

Miklós öltözni kezdett, hogy beszélhessen Ikláival a csónak ügében...

Galambosi László

SÍRATÓ SZERELMES ÉNEK

*Sirattalak vad hőmezők fölött
s te nem hallottad zokogásomat
a fagy hatalmas szekereitől.*

*Sirattalak a Tavasz ágain,
minden virágon szemed ragyogott,
de nem láttál meg, fáradt arcomat
zöld árnyék-éj takarta súlyosan.*

*Sirattalak kilencven éjszaka,
midőn az ég kék berkei mögött
lopakodtál százezer csillagon.*

*Sirattalak az Ősz gödreiben,
messze mentél, nem láttad, hogy suban
a fájdalom nagy battyúszárnyakon.*

Tornai József

MINT A HATTYÚ, MOST ELÚSZHATNÉK

Helyetted – leinnám magam.
De nincs jogom a részegséghez:
itt ülünk a nap asztalánál
és a szónak is mennyboltja van.

Te se tudtad, hogy idetévedsz
a jegenyékkal titkolózni
s melleden cipelni az őszt,
mint aranyba-dűlt szalmafészert.

Bámul a vízre a torony,
látod, az isten lakott benne.
Most már a tó meg a szemed
az angyalokat is elnyelte.

Ha volna helyem a világon,
hamarosan azt is elszórnám:
ne lássak máskor embereket,
csak míg az ujjaid babrálom.

Lesd a fűzfát, hajolj a számhoz,
mindegy, akárhogy ünnepeled:
fényből csurgatták a vérünk,
semmi közünk az éjszakához.

Mint a hattyú, most elúszhatnék,
nézd, lent a hullám hogy dobálja,
De újból és újból fönnakadok
éneken és szempilládha.

Mezei András

HEJ JOZSE HEJ

Hej Jozse hej – a libák hova szálltak
a tarlón az agyonázott ég agyagos
sártömegében, hol nap koszorúzta
bütykös lábnyomokat: láttuk az istent!

Te

a gyarmati iparos gyereke, én meg
a nógrádmarcali boltos unokája –
a testünk csurom víz volt,
s az egész föld!

Még a barangszó is nebezen szállt.
Mélyen a felbő-rongyok alatt
sziszegő ludaink úsztak – az árnyékuk
mint a lapos kő surrant a pocsolyákon.

Tükrében: hintók, sárba ragadt szekerek,
főjegyző, Szentantalka-szobor, kispap,
jó zsiros kalapok, lócák, csendőrök
(akiket kikerültek) s két idegen gyerek
a libákkal fut baza, fut fedelet keresőn,
faluszélen:

Hol próbababát szuronyoztak,
gránátot hajigáltak, és a parancsra,
arccal a pocsolyákba feküdtek
a büszke leventék...

Hej Jozse hej, gyerekevek! – Mint a szárnyasok
száritkozunk még mindig a napban.

Raffai Sarolta
RÉSZEG VIRÁGZÁS

*Vas indul gazdag, bömpölygő folyamban,
nincs gátja, partja, – megállíthatatlan.
Kútgémre borkan. Dől a villaág,
ostorfa sir. A káva torka tág:
iszapba fullaszt láncot, vödröket,
korszakot zárni lendülnek magasba
s csobbannak lent a nehezék-kövek.*

*Vasszív dobog. Szivattyú hörpöl hosszan,
gargarizál a víz a bő torokban –
palló reccsen. Gyorsul a fémözön,
ívben szökell, a túlsó partra bág
örökököl hagyva mives hajlatát.
Megrészegül. Buborékot fújva
táncol, bokázik, tajtékot dob át
a házfalon, s bent büs káddá mered,
csapot prüszköl, csöveket, fényeset,
végigszalad a falun. Fut tovább.*

*Az út szegélyén kócos orgonák,
akácok, vékony, kamasz-jegenyék:
egyik sem fél. A fémtükröbe lesve
mind magasabbra emeli fejét.*

ÁHITAT

*Fanyar homály. A téglán a penész
világol s halvány derengésbe vész
az asszony arca. Teste guggon ül
és erjedt párák kötözik körül
torkon, tudón vérekes csíkot szántva.*

*A szem alig lát. Csak a kéz tapint.
meleg fészekké gömbölyül, amint
a szabálytalan gumókat vigyázza
ejtegeti a tágölű kosárba.*

*Lépcsőkön fel. Megáll, s csak nézi, mert a
csíraerdő sokszáz vékonyka gyertya
s úgy viszi, lassan, mint pogány papok
valaha köre az áldozatot.*

MÁR NEM IS AZ ISTENT

Elmúlik ez a nyár is, egyszerűen, mint a tavalyi
Érik a kőd a Bakonyban, erre húz lefelé, délnek
Falkában jön a szürkeség, átöleli a fűszálakat
A szőlőfürtökön megázott méhek döngicsélnek
Készülnek köhögni az öregek, fogván az ajtófélfát
A kerítést, a falat a ház végig vonszolódván
S már nem is emlékeznek erre a nyárra
S a másokra sem, nem gondolnak a boldogságra
Összetört az isteni színű szivárvány
Cserepei lekopogtak, akár a színes márvány –
Hol van az éjjeli lagzi, mikor a menyasszony
Készült lebúyni szemét, hogy a vér gyönyöre felbuzogjon?
Jaj, a lagzi közepén nagy kutakat ásnak
Beletáncol a nász nép, példája ez az árulásnak
Elárultak minden gyönyört, rablók lesnek a virágra
„Elmúlik a nyár” – ez a boldogság elárulása –
Látod, tudom ezt is már, erre gondolok hogy jön az ősz:
Deres lombjaim templommá állnak össze
ott térdelek én, s már nem is az istent –
a rejtelkedő Halált süvegelve –

Gömöri Jenő Tamás

KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

A Lógodi-utcában: utcádban jártam ma,
Mely mint egy lomblángú liget, olyan kies
S hol a Valóságból a Mese ki-kies
S a Csend begedűjén mintha Isten játszana.

S házadat, melyet kerestem, nem találtam ott:
Mint embersíron – házad helyén a fű nő!
Szívembe nyilallt: mi emberi, mily tűnő –
S mint a szegény kisgyermek, némán úgy álltam ott.

Tested tovatűnt, házad' a Vész tüntette el –
Mégsem porladsz el házaddal és tűnt testeddel:
Lelked lebeg, szállong az Utcádon. S mintha

Verset lebelne a lombra a Zöld Tinta*
S a Csendben szót szóba, betűt betűbe fonna
A tűnt Idő egy mágikus magnetofonja.

* Kosztolányi kedvenc tintája volt a zöld tinta; mindig azzal írt.

GERA GYÖRGY
COSTA BRAVA

A barakban csak felhúzott térdrel, egymásnak döntött háttal lehetett ülni.

– A heringek rég fellázdak volna – állította Tüzér.

– A göngyöltek nem – vélte Cigány. Gyerekember volt, mutált a hangja. Körülnézett, várta a hatást.

Nem nevetett senki, a nevetés is mozgás, az is fáraszt. Tüzérre sandítottak, bírja-e még; keshedtebb háta volt, mint Somának, valahányszor vakaróznia kellett, a halott a Parancsnokra zuhant. Jobb fenekét alátámasztották ugyan rongyokkal, de dőlésben lehullt arcáról a fekete klott gatyá; ilyenkor percek alatt belepték a legyek.

– Télen akár egy hétig is elállt volna – mondta a Parancsnok.

– Talán két hétig is – mondta Cigány.

Tüzér nem nyilatkozott, óvatosan ingébe csúsztatta jobbját.

– Egy hétnél tovább nem – mondta a Parancsnok. Szelíden beszélt, kissé paposan. – Egyszer láttam a Costa Braván egy vízihullát...

– Hol?

– Costa Braván, a spanyol Rivieran. Egyhetes, ha lehetett, a dagály vetette ki, márpedig a só köztudomásúlag konzervál...

– Az más – mondta Cigány.

– Miért?

– Itt érzik, hogy szükség van rájuk.

– Jeles – mondta Tüzér. – Jeles felelet!

Egy darabig az ablaknyílásra meredt. Koskaalakú volt, keret, üveg, deszka nélkül, két lucfenyő magaslott előtte; három hónap alatt lekopasztották törzséről a hancsot, cigarettának. Néha benézett egy-egy ór. Az árnyék vetődése szerint várták a marharépalevest.

Ők négyen alkottak egy bandát, most már csak hárman. Mások „feleség”-et választottak. azzal bújtak egy pokróc alá, ők négyen álltak össze. Védekezni és melegedni. Gyermekkoruk kiszolgáltatót éjszakáiban sem voltak ennyire magányosak, mint most sokszáz társuk között.

– Mit szokás enni Spanyolországban? – kérdezte Cigány. – Csirkepaprikást is?

– Azt is.

– Igazi paprikával?

– Igazival, de nokkedli helyett rizzsel meg moule-lal.

– Mivel?

– Moule-lal. Az egy fekete kagylófajta.

– És te ott ettél ilyet, Costa Braván? Mikor?

A Parancsnok elbizonytalanodott.

– Mikor is? Várj csak... 33-ban vagy 34-ben... abban az évben kaptam fizetésemelést...

Tüzér elhúzta a száját. Végre sikerült megvakaróznia; megnyálazott ujjahegyét dörzsölte a bőrbe. A barak túlsó végében ordítás szűrta át az egyhangú zsinatolást, néhányan arra fordultak, de senki sem kelt föl.

– Lengyel – mondta a Parancsnok.

– Vagy orosz.

– Nem, lengyel.

– Egyszer ettünk Kurszk mellett egy olyan babgulyást...! – mondta Cigány. – Rengeteg hús volt benne! Állítólag a lovakon kívül a feltrancsírozott tréncatonákat is belefőzték.

– Jeles – mondta Tüzér. – Jeles felelet!

Cigány vállat vont.

– Mi bajod velem?

– Semmi.

– Akkor mit jössz örökké ezzel? Jeles! Jeles! Jeles felelet! Elég volt a katalógusból, tanár úr!

– Hülye!

Cigány tekintete tanúként hívta a Parancsnokot. A Parancsnok huszonöt évvel volt idősebb nála, szikár, ínas, ilyenek bírájk legjobban a lágert. Amikor a Szakács két hete közbük esett a keresztgerendáról, neki köszönhették, hogy nem verte agyon őket. De Cigány most látta, hogy semmit sem remélhet.

A láger homokra épült, sűrű fenyőerdők álcázták. Öt barak egyenként ezeröt-száz-kétezer fogallyal. Se kivonulás, se „Arbeit macht frei”, se Häftling-zenekar, se krematórium; tíz embernek egy komisz, délben fejenként negyedliter híg marharépaleves, ez is megtette. Napközben elviselhetetlenül párázott, éjszakára öt-hat fokra lezuhant a hőmérő.

Tüzér ezektől a hirtelen hőmérséklet-változásoktól irtózott legjobban. Az amúgyis horpadt arcok ilyenkor megüregesedtek, a szemek vésztojáslóan csillogtak, dideregni kezdtek a szívek. Csupa hipochonder, gondolta keserűen Tüzér, de ezek itt mind meg is halnak. Érezte, hogy a fázás alattomosan őt is átjárja. Még másfél óra. A két fenyőnek sötétbe kell vesznie, hogy Cigány felváltsa.

- Előbb a kakaót meg a vaját rakták a dobba - mondta a Parancsnok. - A tej, a mandula, a mogyoró csak később jött. Persze, receptje válogatja, a borneói kakaó például könnyen a tepsizhez ragad...

- Nem megy a fejembe, hogy utálhattad a csokoládét - mondta Cigány. - Olyan szépen tudsz beszélni róla.

- A gyárban mindenki utálta. Émelyítő a szaga.

- Azért valamit csak szerethetél rajta. Különben miért maradtál volna ott tizenöt évig?

- Az ember nem szívesen váltogatja a helyeket - mondta a Parancsnok. - Megbecsültek, a brancsban elismertek... - Hozzáfüzte: - Persze, az az érdekes, hogy lesz áru a sokféle kulimászból.

- Áru?

- Az - mondta a Parancsnok. - Engem kizárólag az érdekelt: veszik, nem veszik. Mert maga a kóceráj... Csupa kislejtezett krakszni egy pincében, a zörömböléstől a hangunkat se hallottuk.

- És most mégis milyen szépen tudsz beszélni róla! - lelkesedett Cigány. - Tudod, engem mindig levett a lábamról a szép beszéd. Másnap a zene, a mozi, a sport... - Az évfázókon mindig én szavaltam!

- A végén még kiderül, hogy színi pályára készültél...

Tüzér érezte, hogy a hideg egyre követelőzőbb benne. Soma könyöke hegyes volt, be kellett volna hajlítani mielőtt megmerevedik. Egy szelet kenyérért, gondolta, gyöngye öt deka kenyérért őrizzük itt! Fél évet együtt húztunk le, már-már személyesen ismertük az anyját, feleségét, gyerekeit, most üzérkedünk vele, beváltjuk öt deka kenyérre. Összepréselte a száját, de a nyál így is összefutott benne.

- Tudod, Parancsnok... - mondta Cigány -, de ne neved ki... én sokszor elgondoltam: szeretek én valakit? Szerethet-e az ember egyáltalán valakit? Nem úgy, hogy tiszteli, ragaszkodik hozzá, szívesen van vele... Az más, nem igaz?

- Más, persze.

- Mert hát szeretni olyan lehet... nem is tudom. Jutott már neked eszedbe, hogy meghalnál valaki helyett?

A Parancsnok elkomorult. Hallgatott.

- Ostoba kölyök - mondta aztán megereszkedett hangon.

- Miért? - csattant fel Cigány. - Miért vagyok már neked is ostoba kölyök?

- Olyan nagyon szeretnél felnőtt lenni?

- Na és ha szeretnék?

A Parancsnok elmosolyodott. Ritkán mosolygott, s akkor sem így. Cigány lekezelést vélt felfedezni benne, duzzogva legörbítette száját. A Parancsnok Tüzérhez fordult.

- Ne váltsalak fel?

- Már úgyse tart soká.

- Még cirka másfél óra.

- Nem kell.

- Miért nem?

- Csak.

- Hallod-e, veled is nehezen jut zöld ágra az ember.

- Miért akarsz velem zöld ágra jutni? Nem kell, és kész. Unom már, hogy örökké nyagatsz! Engem ne megsztrálj, és nem vagyok Cigány!

A Parancsnok nem látta jól Tüzér arcát. Próbálta elképzelni olyannak, amilyennek tavaly szeptemberben az ungvári „Zöldkereszt” kórházban megismerte: öregedésnek ellentálló, konok kamaszarc, akaratos homlok, faggatózó, gúnyoros, zöld szempár. Két hétig feküdtek egy kórteremben, együtt álltak sorba a ruhakiadásnál, Tüzért ott keresztelték el a bokáját verdeső tüzérköpeny után. Három hónap kellett, amíg elmondja, hogy nő, de a felesége fényképét máig sem mutatta meg. Aztán Lorettóban elcserélt egy tubus Ultraseptilt s a csomag Leventé-t nekiadta.

- Ne bomolj...!

Tüzér csak nevetett.

- Mondd - kérdezte - ugye te sose voltál öngyilkos? - S amikor ő tagadóan rázta a fejét:

- Mert én tizennyolc éves koromban kéthavonként. No, persze, csak félig, igazán nem akartam meghalni. Tudod miért? A gesztusért. Előző napon mindenemet szétsztoztogattam. Egyszer lecsatoltam a karórámát egy koldusnak. Ha láttad volna a pofáját! Még megköszönni is elfelejtette!

- Bogaras alak vagy tel' hallo'd - mondta akkor a Parancsnok. - Szerettek téged a diákjaid?
- Nem is akartam, hogy mind szeressen - mondta Tüzér. - Kivételeztem velük. De akik kedveltem... Az egyik miatt kishíján kivándoroltam Palesztínába.

- Lány miatt?

- Lementem egészen Constantáig, harmadnap kellett volna behajózni. Délután kísértáltam a mólóra, néztem a tengert, akkor láttam először. Kerestem valamit, amin megállapodhat a szemem, de csak víz, mindenütt végtelen, fekete víz. Még aznap vonatra ültem és hazautaztam.

- És a lány?

- Nem tudom. Talán vele is úgy voltam, mint az öngyilkossággal, őt se csináltam végig.

Tüzér újra nevetett, ezúttal erőltetetten. Akkor a Parancsnok is vele nevetett, de most valamiért sérelmesnek találta a lorettói beszélgetést. Kár volt elfogadni azt a cigarettát, gondolta. Ha nem fogadja el, azóta Tüzér talán megmutatta volna az asszony fényképét is. Nagyon szerette volna látni ezt a fényképet, szökének képzelte el Tüzér feleségét, szökének és kissé molettnek, ellentétek vonzzák egymást.

- Mi ütött beléd? - kérdezte szelíden. - Mit kötözködsz? Ha mesélek, az se jó, ha hallgatók, az se. Haragszol valamiért?

- Nem - mondta Tüzér.

- Akkor mi ütött beléd?

- Nem tudom.

Nehezeire esett a szó. Ajkába harapott, hogy fogai ne koccanjanak össze. Soma is így halt meg, gondolta. A Parancsnok akkor is a csokoládégyárról beszélt. Soma azt mondta: „Az én Feri kómnak volt egy akkora sztaniológója...” Sose derült ki, mekkora. Érezte, hogy a Parancsnok vállára teszi a kezét.

- Miért mondtad, hogy pesztrállak?

- Mert pesztrálsz.

- Eddig jó volt?

Tüzér összeszorította a fogait.

- Jó vagy rossz? - faggatta tovább a Parancsnok. - Mi rossz van abban, hogy fel akartalak váltani?

- Hadd a tanár urat - mondta Cigány. - Ha úgy ragaszkodik Somához... Inkább beszélj a csokoládégyárról.

- Te ebbe ne avatkozz bele - mondta szelíden a Parancsnok.

- Mintha szívességet tennél... - dohogta Cigány.

- Te ebbe ne avatkozz bele!

Tüzér feltámasztotta öklével az állát.

- Beszélj neki a csokoládégyárról... - szűrte a fogai között.

- Lőfüle!

- Beszélj neki a csokoládégyárról! - kiabálta Tüzér.

- Nem érdekel - jelentette ki Cigány.

A Parancsnok zavartan az egyikről a másikra tekintett. Vörös volt, két nagy elálló füle átlátszó.

- Idefigyeljete... Én rögtön... Mi ütött belétek? Az ember kiteszi nektek a lelkét, ti meg, mint két vadmarha... A végén még megérem, hogy nekem estek!

Dadogott. Szelíd, kissé papos hangja megkarcosodott, ha felindult, erőt vett rajta a gyermekkorában legyőzött dadogás.

Hallgattak mind a hárman. Körülöttük zsibongó, közönyös közeg; később foglyok tértek vissza a tömegsír-ásásból, boldogan, hogy nem lőtték halomra őket. A Parancsnok arrábbcsúsztatta kezét Tüzér vállán, majd elrántotta, mintha gyöngeségen kapták volna rajta. Tanár úr, gondolta, nős ember! Ki kellene porolni a nadrágját.

- Ha olyan nagyon akarod... - szólalt meg büntudatosan Cigány.

- Mit?

- A csokoládégyárat...

A Parancsnok újra mesélni kezdett a csokoládégyárról. Tüzér elfedte tenyerével az arcát. Érezte, hogy elerednek a könnyei, feltartóztatlanul csorognak, háta remegését Soma is átveszi. Micsoda sunyi halál, gondolta, talán észre sem fogják venni. Aztán majd itt őrzik őt is egy hétig. Váltás. Hajnalban kiscsempészik Somát a barak elé, s őt támasztják meg. A könyökét biztosan idejében behajlítják, tanultak Soma esetéből.

Próbálta felidézni Irént, de az asszony arca teljesen elmosódott, s alakja gumyszerűen tágult, összeesett. Szerette. Csakugyan szerette...? Már ebben sem volt bizonyos. Egyszerre minden rettentően távoli lett, a hangok, az emberek, a saját érzései.

- A tunkmassza is émelyítő? - kérdezte Cigány.

- Az főképp. De az csak félkészáru.

- Mégis ott maradtál tizenöt évig.
- Az ember nem szívesen cserél helyet
- És az az izé... Costa...
- Brava.
- ...milyen?
- Szép, nagyon szép. A parton hosszú kilométereken át főveny, a tenger zúg, tajtékzik...

Verőfényesen süt a nap...

Tüzér szembödrébe nyomta az öklét; aztán betapasztotta a fülét; aztán újra a szemét fedte el. Vacogtak a fogai, remegett. Megfeszítette a lábát, fel akart ugrani, de nem bírta.

- Mi az, magiszter? - morogta Cigány.

Soma a Parancsnokra esett, de Tüzérnek végre sikerült feltápáskodnia. Zúgott, dörömbölt a halántéka, émegett, rázta a hideg. Soma úgy hajtotta fejét a Parancsnok ölére, mint egy alvó baba. „Pesztra”, dörögte Tüzér, inkább csak azért, hogy megbizonyosodjék, tud-e még beszélni. S érezte feltartóztathatatlanul potyogó könnyeit.

- Mi bajod? - dadogta a Parancsnok. - Az ég szerelmére... mi bajod?

Tüzér üvöltött. Vinnyogó, szűkülő hangok bukdácsolnak ki belőle, imbolygott, s vele imbolyogtak a hangok, a ráemelt arcok is.

- Mit akarsz? - üvöltötte. - Mit akarsz ránk tukmálni? Miféle ócska bővölt? Costa Bravia csirkepaprikást esznek! A parton hosszú kilométereken át főveny! Mit maszlagolsz bennünket? A tenger zúg, tajtékzik... Verőfényesen süt a nap... Itt döglünk meg sorra, tegnapelőtt Soma, ma holnap én... te meg... még fel sem akadt a szemünk, máris temetsz bennünket, temetsz a múltba, jó mélyre, a kiglancolt hazugságokba, a verőfényes napba meg a mouleos csirkepaprikásba... mintha oltott mésszel fröcskölnéd le a hullánkat! Gyalázat! Azt hiszed, nem tudom, hogy sose jártál Spanyolországban?

A Parancsnok hallgatott.

- Ugye jártál? - kérdezte elfúló hangon Cigány.

A Parancsnok ránézett, aztán lehorgasztotta a fejét.

- Na tessék! - kiáltotta diadalmasan Tüzér. - Folytasd! Mit hallgatsz? Milyen volt a főveny? A kabinsor? Apálykor rákok akadtak fenn a sziklákon, ugye? Esténként tánc a kaszinóban! És a nők! Gyönyörű nők voltak, csupa bronzvörös, nyulánk test, vakító fogsor... Ne, a nőkről mégse beszélj, ahhoz Cigány még kisfiú...

Tüzér megtántorodott. Cigány és a Parancsnok leültette. Aztán a Parancsnok átvette tőle Somát, és ő ellenkezés nélkül túrta.

- Fázom - mondta bágyadtan.

- Kezd itt már hűvös lenni - szólt a Parancsnok.

- Igen, már egészen hideg van - kontrázott neki Cigány.

- Rájuk nézett, s tudta, hogy hazudnak.

- Rögtön visszaveszem Somát - mondta.

- Hadd csak...

Hulltak a könnyei ellenállhatatlanul. Egyszerre elhatalmasodott rajta az álomosság. Csak nem elaludni, gondolta görcsösen, csak nem elaludni! Az volt az érzése, hogy ébren nem halhat meg. S hirtelen tisztán látta Irént. Lusta, kissé ringó járással ment végig a napozón, tudta, hogy nézik, szőke fürtjei lobogtak, arcára kacér közönyt erőszakolt. „Mintha örökké bálban volnál”, mondta neki. „Érted teszem, te butus”.

Ez is hazugság volt, s ő ezt is elhitte. Mindent elhitt, de ez akkoriban jó volt. Ezentúl... Próbálta kinyújtani a lábát, s megborzongott - a szemközt lévő helyet szorított neki.

- Terítsd rá a takarómat - mondta a Parancsnok.

Cigány sokáig matatott, a takaró becsúszott Soma alá.

- Jobban vagy? - kérdezte.

- Jobban.

- Jeles - mosolygott Cigány. - Jeles felelet!

Tüzér behúnyta a szemét, de nyomban ki is nyitotta. Még egyre fázott, de már nem vacogott.

- Mint egy ripacs - dühnyögte. - Úgy fogok lelépni, mint egy ripacs.

- Mit mondasz? - kérdezte Cigány.

Tüzér hangtalanul felnevetett.

- Nahát igazodjék ki rajta az ember! - kiáltotta a Parancsnok. - Akár a Ritz testvérek! Egyik percben sír, a másikban nevet!

Ez is hazugság volt, Tüzér tudta, de egy szót sem szólt. Már szürkült. A konyhából megjött a Szakács. Felmászott a keresztgerendára, odaszíjazta magát, senkivel nem állt szóba. Cigány irigyen felnézett, figyelte, hogyan nyújtózik. Csitult a zsinatolás. Az ablakban megjelent egy SS roham-sisakos feje.

- Tudod, Tüzér... - szólalt meg a Parancsnok - minden úgy összefolyik... ami volt... amit szerettünk volna...

- Most már mindegy - mondta Tüzér.

- Miért? - ellenkezett Cigány. - Egyszer csak ennek is vége lesz.

- Te hiszel benne? - tördelte Tüzér.

- Én tudom, hogy életben maradok - jelentette ki határozottan Cigány. Nem tudom megmagyarázni, miért de biztos vagyok benne.

- Nem úgy értem... - erőlködött Tüzér. - Nem úgy... De ha életben maradnál... előről kellene kezdeni. Bírnád te előről kezdeni?

- Nekem nincs előről - mondta Cigány.

- Az életet mindig előről lehet kezdeni - vélte a Parancsnok.

- Nem - lihegte Tüzér. - Csak folytatni lehet, a miénket pedig kettészakították.

- Marhaság! - mondta Cigány. - Olyan lesz, mintha két évet átaludtam volna. Ha egyszer kikerülök innen... Á, nem tudjátok ti, milyen szilvásgombócot tud főzni a mutter! Ha majd bepakolok tizenkét gombócot... igen, azután sétálni megyek, kirándulni... Iszom egy pohár sört, rendelék egy fagylatot... El tudjátok képzelni? A pincérnek fehér köpenye van...

- Nem - mondta Tüzér. - Ha holnap megnyílna a kapu, az se számítana. Rosszul éltünk.

- Hogyhogy? - hült el Cigány.

- Ha jól éltünk volna, nem kerülünk ide.

- Lőfüle! - mondta a Parancsnok. - Úgy beszélsz, mintha önként jelentkeztünk volna.

- Te igen - mondta Tüzér.

A Parancsnoknak elszorult a torka. Elfordult, hogy ne lássák az arcát.

- Az más - mondta csendesén. - Én tudtam, mi vár rám... nem pontosan, de tudtam. Amikor azt a két taknyost elvitte a Gestapo, már tudtam...

- Miféle két taknyost? - kérdezte Cigány.

- Hallgass - mondta Tüzér.

Olyan kérlelően mondta, hogy Cigány elhallgatott.

A Parancsnok folytatta:

- Olyan voltam, mint egy állat... mint egy sebzett állat... Semmi se érdekelt... Térden csúsztam, megcsókoltam a csizmájuk orrát, mindenemet nekik adtam... Nevettem, amikor ütöttek... Csak ők... ők ketten legyenek kint... Mindenre el voltam szánva...

- Arra is, hogy gyáva légy? - kérdezte csüggedten Tüzér.

- Arra is - mondta a Parancsnok.

Sokáig hallgattak. Tüzér érezte, hogy könnyei az arcára száradtak. Kevésbé fázott, de a beszéd kimerítette, már azt sem bánta volna, ha elalszik. Cigány egy ízben kinyitotta a száját, de végül nem szólt egy szót sem. Egészen besötétedett. Olykor csizmák kopogása hallatszott, német parancsszavak röpködtek. Cigány köhögni kezdett. Aztán újra hallgattak egy darabig.

- Tulajdonképp mind önkéntesek vagyunk - szólalt meg végül Tüzér. - Akár az örök. De mi magunkat őrizzük. Egymást.

- Én nem akartam hagyni magam! - mondta haragosan Cigány. - Tudtam, hogy a faternek van egy pisztolya, amikor a németek bejöttek, feltörtem a fiókját.

- És? - kérdezte aggodalmasan a Parancsnok.

- A mutter lekevert két pofont, és elvette.

- Jól tette - mondta a Parancsnok. - Én is ezt tettem volna a helyiben.

- Te is?

- Én is!

A Parancsnok újra dadogni kezdett. Nikácsolt, ennyire még sohase vesztette el az önuralmát.

- Mire mentél volna vele? - dadogta. - Ostoba kölykök! Csak még jobban felingerelni ezeket a kannibálokat...! Tudjátok is ti, mi egy apának a gyerekeit elveszteni! Hősködni... Pisztoollyal tank ellen menni... Aztán a végén...

- Most jobb? - vágta el a szavát Cigány.

Egyikük sem válaszolt. A sötétben is látszott, hogy a Parancsnok megtöri a homlokát.

- Most jobb? - ismételte könyörtelenül Cigány. - Így élni... Így... ilyen... - Vádas-kodó, éles hangja megtört. Hirtelen felállt és elindult a kijárat felé.

- Cigány! - szólt utána a Parancsnok. - Hova mégy?

Cigány megfordult, ellenségesen végigmérte.

- Nem vagyok a fiad - mondta megvetően. - Értem ne csússzál térden senki előtt!

Elment. Helyén lottyadtan feketéllett egy foszlalt kenyérszák. A Parancsnok még akkor is sokáig utánabámult, amikor már rég eltűnt.

- Mind ilyenek - mondta aztán szomorúan. - Nem lehet kiismerni őket. Felnőnek a szemed előtt, azt hiszed, mindent tudsz róluk... a te húsd, a te véred... Aztán egyszerre: idegenek.

Várta, hogy Tüzér válaszoljon, de amikor válasz nem érkezett, hálát érzett iránta. Igen, gondolta, jobb erről nem beszélni, más ezt úgysem értheti meg. Tenyerébe hajtotta a fejét. Ki tudja? tűnődött. Talán mégis Tüzérnek van igaza, nem lehet előlről kezdeni. Túl lehet élni, bele lehet bízni újra a régi ruhába, kirándulni és fagyaltot rendelni, de előlről kezdeni... Nem, ahhoz valami más is kell. Valami, amit itt elképzelni sem lehet. Ártatlanság...?

A Parancsnok érezte, hogy gondolatai veszélyes irányba sodorják. Szabadulni akart tőlük, nyugtalanodni kezdett. A két lucfenyőt elmosta az éjszaka. Aztán kézilámpa fénye villant, s mintha valahol a távolban lövés dördült volna. A Parancsnokot hirtelen elfogta a lelkiismeretfurdalás. Miért engedte el így Cigányt? Hol marad ennyi ideig? Tapogatózva kinyújtotta a kezét, vigyázva, hogy Soma el ne dőljön, de csak Tüzér válláig ért el. Babrált a takarón, próbálta lehúzni róla.

- Tüzér... - sügta. - Tüzér... Alszol?

Válasz ezúttal sem érkezett.

A Parancsnok egyszerre félni kezdett. Soha életében nem félt így, gerincoszlopa mintha elkeskenyedett és meglágyult volna, combjába remegés fúrta magát. Hova lett ez a kölyök? Miért beszélt így vele? Egy ilyen taknyos...! Hangosan elkáromkodta magát, aztán riadtan elhallgatott. S hirtelen már azt sem tudta, miért fél, Cigányt, Tüzért vagy magát félt-e.

- Tüzér! - kiabálta. - Tüzér!

Végre sikerült lerángatnia róla a takarót.

- Mi van veled? Mi lélt?

Érezte, hogy Tüzér nyaka nyirkos, végigtapogatta az arcát is.

- Hallod? Beszélj már! Mit bolondozol? Akarsz valamit? Egy kis vizet? Na, Tüzér...!

Itt a kulacsom...

Soma nyekkenve hanyatt esett, de a Parancsnok nem törődött vele. Guggolt Tüzér mellett, rázta, szájába dugta a kulacsot, és fohászzkodott.

- Te bolond... Mit képzelsz? Mi lenne belőlem nélküled? Összenőttünk mi ketten, mint a szíami ikek... Ígyál... Meglásd, jót tesz... Holnapra kutjabajod... Megkapod Soma adagját is... Majd megmutatod a feleséged fényképét, jó? Szőke és kissé molett, ugye...? Könnyebb már?

Tüzér kortyolt egyet, a víz végigfolyt az arcán. A Parancsnok végigfektette Cigány helyén is, és csak beszélt, hadrikált tovább.

- Holnapra elfelejted az egészet... Az ilyen gyöngeség másnapra elmúlik... Tulajdonképp mindenről én tehetek... Nem akartam, de felhergelték... Pesztráltak, pedig te már meglett ember vagy... A szokás... Két fiú, anya nélkül... No, tanár úr... Tanár úr... Majd a két fiamat is tanítod... Ígérd meg, hogy kivételezni fogsz velük, jófejű gyerekek... Látod, már újra... Ilyen tökéletlen vagyok, negyvenkétéves, és ilyen tökéletlen... Hogy miért is nem nőtt be a fejem lágya?

- Hadd - suttogta Tüzér. - Most már jól vagyok. - Iszonyúan fázott, ordítani akart, de csak suttogás telt ki belőle.

- Ugye? - kiáltotta a Parancsnok. - Ugye? Megmondtam! Néhány korty...

- Hadd... - mondta elhalón Tüzér. - Csak bolondoztam. Rád akartam ijeszteni.

- Hát az sikerült! - kiáltotta a Parancsnok. - Mondhatom, remekül sikerült! Látod, mindig is ilyen voltál! Akár a Ritz testvérek!

A Parancsnok hátralépett, félt, hogy elárulja magát. Ekkor vette észre Cigányt. Ott ült az ő megüresedett helyén, Somának támasztott háttal, és zokogott. A Parancsnoknak földbe gyökerezett a lába. Nem merte Tüzért magára hagyni, de tudta, hogy a fiúnak is szüksége van rá. Ide-oda-kapkodta a fejét, ám a sötétben sem Tüzért, sem Cigányt nem láthatta tisztán.

- Tebeléd meg mi ütött? - dadogta.

Cigány válasz helyett tovább zokogott.

- Hallod, azt kérdeztem, mi ütött beléd? - ordította a Parancsnok. - Összeesküdtek ellenem? Meg akartok gyilkolni? Az egyik azzal ijesztget, hogy meghal... a másik órákig elmarad... bánja is, hogy engem kitör a frász...! Hol voltál eddig?

- A latrinán... - hüppögte Cigány.

- Beleestél?

- Nem - mondta Cigány.

- Akkor mit csináltál?

Cigány hallgatott.

- Beszélj már! Mi ütött beléd? Meg akartok gyilkolni? Gorombáskodj inkább, de beszélj!

- Meg akartam ölni...

- Mit akartál? - hült el a Parancsnok.

- El akartam harapni a görbelábú Fritz torkát.

A Parancsnok érezte, hogy újra remegni kezd a combja. Sietve leült.

- Te nem vagy épeszű - mondta.

- Nem - hagyta rá Cigány.
- Hogy képzelte? Udvariasan odatessékeled, szíveskedjék Fritz úr, szeretném elharapni a
corkát? Így képzelte?

- Így - mondta csöndesen Cigány. - Ha akarsz, meg is pofozhatsz érte.

- Hogy...? - rettent meg a Parancsnok. - Csak... nem ölted végül meg?

Cigányból ismét előcsuklott a zokogás.

- Megölted vagy nem ölted meg? - rázza meg a Parancsnok.

- Megbújtam egy fa mögött... - tördelte Cigány. - Láttam, hogy közeledik... Már csak
tíz méter, már csak öt... Ugrani akartam, de nem mertem... Nem mertem megölni... Nem
mertem! Nem... mecerem...!

Újra zokogni kezdett. A Parancsnok megkönnyebbülten fellelegzett. Melegség járta át, de va-
lami elrontotta az örömét. Félt, hogy valami ostobaságot mond, ma már annyi ostobaságot mon-
dott. Óvatosan Cigány hajáig emelte a kezét, és megsimogatta.

- Késő - mondta nyugtatón. - Hamarabb kellett volna.

- Hamarabb?

- Igen - mondta a Parancsnok.

- Nem mindegy, mikor?

- Nem.

- Mielőtt erre sor került...?

- Talán. - Hozzáfűzte: - Amíg nem tudtuk, hogy meghalni nehezebb.

- Miért? - mondta Cigány. - Meghalni akkor is nehéz lett volna.

- Most élni is nehéz lesz.

- Előlről kezdeni.

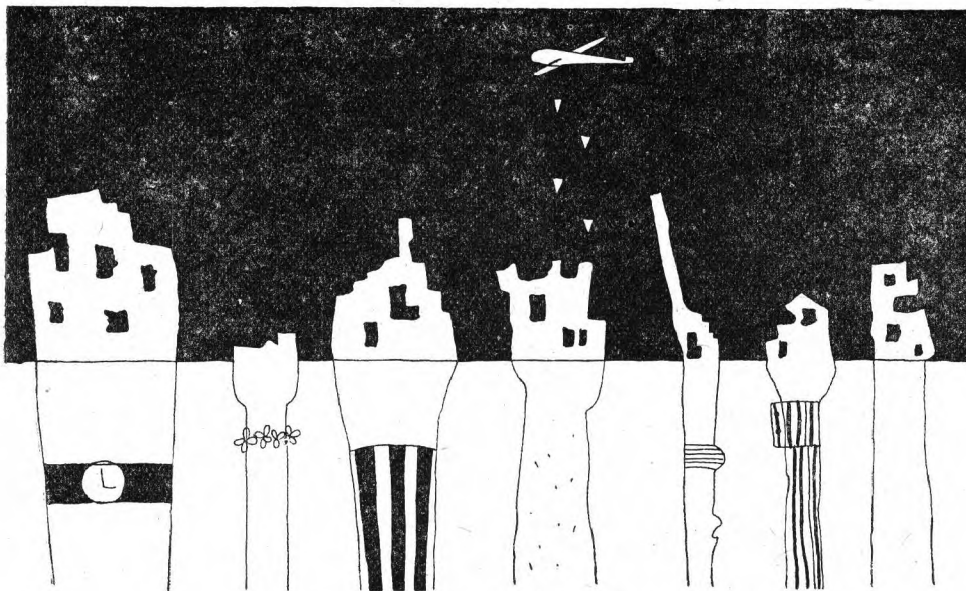
- Vagy folytatni.

- Szerinted lehet? - kérdezte Cigány.

- Muszáj - mondta a Parancsnok.

- Muszáj - hagyta rá hálasan Cigány. S többször elismételte: - Muszáj, muszáj, muszáj...

Érezte, hogy a Parancsnok megfogja a kezét és megszorítja. Egy ideig így ültek, szótlantul, ösz-
szekulcsolt kézzel, aztán a Parancsnok elhúzta a jobbját. A barak előtt kutya csaholt. A sötét ke-
mény volt és megbonthatatlan. Valaki szuszogott. Valaki kapirgált. Valaki hörgött. Ők ketten hall-
gattak és figyeltek. Nem hallották Tüzér lélegzetét, mert a keresztgerendán a Szakács jóllakottan
horkolt.

Kovács Éva rajza

Kiss Dénes

KÖZELITGETEM MAGAM

*Közelitgetem magam;
mint szobrász kötömböt vésve
vigyáz mozdulattalan
váró gránit-emberére
s rátalálva biztosan
helyezze el majd a térben
s minden ütése fogan:
állva, ülve s ha kell térden,
szitkozódva s boldogan,
kárhozottan és megtérten
közelitgetem magam,
hogy ki vagyok, már nem kérdem,
aki leszek, azt kemény
tömb zárja anyagába még,
vajúdó hegy közepén
megkövült szárnya nebezék,
éggel, földdel összenőtt,
millió köldök kötözi,
bogar teret és időt
s majd a tájakat kinövi,
miként az életét is,
ha levetkezi, mint a lány
tisztasága terhét is
és benéz szemek ablakán,
közelítgetve magát,
s mint szívét; érzi a hegyeket,
kötömbbe is belelát:
íme, ez vagyok, emberek.*

Cs. Nagy István

ÜNEPELVE TEMETNI

*Csüggtem a római olimpián,
az embertest szuper-produkciója
lenyűgözött, míg ott feküdt apám
ravatalán, ki tudja, hány kilóra
sorvadva, szakasztott Babits Mihály
az Emlékkönyvből. (Konok carcinóma
végzett velük: egy maszk és egy halál.)
Fölhangzott az Arrivederci Róma
a záró-ünnepélyen, hűnyt a láng,
s utolsó útra követtük apánk:
ó, csont, izom kétféle vonulása!
Test, embertest, légy még több, még nagyobb:
ünnepelve temetni hadd tudok –
egyszerre látni Rómára s apámra.*

T é n a g y S á n d o r
P A J Z Á N P A R Á D É

*A lányok háta
barnára égett, a keskeny
nadrág-szeletke alighogy
takar valamit.*

*A kabinos
egykedvű arca
szürke szentkép gyanánt
kémlel a magasba.*

*Mint
idióta gyerek,
az úszómester kéjjel fűttyöget,
s képzeletben – hajb, unalom –
kotorász a lányok trikója alatt.*

*Megdöglött a szél,
pittyed a háj a hason.
Teljes lenne a nyugalom,
ha az a nyavalyás légy
nem birizgálná folyton
ama jókora asszonyosság
orrahagyét.*

*Ki maga is üde
egy szőkeség üdítő italért szalad,
nagyot nyel a cingár hivatalnok,
ádámcsutkája majd kiugrik
– hiába, no, remek falat!*

*S a nyár,
e vérmes évszak, ki
mindenki mellé odafekszik
s meleg testéből kóstolót kínál:
egy táskarádió
idétlen dallamára
divatos táncot riszál.*

Hajnal Gábor

A MESSZESÉGBE NÉZEK

I.

*Mohón öleltelek karomba,
szomjúság gyötört testedért.
Hogy mit vártam e szerelemtől?
Fénylőbb egü tájra kísér,
hol nyugalمامat megtalálom
s elalszik kétely, keresés,
ölednek nyári mámorában
kőd, felbő messzi kékbe vész.*

II.

*Te odaadod testedet
csókok zuhogó záporában
s szeretlek-e, azt kérdezed.
de bennem ködös némaság van.
Csókollak s percek mámorában
a nyugalmat meg nem találtam.*

*Te jó vagy, de én mit tegyek,
ha tetszhalott bennem a lélek,
gyötrődve fogom kezedet
s egyre a messzeségbe nézek,
árnyakkal birkózom magamban,
öledben is magam maradtam.*

Bicskei Mária

A MAGÁNY HALOTTJAI

*Kőből és fényből
volt a testük.
Magasan az idegen város fölött
szemben a széllel
szemben az álmainkkal,*

*mert nem ér odáig a kiáltás:
álltak a hegyen a szobrok.
Magány halottjai
kiket tán épségben hagyott a háború,
vihar, s egy iszonyú öröm
mindenkitől elfeledve
szemük alatt hangtalan nevetéssel
őrzik az idegen várost.*

Vasadi Péter

FEGYVERTELENÜL

(Somos Ágnes hadtörténész emlékének. 1944-ben, az Alpok lábánál tarkónlőtték).

*Könnyen lebegsz. Fegyvertelen vagy
Kezedben sem leng barkaág
s békét – lélegzet-visszafojtva –
tőled tanul már a világ*

*Fegyvertelen vagy, mert ledobtad
megölt, elomló testedet,
mint harc hevén behorpadt pajzsot.
Hasznát többé már nem veszed.*

*Bátortalanságod ne szégyeld:
utakhoz szoktál s úttalan
a tér, amely magába olvaszt.
Te vagy az út, ha útja van.*

*Miénk lett minden szenvedésed,
hogy jégre üztek meztelen,
kik önfagyuktól gémbereften
osztottak forró véreden.*

*Így lettél áldott forrásunk, vagy
szomjunkra korty, ki tudja azt?
De rád, nem hegedő sebünkre
te vagy az egyetlen vigasz.*

*Azóta arcod, mint az égbolt,
átúszó fények rendszere
s szemed, két lassú végtelennel
a létezését ölelte be.*

*A csend, mely egykor cifra sátra
volt gögödnek, emlék se már.
Lehámolt minden földi rólád,
nem köt ezernyi fénybinár.*

*Így élsz tovább az életednél,
múltadban van csak rettenet,
így lett tündöklő tisztaságod
legsúlyosabb fegyverzed.*

KATONALOVAK

Elég sok év van mögöttem. S az évek során természetesen rengeteg emberrel beszéltem.

A lovakról is.

A lovakról úgy szokás beszélni, hogy szinte ösztönösen meghajtjuk magunkat, csaknem tisztelettel. Mert először: a ló a legtisztább állat, olyan vödörből nem iszik, amelyből más ivott. Másodszor: pogány idők óta a leghasznosabb munkatárs, cseléd, barát, bajtárs.

Én még a háború előtt kezdtem a katonaságot. A gyalogságnál, ahol ló csak a századparancsnoknak járt, azonkívül legfeljebb a szelidített géppushordozók és fél-törpe málhásállatok lézengtek az istállóban, – a mozgókonyhák elé már csak a hadi-alakulat sorozott be igásokat. Mint karpaszományos újonc nem is találkoztam egyetlenessel sem. Elég volt nekünk a kiképző őrmesterünk, aki éppen azért utált minket, mert a lovak mellől vezényelték a tiszti iskolára, hogy megpróbáljon a sok fehérbőrű városiból embert formálni, ha már az apánk elmulasztotta.

– Karpaszományos urak! – húzta el a száját, s csupán azért nem köpött, mert ez lovak közt nem szokásos: az istálló nem vasúti váróterem. – A lónak több esze van; maguknak hiába prédikál az ember! – így kezdte, s a továbbiakban nem is prédikált túlzottan sokat, de mi többet izzadtunk a keze alatt, mint szeretveszeretett lovai valaha.

Bajuszt nem növesztett, dohányozni sohasem láttuk. Szokatlanul kicsi ember volt. Ha kimenőre kardot kötött: a csillogó nikkal hosszan kalimpált az oldalán. Nem is igen járt ki a laktanyából. A gyakorlótérre viszont úgy vezetett, olyan hegyesen lépett, kopogósan, hogy megnyúlt, szikár volt, barna, barnább, mint a föld, melyről azt oktatta, hogy üdvös lehet néha leszorítani hozzá az arcunkat.

A civil nem ember! – sütött szeméből a gyűlölet és a katonagóg. Gyerek talán sohasem volt, így született, komiszruhában.

Három hónap multán szólt hozzánk először emberi hangon. Aznap kaptuk meg az első csillagot. S az első kimaradási engedélyt. Mindössze hárman maradtunk este az egymásbanyiló négy, kegyetlenül nagy szobában. Végignyújtóztunk, s vakaróztunk végre nyugodtan a vaságyon. Ekkor rontott ránk váratlanul Bodnár őrmester.

– Föl! – kiáltotta. – Azonnal!

Kard lógott az oldalán, – ebből megértettük: a városba készül.

– Hogy merészelnek ilyenkor itthon döglöni?! Nyavalyások!

Megmozdultunk.

– Extrát húzni! Velem jönnek!

A Makkhetesbe mentünk, hogy megünnepeljük az első csillagot.

A fogdában fejeztük be még éjfél előtt, s a csillagot másnap már le is szedték a gallérunkról.

Mert alig kezdtünk ünnepelni – a pincér biztosan nem fordult háromnál többször –, mikor a félrenyiló folyosó felől goromba, vad kiáltozás vágódott be. Mi hárman, extraruhában, tüstént felpattantunk: – az őrmesterünk verekedett kint a vécében. Akit kipenderített, előráncigálta az emléklapját: akkor derült ki, hogy tartalékos tisz. Most már nem lehetett másként tenni: Bodnár őrmester kikapta a civileMBER kezéből az igazolványt, bevágta az öblítőkagylóba, és ráhúzta a vizet. Erre érkezünk mi, nagyhősen, kakasfiatalon, piros arccal, hárman, hogy megvédjük az őrmesterünket.

A rendőrség nem bírt velünk, – szuronyt ránts! – egy életünk, de rendőrnek nem adjuk meg magunkat!

A katonai készségnek aztán sikerült.

A fogda után, a tisztiiskola helyett, lefokozva, a századhoz kerültem, a legénység közé.

Bodnár őrmester a lovakon kívül mindenkit utált, legfőképp a civilt, – a többiek viszont egyöntetűen a karpaszományosra haragudtak a legmélyebb indulattal. Csakhogy a kiképző tiszt, jól meggondolva a dolgot, kénytelen volt visszafojtani dühét, tudván, hogy félév múlva rangban föléje kerül az úr fia, s kamatostul torolhatja meg a szabvány kegyetlenkedést.

No most végre itt volt nekik személyemben egy dicső karpaszományos, akiből nem lesz tiszt, ejha! Most aztán hajrá! Így fogtam ki a gyalogsági laktanyában néhány ingyen erősödő, jól zabolt ló közül éppen a legtürelmetlenebbet.

Meg is tanultam hamarosan, milyen tiszta állat a ló! Hát még a katonaló!

A katonalovak! Az istenverte csillogó patájuk!

A baka félórát is alig kapott reggelente arra, hogy pokrócos álmából szájba hörpintett mosdóvíz, felrángatott göncök, s lötytös hideg kávé után suvicszos bakancsban tisztelegjen, – de a dög patáját órákig fényesíthette. Az elkényeztetett állat addig talán enni se lett volna hajlandó, míg a vakarószerszámmal annyi port össze nem kefélek a hátáról, hogy abból az istálló elé ki tudjam verni a földre a nevét: MANCI.

Ha az őrnagy úr szemlére jött, ő is ezt nézte először: vastagok-e a betűk vonalai: MANCI, CSILLAG, FÜLES; – hát még az a szerencsétlen lovász, akinek ilyen hosszú nevű kanca jutott: BOLDOGSÁGOM!

S mire glancosra dolgozva minden, s fedező rendben az átkozottak alatt még a szalmaszál is: akkor emelte meg valamelyik mindig a farkát, a Helyes, vagy a Pejko, mikor az őrnagy úr sarkantyús csizmája már a nevekét rúgta szét az ajtó előtt! Mire futotta ekkor már? Arra legfeljebb, hogy odatartom a markom, és zsupsz, az egészet zsebre, gyorsan, hogy a ló tisztán, a katona meg vigyázzban álljon, amikor Bardóczy őrnagy úr ellép a szalma szélén.

A lóra persze nem ült fel a parancsnok, csak ha díszkivonulás volt, udvarlaki őrsg, vagy tábornok érkezett a laktanyába. A széles hétköznapiokon csak végigjárta az istállókat, aztán indulhattunk, meg kellett sétáltatnunk a drága állatokat, hogy kifáradjanak valamennyire, s ne rúgják szét az oldalfalakat a potyára zabált hegyes abrak miatt.

Az órákig tartó homoktaposás néha nem a hátsó udvarban folyt, hanem ki kellett vezetnünk ezeket a kisasszonyosan óvott, ideges, erejüket fitogtató, s minduntalanul táncba kezdő szemütkéfenyeit a gyakorlóterre. Oda és vissza. Oda és vissza. Hogy miért? – Nem tudom. Katonabölcsesség.

Mihelyt a laktanyakapun kifordultunk, a Manci jobbra vágta a farát, keresztbe a sorban. Olyat rántott a gyeplőn, hogy majd elszabadult. Váratlanul ért, – elestem. De a szíjat nem engedtem. Ettől meg jobban elvesztettem az egyensúlyomat. Keveregtem, térdeltem, csúsztam a porban, csak gyeplőhöz nőttem karom mutogatott az égre, mintha nyújtóznék.

Így, majdnem hasonmászva, láttam meg Bodnár őrmestert.

Azaz már nem őrmester. Hiszen a Makkkhetes miatt őt is lefokozták. Csak a karján maradt meg az ezüstsávós háromszög, ami azt jelentette, hogy: hivatásos. Emiatt főbe lőtte magát. Csakhogy a lovakhoz jobban értett, mint saját fejéhez, – rosszul célzott, félszemét veszítette csak el, különben meggyógyították. Viszont az öncsonkítás kísérlete miatt lecsukták.

Most szabadulhatott. Talán ma reggel; annyira szürke volt még az arca a beesett, fekete szemhely alatt. S mindjárt idejött, hogy láttára a laktanyaló hisztériába törjön!

A rangjelzés nélküli komiszköpeny úgy lógott Bodnár őrmesteren, mintha három számmal nagyobb lenne, most látszott igazán, milyen alacsony ember, – a földön léstem, négykézláb, szorítva a gyeplőt csakazértis, ő meg ott állt a villamosinek előtt, csüngött a keze a köpenyvarrás mellett, és nézett minket. A Mancit, meg engem.

Ekkor már az egész lovasoszlop rendje felbomlott. Volt, aki megállt, más meg előre trappolt. Ő odalépett hozzánk. Felnyúlt a ló pofájához, s a gyeplőt a zablakarikánál marokra szorította.

– Itt fogja! – mondta –, akkor nem tudja rángatni.

A ló valóban megállt. A farkát csapelocta, és nyugodtan maradt.

Szótfogadtam: – megmarkoltam, ahol az ő keze tartotta. Pontosan ott.

– Jó – mondta, s hátralépett.

A kanca ebben a pillanatban újra megrándult. A pofájával most nem tudott rángatni, így tényleg nem, – kétlábra merevedett hát, nyakát megfeszítette, s megemelt, mint egy kiürült zabostarisznát. Lógtam, tehetetlenül kalimpálva a levegőben.

Ebből a magasságból láttam Bodnár őrmester arcát. A szürke börtönarcot. Nem gyúlt ki, a szeme is szürke maradt. Egyetlen szót hallottam:

– Állat!

A lóra semmit sem mondott. Kettőt lépett, hogy beforduljon a laktanyakapun. Az őrnök megmutatta az igazolványát.

Tovább, nem tudom, mi lett a sorsa. Nemsokára megszabadultam a lovaktól.

Amikor nyáron Erdélybe bevonultunk, már semmi közöm nem volt hozzájuk. Egyszerű puskát cipeltem, ami tulajdonképpen csak tizenöt kilométer után kezdett nehez lenni. A meleg miatt, s a posztózubzony, állógallér, kaucsuknyak miatt, a hátszerezélék, ólmos tölténytáska, kenyérszák, gázálcok, gyalogsági ásó. csákány, pokróctekercs, vas-sisak miatt, meg az állandó hegyi emelkedő miatt, a negyven fok miatt... s azért, mert a tizedik kilométernél drága lovaink már megcsuklottak a napon, s kevéske tartalékvizünket boríthattuk a kulacsunkból a dögök nyakába: hiszen ha már annyit kényeztettük őket otthon, nyilván úgy illett volna, hogy most aztán legalább a géppuskarakaszokat cipeljék, meg a nehézfegyvert, – de nem; a primadonnák hátáról a tizenötödik kilométernél minden nap a magunk nyakába szedhettük jóformán még a nyergüket is, hogy ki ne dőljenek szegények.

A napi negyven kilométer vastag, puha vérhólyagokat vont a talpunkra, a bakancsot nem mertük lehúzni éjszakára sem, s a második hét végén a hátunkat is feltörte a szerelékszív. Az országúton felbomlott a menetrend, – az árok szélén lépkedtünk, ahol puhább a föld, s akadt, aki a hátiborjút úgy vonszolta maga után a porban.

Pihenőidőben odafarolt a rádiókocsi, s jólvasalt, friss katonák ugrottak le az ülésről. A forgós hangszóró recsegni kezdett, mintha a ludakat akarná elijeszteni a rétről. Ez a nóta szólt, itt hallottuk először:

„Győz a szittyá fürgeteg,
a rohanó sereg...!”

– Szittyá fürgeteg! – sereintett Máté tizedes.

– Épp úgy nézünk ki... – dünnyögte más, s a sapkarózsáját előrébb húzta.

A zeneszóra s a pihenőre pedig azért volt szükség, mert város határához értünk, rendbe kellett hoznunk magunkat, díszbevonulás. Bakancs, derékszív, tölténytáska, lóheveder kisuvikszolandó, bogárkemény feketére, még a sisak állszorítója is!

Aztán sorakozó, vigyázz, menetirány egyenes, nóta az élen!

Az első házaknál cserdített rá a hirtelen nyári eső. Mire a térre fordultunk, a friss suviksz fekete ráncokban folyt az állunkon, zubbonyunkon, nadrágunkon. De a díszlépést, a szobortól a nagykávéházig, az ezredes úr előtt, a vérrel és maszattal bélelt bakancsokkal, ki kellett vernünk, nótaszóra, szittyá fürgeteg!

Járt is érte egy álló nap pihenő. Aki nem volt éppen szolgálatban, egyetlen parancsra kellett vigyáznia csupán: a téren, a nagykávéház előtt, a járdára csak tiszt léphetett, lóháton akár, – más katoná lent az úttesten, ahol tegnap a díszlépést verte.

Bodnár őrmester nem taposhatta végig az erdélyi országutakat Szatmárnémetitől Brassóig és Brassótól Nagyváradig. Félsszemmel nem illett a szittyá fürgetegbe. Csak a lovaira volt szükségünk. Őt, nem tudom, hová osztották be otthon.

*

Azért egyszer még láttam Bodnár őrmestert lóval. Amikor már évek óta nem is jutott eszembe...

Hetek óta pincékben élt a város. Lakók, katonaszökevények, menekülők, bújkálók szorultak össze az óvóhelyeken. Dideregtünk, s a száraz bab is elfogyott.

Valaki besurrant, annyi kendő volt a hátán, a nyakában, hogy öregasszonynak látszott. Sűgött valamit egy lócán fekvő embernek. Az megmozdult. De alighanem más is meghallotta, mert megbojdukt a sarok, s hárman, négyen feltápáskodtak. Valamit kerestek, aztán kilopóztak.

Döglött ló feküdt az út közepén, a kifordult villamossíneken. Akna vághatta fel a hasát. A lábán vastagon a ráfagyott sár. Valaki már térdelt, mászott ott, fogdosta, mire odaértünk, s egy zsebkéssel próbálkozott.

Nálunk konyhakés és kisbalta volt, – ő nem tágitott. Kifordított s gallérjától megfosztott katonaköpeny takarta a hátát. Felnézett ránk, s hiányzó felszeme helyét bicskás kezével eltakarta, mintha szégyellné.

– Maga? – léptem egyet önkéntelenül.

Én civilben, ő is rongyosan. Megismert.

– Mit ordít?! – állt fel a ló mellől, szemben velem.

Ijesztően kicsi volt.

A két asszony, meg az ember, aki a kisbaltával jött ki, nekifogott. Hideg volt, siettek, a ló puha húsába kellett nyomni a kést, – félretoltak minket, Bodnár megbotlott. Nem esett el. Dühösen felkapta kezét, a bicska pengéje megvillant.

Le kellett volna fognom. Azok nem törődtek velünk, csinálták a magukét, háborús szakértelemmel. Láttam az arcát: utálkozó, megvető fintorát, a félszeméből sütő gyűlöletet.

Elhajította a bicskát, oda, közénk, a ló elé.

– Állatok! – bugyborékolat a hangja, mintha vért nyelne vissza.

Elfordult. A lendülettől lecsúszott köpenye. Ment, és lóbálta a kezét, ökölbeszorítva:

– Állatok!

S i n k a E r z s é b e t

V O N A T O N

*Harangzúgással érkezik az este,
Már lábai elé feküdtek a házak.
Érleletlen napok hullnak le mögöttem.
A sínek mellett lobolnak a tájak.*

*Emberszabású zajok üledékén
Hálóját már az éjszaka csomózza.
Vackában zümmögve fészkelődik a csend,
Csápjait fülelő sötétségbe nyújtja.*

*Csillag alatt kunyhó könnyököl az égre,
Eresze alatt a magány üldögél.
Az Idő pattogó szakállát növeszti.
Csendes holnapot érlel az éj.*

*Az év kosarába pergett ez a nap is,
Takarja ágazó gondjainnak bokra.
Kattog a vonat. Futkosó fényei
Felfeleselnek a csillagokra.*

Maróti Lajos

PANTOMIM

*Keresem s gyakran nem lelem
– s hogy nincs, borzaszt és elvakít –
e steril gépi életen
a lélek ellenpontjait.*

I.

*Fülembe reggelt
a
telefon csörrent.*

*Ugrom az ágyból.
Szobámba táncol,*

*frissen pattogja:
„Reggeli torna”.*

*Oh rádió. Mindig friss kés és ugyanakkor éber narkózis
reggeltől éjig, gondolataim gyökeres irtogatásának fájdalmaira.*

*Zsibongva ropja
a villanyborotva*

*arcom felhámját:
gyalulják, vágják*

*aprócska bárdok,
körforgó bárdok*

*a
hivatlan-vendég
szórtüskék rendjét.*

*Oh szappan és pamacs. Oh illat és kellemes bőrbizsergés... De ki ér rá
pemzlivel s késsel barangolni és szőszörögni az arcán?*

*Fogkefe s masszázs.
Mordul a csap, s a*

*vízkevék tüit
bőrömbé tűzik*

*a zuhany-rózsák.
Szappan, mosdósák;*

*kész is a gyors tus.
Dörzsölközz. Most fuss.*

*Bármily korán is, mindig későn kel föl az ember.
Siet, siet, siet és lekésik saját életéről.*

*Sisterg a bomba
s teámat ontja.*

*Vajam tárolja
bűtőgép gyomra:*

*friss, csiramentes
marad a hentes-*

*áru s tejtermék.
Hogy jobban essék.*

*Ó, frizsider, napi tejadagom őre, szép fehér villamostebenem.
Bár bőgni nem tudsz, s nyakambanyalni nincsen érdes nyelvéd...*

*Sálat a nyakba,
kabát és sapka.*

*Kattan az ajtó,
s íme, az autó.*

*Gyors pillantás a
tárt motorházba,*

*olaj, víz rendbe,
kész...*

*De egy percre
szagolj mélyet a reggeli levegőbe, mégba vöröstre töri is
kora fényét a lebegő por, s máris szénmonoxiddal túltelítődött...*

*Egy lélegzetvételnyi kis időre,
csak dobbanásnyi csendre még megállok:
az utca margóján reggelt nyújtóznak
az ittfelejtett, megkopott akácok.*

*Kőrengeteg. Rőt fény. És szénmonoxid.
Hült télutó. A két akác remeg
a kopasz fényben... Én megilletődve
bámulom a csodás természetet.*

*S a vegetáció ábitatának
mész-cseppjei vállamra permeteznek:
fejem fölött rajban csivása fűtten
a meg-megkönnyebbülő verebeknek.*

II.

*Széles fehér mező a szembatárom.
Egy kriptonlámpa fölötte a nap.
Barázdákat szántok reá a tussal:
számított ívek, pontos vonalak.*

*Vonal vonalra. Csontvázként a metszet
így alakul: nebézkes, ellenes,
tehetetlen térformák közegében
a gondolat testesülést keres.*

*Vonal vonalra, ivet iv után, és
benépesül a lepedőnyi árkus.
Ki ebben él, az másban élni nem tud:
minden mérnök egy kissé mániákus.*

*Valami jobb kell... A papírt lefejtik,
- az agy kerék-rendje pörölve öröl -
lebámozzák a szemhatárnyi táblát:
alatta új bőr... Kezdbetjük előlről...*

*... És estidőn jön a félgömb-faru
takarítóasszony, körbe tekintget,
s biztos kézzel papírkosárba szórja
bátyárávésett tévedéseinket.*

III.

*Óh, gépek, gépek.
Üstök és katlanok és kazánok anyaméhe,
hol a szintézisek és lebomlások, ad-, ab- és deszorpciók,
kon- és disszociációk fortyogásában
sejtjeim energiáinál számíthatatlanul nagyobb energiák születnek,
sejtjeim számára értelmetlen s utánozhatatlan esszenciák születnek.*

Óh, gépek, gépek.

*Ellenállások, sűrítők, elektronsokszorozók és hullámcsapdák,
tranzisztorok, trioda-heptódák és billenőkörök:
szemem villanásánál messzebbre villanó jelek szülői,
tehetetlen gondolatomnál fürgébben és
pontosabban gondolkodó villamos agyak.*

Óh, gépek, gépek.

*Horizontális és vertikális mozgások értelme szerint épült
dugattyuk, tolattyuk és löketyük,
tengelyek és fogaskerekerek rendje:
karomnál százezerszer is erősebb karok és
szívemnél megbízhatóbb szivattyuk...*

Óh, gépek, gépek,

ti mindannyian; oly sokan és mégis mindig kevesen.

*Valamiképpen magam teremtlek titeket
önön képemnél és hasonlatosságomnál tökéletesebbre
szolgálni engem.
De mint ki önön torzójába szerelmes,
nem tudok immár töletek megszabadulni,
veletek ébredtek, mint anyja emlőjével a gyermek,*

*emésztésem szent folyamatában törvénytek szerint teszek és
szerelmem intim rángatózásai közepette is
mozgásaitokat idézem;
veletek alszom el és
rőlatok álmodom nehéz nyári éjszakákon,
mint táplálékáról az állat.
Immáron nem ti reám:
mint tükörképéhez az arc,
én hasonlítok hozzátok.*

IV.

*Stopperra jár a szerelem.
Stopperra jár a szerelem,
fél battól hétig s vége.
Siess vetkőzni kedvesem,
mert ennyi időm van nekem
a kielégülésre.*

*Két számoszlop, két ábra közt
a tested az, mi összeköt
önmagammal: a tested.
Siess vetkőzni, bontsd hamar,
mi elcsitít és fölkapar,
a nylonkönnyű pelyhet.*

*Ne sírj. Nincs értelme. Te nem
tehetsz rólam, vagy ellenem;
s nem vagyok oka én sem.
Időm sodrása szertelen,
mert két életet kell nekem
egy élet alatt élnem.*

*Két ember helyett élek én.
Nincs ebben líra, sem regény:
éles ritmus kavarja.
Stopperra jár az életem.
Stopperra jár a szerelem.
Jaj, ne felejts magamra.*

V.

*Televízió. Csodáid érzékeltetésére nincs hasonlítható képességem: látván láttatsz
is egyben, agyam és szemem egyesüléséből született technológiai műalkotás.*

*Televízió. Életem ritmusával rokon kifejeződése a biológián túli kétes érzékeny-
ségeknek.*

*Televízió. Gyorskonyba, féligkész ételekkel, félig már megrágott s megemésztett
szénhidrátokkal és vitaminokkal, szellemi önfenntartásomboz.*

*Én nem tudom, hogy a kényelem vagy a közöny nyugtö-e arcodnak láttán a
székhez,*

*hogy végig figyeljem érdektelen műsoraidat, a gyermekadásokat és mezőgazdasági
tanfolyamokat is,*

*hogy váratlan – s mindig hiába várt – fordulatokban reménykedve átbosszankod-
jam pocsék filmjeidet s a dübitően alacsonyszínvonalú futballmeccseket is?*

*Én nem tudom, mi nyugtö a székhez, hogy nem tudom elkattantani a zöld fényt,
mig bele nem pusztul az utolsó kép is a serdülő éjszakába...*

*

Es akkor megtérek újra a könyvhöz, és a világ minden nyelvén megjelenő folyóiratokhoz, ceruzával a kézben az ábrák és számítások mögé gondosan elrejtett gondolatokhoz.

Mert mint a felhajított kő röpítve csúcsán ha megáll, közöttünk is: a megtorpanó már magában viseli a visszaesés lendületét.

Nem lehet megállni.

Mert holnapra megáll egy gép, holnap után megtorpan egy műhely, pár hét múlva a gyár.

Nem lehet megállni.

Lendület kell az iparnak és érték a társadalomnak.

Sebességétől egyensúlyát veszített életem könnyen elbillen a groteszk fintorok oldalára:

és mégis vállalni kell a sodrást, valami mélyebb eltökéltség jegyében,

miről beszélni szemérmes az ember, ki körzője és háromszögei fölé hajlik az éjszakában,

erők és integrálok és acélok szövezetének rejtvényeit fejtegeti, megküzd az anyag ellenkezésével és teremti ...

Bömböl a hangláda.

Jó lenne már egyszer Bachot hallgatni, Beethovennel lobbort fogni, vagy Bartókkal keresztre feszíttetni.

De az ábrák és képletek szigora csak Armstrong jajongó börgésével bírja agyamban

a társbérletet ...

VI.

*A tegnap s ma forgópontjához érve
levetkezi perlon-béját az ember,
megtér steril, nyugalmas fekhelyére,
és gyulladáson hunyorgó szemmel*

*átpergetné magán a múlt napot.
De nem jut messze. Habár ő a hőse,
unalmas, rossz film, amit most kapott:
minden kockáját tudja már előre.*

*Hát oldaltfordul s úgy dönt, alszik inkább.
De agyában makacsul megered
az elszórt gond, gyökért ereszt és indát:
képletek, számok, fogaskerekek ...*

*Mit abbahagyott este, megkísérli.
S a megoldás m o s t villan föl. Leszállva
villanyt kattant, gyorsan papírra vési;
visszafekszik s az alvást intonálja.*

*S újból: csapok, rugók ... Gyorsan batároz:
nullánál kezd s a végtelenbe számol.
A vén eljárás, sajnos, nem hatásos:
gyöngécске szer – és túl rövid – a számsor.*

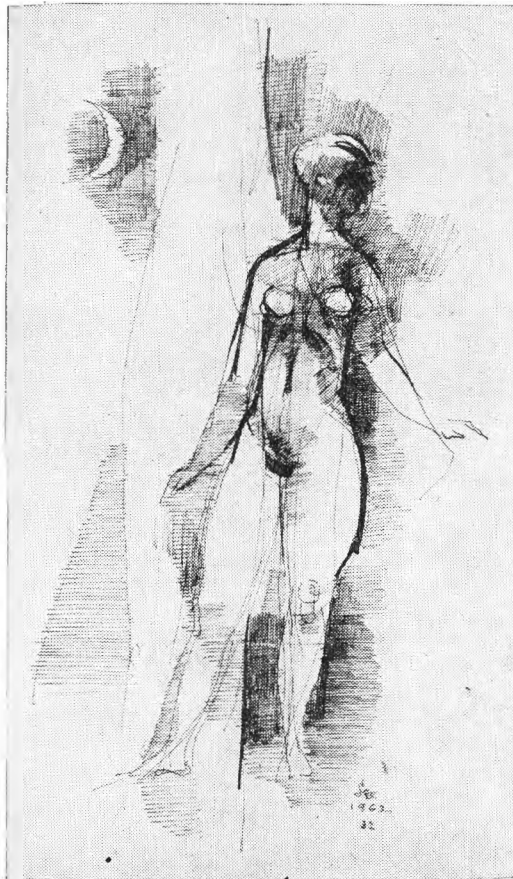
*Görgök, csapok – még mindig egyre ébren –
s egy kacskaringós integrál ... A kar
kinyúl, a kéz motoz a vaksötétben:
jöjj piruláddal, modern vegyipar.*

Várja, hogy basson a labdacsba zárt por.
 Álomra nem vár. De miért is várna?
 Enyhén szédül: lassan kibull magából,
 mint luggatott zsákból kibull a pára.

És megkapja mit másnak ad a mámor,
 izomfáradtság, nőtest vagy a mák:
 hatni kezdnek a jámbor pirulákból
 a szervetlen ál-alkaloidák...

*

Keresem, s gyakran nem lelem
 – s hogy nincs, borzaszt és elvakít –
 ez elektromos életem
 a lélek ellenpontjait.

Soltra Elemér rajza

A KAPTAFÁTÓL A POÉZISIG

- Bakó József útjáról -

Még élénken előttem van a kép, ahogy a kissé zömök, kemény testtartású s pápaszemes író bicegve is sietős léptekkel felbukkant időnként a szerkesztőségek folyosóin, szobáiban. Valóban, mintha mindig halaszthatatlanul sürgős dologban járt volna, oly izgatottan súgta szinte a friss híreket, leginkább vidéki barangolásain szerzett és mindig jó írói szemre valló észrevételeit. A hivatali külsővel is dolgozó irodalmi fórumokon a közlekedése eléggé elütött a megszokottól; mintha különös magányosság vette volna körül. Még a felkínált széket is alig-alig fogadta el. Állt inkább az íróasztalnak dőlve, kampósbotját a balkarára akasztotta s úgy várta mindig valami furcsa készenléti állapotban a nyolcadrét papírra gépelt versről a szerkesztői véleményt, hogy aztán a dicsérő, de a kötekedő szentenciát is végül egyformán egy-egy önmaga felé kedves dohogásnak is beillő sóhajtással nyugtázza. – Gondolod? – tette hozzá még, s ilyenkor ő gondolkodott el néhány pillanatra talán messzi az időkbe.

Nagyon szerény, a küzdelmekben megszikkadt ember benyomását tette Bakó József, már fölül a hatvanon, energikus mozgása ellenére is. Mintha bölcs belenyugvással fogadott volna mindent. Csak azok tudták, milyen lobogó vitalitás hajtotta állandó munkára, akik személyesen gyakrabban érintkeztek vele s módjukban volt figyelemmel kísérni folyamatos, a friss jelenségekre érzékenyen figyelmes munkásságának gyümölcseit, a verseit. Ha valakire, órá igazán illik az a mondás, hogy a hivatásának élt, hiszen még a személyét is majdnem az észrevehetetlenségig hajlandó volt háttérbe szorítani az őt már-már bűvületben tartó alkotás érdekében. Arról szeretett igazán csak beszélni; jobbanmondva, a művet inspiráló élményről vagy a kettőt együtt fejtgetve, magyarázgatva. Ilyenkor a drótkeretes ókuláré mögött megcsillantak a sok rettenetet is látott szemek s csak a melegebb elismerő szóra fátyolosodtak meg, ha nehéz életútján elért eredményeire fordult a beszélgetés. Mondatról-mondatra emelkedett szavainak heve s szenvedélyessége. A küzdelmes utat – míg addig elért, hogy sikerei lettek az irodalomban – természetesen vette, magát az alkotás küzdelmét viszont már a sorsa ajándékának. Ahogy a szegényember hálás tud lenni a nehézségek után, hogy túljutott rajtuk, hogy egyáltalán legyőzhette azokat s most már a maga kiküzdött, valamivel előbbre vívó útján mehet tovább. Egészen sajátos és magános úton. Ezért nem tudott valójában soha letörni, elcsüggedni. Az a fajta íróember volt, aki a maga életvitelén nem nagyon tudott változtatni, de talán nem is akart. Történhetett bármi hangulat vagy stílusváltás az irodalmi életben, ő csak tette a dolgát, nem befolyásolta semmi.

Közben olyan életművet teremtett, ami önmagában s nem a kor legkiemelkedőbb életműveihez mérve, nemcsak jelentősége, hanem egyedülisége miatt is igen figyelemre méltó. Ha irodalmi értelemben lehet értelme a szónak, hogy hézagpótló, életműve jobb részéről elmondhatjuk.

Az irodalomtörténet, mikor már madártávlatból szemlélhet egy-egy kort, mindig fölfedez egyedi színfoltot, mely a hozzá hasonló összképtől azzal üt kissé el, amivel épp kiegészíti azt. A színárnyalat különbözőségével. Ha eleve nincs, talán föl se tűnne a hiánya, de megléte felveti bennünk a gondolatot, milyen kár lenne, ha hiányozna, Bakó József irodalmi hagyatéka még azzal a többlettel is rendelkezik, hogy nemcsak kiegészíti a vele rokon irodalmat, hanem annak valamikor öntudatlanul is az elindító központi volt.

A húszas évek elején, Erdélyi Józseffel induló népi hangvételű költészet alig egy évtized alatt egész irodalmi irányzattá, majd az irodalom kereteit is túllépve, társadalmi mozgalommá verbuválódott. Az Ady-nemzedék lírai forradalma kirántotta a századvégi kátyújába szorult génuszt, s egyben az összetettebb nyugati költészet termékenyítő hatására az új líra követelményeit is megemelte. A stílus fényt is följebb csavarta. Nagyobb erőpróba elé állította ez a líra az olvasót is; de maga a költő gya-

korlat is nagy felkészültséget, műveltséget, vagyis iskolázottságot követelt meg. A természetes beszédétől éppen a műviségével hirtelen elütő költői nyelv, s a forma, a minőség új kritériuma szigorú, már-már merev szabályokat állított föl. Erdélyiek a népköltészet természetesebb stílusával szabadították fel az első nagy Nyugat-nemzedék eredményeit már üvegábrázó finomságúvá csiszoló utánzók kezén másodlagossá csúszó s az élettől elszigetelődött költészetet. Az akkori fiatalok, az új irány vezéregyéniségei, – Illyésék – a természetes kapcsolat megteremtették a két nemzedék között, s a valósághoz közeledve, széles európai látókörrrel tágitották a lehetőségeket. Feloldották a feszességet, a mindennapok természetesebb emberi érzésvilágát hozták az irodalomba újra. A valóságfelfedezés ugyanúgy ismérve lett a műveknek, mint korábban a stílus s a nyelv művi szabályai. S ez már lehetőséget adott azoknak is, akik csak meztlenül léphettek a költészet templomába, hogy megszólalhassanak. Szinte mindennapi anyanyelvükön, a maguk világának híradásával. Négyelemis cselédek, autodidakta parasztlányok kerültek friss írásaikkal a közvélemény középebe. Amit hoztak új reveláció lett, s irodalmunk új témavilága. Tíz év se kellett s Szabó Pál, Veres Péter, Sinka nevét országosan ismerték. Mi több, egyszerre gombaként szaporodtak a valódi értékek mellett a hasonló ambíciójú, de már inkább egy divattá lett irány gyenge hasznélvezői is. Egészen a sajnálatos östehetség kultuszáig juttatta a felszigazott érdeklődés az irodalomnak ezt a jól növekvő szárnyát. Egyszerűen megölte azokat, – még ha volt is tehetségük – akikben nem volt elég ellenállás a hóborttal szemben. (Gondoljunk csak a szerencsétlen, jobb sorsra érdemes Sértő Kálmán esetére.)

A Dunántúl legnyugatibb határvidékén kicsi faluban egy lábbeliket kalapálgató fiatal cipészember szintén csak úgy a szívére hallgatva írogatta az előbb említetteknel korábban a suszterszék összedobált szerszámai között a kereseti adó könyvébe a verseit. Elöl az adóbélyeget ragasztotta, hátulról kezdve pedig szép sorrendben a strófákat kezdte másolni. Gondolhatni, mennyire lehetett birtokában a poetika ismeretének. Különben is az alkotás műhelyi fogásait még nem ismerő emberben egészen sajátos elképzelés alakul ki, mondjuk, a versről s inkább a saját kigondolt sorai adják a vers képzetét, mint a vers valódi törvényei. Elbűvöli a saját teljesítménye, ahogy a szóban lévő szerzőnk is. Az alkotás lényegi ismerete előtt ő az egész életre szóló s költői-írói pályáját szinte teljesen kitöltő mondanivaló alapélményeit szerezte meg. Körülötte a nehéz sorsát kimondani nem tudó szegény nép, mélyen a normális emberi élet alatt. Ugyanolyan küszködő kisember közöttük a falusi majsztrám is, de a csiriz, a dikics mégsem nehézkes ökörfogat, trágyát hajigáló vasvilla; munkája külső formája nem azonos a környezete munkamódjával. Kicsit feljebb jutott a többitől, s úgy érezhette, jogot kapott a gondolkodásra, mintegy távlatot, hogy az alatta sustorgó világot szemügyre vehesse.

Bakó Józsefnek – mert őrá van szó – ez a kis elmozdulás elegendő volt, a tehetségével együtt, hogy a világot ne csak figyelje, hanem megpróbálja végül kifejezni. Először persze csak magának, alig valami reménnyel, hogy egyhamar – a fehérterror esztendeiben vagyunk! – nyilvánosságot kapjon a versre kerekedett élmény. De éppen ilyenkor nő meg a készülődő költőben igazán az étvágy, hogy valami csillapíthatatlan éhséggel, örökös rá gondolással – mint a fogoly, ha maga elől dugdossa kenyérét – felfalja a világot. Önmaga ambícióinak foglya lett. Felismerte lassan, hogy csak folytonos önműveléssel juthat feljebb a kaptafánál is. Műveltségét a tisztább, művészibb önkifejezésért fejlesztette, de a népi érzés- és gondolatvilágot élete végéig szinte sértetlenül őrizte. Azt is mondhatnánk, még az állandó tanulás is irodalmi felfedezést jelentett számára. Ez védte meg az östehetség elesetten sorsától az extrémításokat kedvelő irodalmi korszakban s frissességét is ezáltal őrizte meg.

Életnek gazdagabbat, – már költői értelemben – alig képzelhetünk el, mint Bakóé volt. „Feljebb a kaptafánál” című most megjelenő posztumusz regényében, – amely bizonyos élete főművének is tekinthető – maga rajzolja meg gyermekkorát, ifjúságát, s költői terveinek korai esztendeit. Életrajzi regényre, ha nyomorúságot fest, drámai epizódokkal tűzdelt, mondhatnánk, hogy megdöbbentő, megrázó. Bakó regé-

nyét mégis egészen bűbájosnak nevezném. Tiszta, nemesen emberi hitvallás. Pedig küzdelmesebbet, szenvedésekkel gazdagabbat ritkán írtak meg. De a regény olvasása közben ráéreztem egyszer csak arra, – s bizonyos majd az olvasók is, ha kezükbe kerül – ami írónál talán a legnagyobb teljesítmény volt mindig: Bakó József életét magát is egy fáradhatatlan, tiszta ember öntudatlanul megkomponált művének kell látnunk.

1896. augusztus 24-én született a Vas megyei Nemescsó községben, analfabéta urasági cseléd fiaként. Apját korán elvesztette, két éves sincs még, hogy özvegy anyjával rokonai kegyre szorul. Nagybacska eleven fiú, mikor egy téli korcsolyázáson elesik s évekig tartó, orvosilag félrekezelt csípőizületgyulladásal kínlódik. Végül egyik lábára örökre béna marad. Cipészinasnak megy Kőszegre, később segédként hanyódik vidéki kisvárosok és Budapest között, egy időre falujában önállósítja magát. Írni is ekkor kezd. S hogy költői terveit is megvalósíthassa, közelebb kerülve az irodalom központjaihoz, a budapesti Szent László járványkórházban vállal munkát. Súlyos betegek és hullák között bukdácsolva, szabad idejében magántanulóként végzi a polgárit. Vizsgázní a Simor utcai iskolába jár. A járványkórházból protekcióval a rákospalotai Wagner Intézetbe kerül szolga-nevelőnek, majd innen miniszteri korengedéllyel a soproni tanítóképzőbe, ahol tanítói oklevelet szerez, jóval fölül a harmincon. Egy évet Tabon, ötöt az orosházi tanyavilágban, négy esztendő pedig Békéscsabán tanítóskodik. A háború alatt Pilisre kerül, ahonnan baloldali megnyilvánulásai miatt állásából fölmentik s elítélik. A felszabadulás után a parasztpárt pedagógus csoportját vezeti, dolgozik a VKM szabadművelődési osztályán, a Köznevelés szerkesztőségében, a Pestvármegyei Szabadművelődési Hivatalnál s utoljára 1953-tól nyugdíjaztatásáig az Országgyűlési könyvtárban.

Ha dióhéjban tekintjük át életét, változatos, mozgalmas, azt is mondhatnánk, hasonló talán nagyon sok küszködő kislembor életéhez a múlt rendszerben. De Bakó József esetében – s épp ez a nagyon szép benne – látnunk kell, hogy a nyugtalan életre egy gyönyörű álom hajtotta, valami leküzdhetetlen vágy, hogy a közönségnek, szegény társai érdekében még hasznosabb életet élhessen. Költő lett, s mint piros pillangót kergette egy életen át a szépet, igazat, melyről tudjuk, milyen nehezen engedi megfogni magát.

Bakó csüggedetlenül üldözte. Minden nehézségen keresztül. S közben jegyzett, fölír minden érdemlegeset, Versbe főként. Azt szoktuk mondani, azok a szerencsés költők, akik a saját életüket, annak szinte minden mozzanatát versbe tudják írni. Igaz, e szerencsések épp a legnagyobbak, mint Petőfi is – akinél az élet és a vers, a kor minden fontos problémája találkozik. Nem is tudnánk, akarattal sem, szétválasztani a versről a költőt. Bakó József verseinél minduntalan ez az eggyéforradás tűnik fel és elcsodálkozhatunk azon, hogy minden elmélkedés, bonyolult költői fogás nélkül, pusztán azzal, hogy az útjába került igazságot, igazságtalanságot, az élet hétköznapi dolgait, mint a saját élményeit versekbe írja – jelentős, szép életművet alkot. Szemlélete, egyszerűsége a Petőfiével rokon s még az a vándorkedv is, hogy „élményért” bebarangolja az országot. Népi íz, hang, szemléletmód jellemző Bakó írásművészetére.

Hozzászoktunk, hogy a költő csak úgy költő igazán, ha állandóan fölverik körülötte a berket s végül már a hírverés kölcsönzi azt az érdekességet is, ami talán a versekből sokszor hiányzik. Bakó József a legnagyobb csöndet kapta az irodalmi élettől s ebben a csöndes szorgalomban, – mely azzal kezdődött, hogy:

Anyám keze fogta a kést. Féltn
dühhel lihegte: Ne törjek feljebb,
maradjak cégtáblás majszter úrnak,
biztosan, békén, lábbelik mellett.

és aztán kitépi a kést anyja kezéből és elrohan „két szemtől kísértén, belepve hótól, iszonyattól” – az igazságot választékosan, szépen akarta mindig kifejezni, ahogy ő

érezte, s kigondolta. S Bakó, ha nem is annyi bájjal és gráciával, mint a fiatal Erdélyi, a népi hangot kapja el s azon faggatja, kutatja az életet. Saját hangon szól, olyanon amilyen, de annak minden zöngéje az övé; az a meghökkentő, hogy hatást se nagyon mutathatnánk ki lírai életművében, legalábbis jól fölismerhető idegen nyomokat nem. Bakó versek ezek izig-vérig. S míg kortársainak versei, mint versek, már eleve megkomponáltak, a kimondás végső feszülésével szinte tudatosan íródtak, nála a világ legtermészetesebb dolgaként vöröslök fel a vers mondanivalójának summája az egyenértékű sorok között. Nem a verset, inkább a mondanivalóját szerkeszti meg. Sajátos a ritmikája, eredeti a nyelve, s igen tömör. Képei is mindig valóságosak és erősek, a pipacs pipacs, a lomb lomb, vagy ha éppen vöröslő ágyúcső is a lebukó nap, az ember szinte nem is a képet, hanem az iszonyatot látja mögötte. Kitűnően ismeri a falut, később is mint tanító közelről érezte az egyszerű emberek gondját-baját, mindent, amit akkor látni és érezni lehetett. Itéleteiben ritkán is téved és azon kevesek közé tartozik, akik nemcsak meglátni tudták, de ki is mondták az igazat. Forradalmár, a csöndesebb fajtából, de mintha megelégedne azzal is, hogy fehéren-feketén, vagy inkább véres-pirosan leírja azt, ami van. *Balbát űz anyám* című, sokaktól ismert és idézgetett, még költői pályájának egészen az elején íródott verse 22 sorával és szubjektív hangvételével olyan népi mélységből énekel föl, amire talán példát se nagyon találunk. Tökéletes szimbólum, párosítva oly természetes realista leírással, hogy a döbbenet és az esztétikai hatás kiváltotta ujjongás vesz erőt egy pillanatra a vers olvasóján. Ez a költői-alkotói módszer jellemző szinte minden versére, még a sikerületlenebbekre is. Mert a megkapó, egyszerűségével megrázó lényeg-kimondás még azt is elfeledteti sokszor, ami Bakó verseiben bizony szembeötlő: a darabosságot, s azt, hogy nehézkesen gördülnek olykor a sorok.

Egymás mellett életművében a fősorakoztatott tények, ahogy egy huszadik századi vándorkronikás versbefoglalta. Talán azt sajnálhatjuk, hogy az egymás után sorakozó igaz, szép, sokszor döbbenetes erejű versek fölé nem húzott a költő nagy távlatot átfogó eget, nem adott eszméinek messzebb érő horizontot. Ez hiányzik, mert Bakó nagy példaképei, a forradalmár-költők, akiknek élete és életműve végülis egy és ugyanaz, mindig messzebbre tolták egy kor horizontját. Igaz, ismerve a költő szerénységét, csöndességét, ő talán azt mondaná erre: én ezt láttam, ezt éreztem, a véremmel is írtam, amit írtam, átadom nektek verseimet és gondolkodjatok rajtuk.

A megírt tényeket, ellesett életjelenségeket, az egészen nyers valóságalemeket nem véletlen említem annyiszor. Valóban elgondolkodtató a szerepük Bakó írásaiban általában is, nemcsak a lírájában. Mert ami munkásságának az igazi maradandóságot adja: leginkább művei dokumentum értéke. Dokumentumok egy világról, korról, életformáról, eredeti művészi fogalmazásban.

Amikor első mecénásai a huszas évek dereka táján Szombathelyen pártfogásukba vették – ahogy maga Bakó jelzi – ezt a különös híradást és a darabosságában is feltűnően eredeti stílust, látásmódot értékelték elsősorban. (Ők segítették 1927-ben első kötetét is, az *Árva kalászkok*-at nyilvánosságra. Még hat követi ezt az első s három regénye – a *Kapaszkodók* kétízből is – és *Ezer hold* című drámája jelenik meg életében.) Irodalmi értelemben – tudjuk – nem szűkíthető le a felfedezés pusztán a mondanivaló újszerűségére, mint ahogy az ellenkezőjére, a stílus újdonságára se. Bakónál – azonkívül, hogy kezdetben ösztönös költőiségen kívül nem igen beszélhetünk másról – valójában s igazán nem is ez a döntő. Amit ő felfedezett, mint világot, lehet, hogy mások jobban kiaknázták általában, de ennek a világnak egy részére az ő tolla várt.

Szó esett már a két világháború közötti népi irodalom társadalmi szerepéről, főleg a paraszti rétegek életének kutatása szempontjából. Bakó József a nyugat-dunántúli falu zselléreinek, földdel birkózó kisparasztiainak helyzetét világítja át, s erről a világról rajta kívül szinte senkitől sincs igazában irodalmi híradás. S míg az alföldi Veres Pétert – mondjuk – ösztönösen is a tudományos szocializmus világnézete sarkallta ítéletalkotásaiban, Bakó csak szenvedélyes hitére s a tapasztalataira hagyatkozhatott. Mert nagyon is ez a személyes tapasztalataiból ismert világ izgatta, maga is kíváncsi volt

íróilag a nyitjára. Képletesen úgy is mondhatnám, sorsa olyan közegen át haladt, hogy fölhasítva a társadalom e még irodalmilag alig érintett részét, ismeretlen világba nyitott rést azzal, hogy leírta közben a benyomásait. „Följebb a kaptafánál” című önéletírásában a nyugatmagyarországi, alig ismert, mert peremvidéki szegény falvak élete, zámatlan népszokása, jellegzetes gondolkodásmódja kapott hiteles irodalmi maradandóságot – s milyen természetesen élénk, könnyed stílusban – szinte történelmileg az utolsó pillanatban. Bakó nélkül talán elvesztek volna a jövő számára. Mintha maga is nyomatékosan érezte volna ezt, különös figyelmet fordít az apró részletekre, jelenségekre is, úgy forgatva, irányítva a történetet, hogy annak tartozékaiként, nagy leleménységgel, ezekről is beszélhessen. Nem is szólva magáról az alapélményről. Ki rajzolta meg a falusi suszterinasok életét, ahogy a dunántúli kisvárosok iparos társadalmában emberré nőnek végül? Milyen szívárványosan színes Bakó József előadásában ez a könnyeztetően szomorú s valahogyan mégis patriarkális összefogottságban zajló élet. Társadalmunk történetének egy része ez is, melynek ismerete nélkül szegényebb lenne majd az utókor tudata.

Mint minden eredeti egyéniség, Bakó is önálló és természetes írói szemlélettel közeledik a világához, az úgynevezett témához. Közvetlen tapasztalatait, élményeit nem nehezíti körülményes reflexiókkal, cselekményszövésében a valóság hitelességén kívül csak a jelenségek fontosságára, a cselekmény, történet finom összefüggéseire figyel. Mégis szép a művészi szintézise. Hagyományos a realizmusa, de egyéni színekkel keverve, sok friss leleménnyel fűszerezve. S ahogy műveiben sajátos írói szemlélete jól fölismerhető, ugyanúgy nyomunkövetjük a világnézetit is. Bakó ösztönösen érez rá a társadalmi igazságra, igazságtalanságra s ezek mélyebb összefüggéseire. A valóság oly durván érinti, hogy önkéntelenül, a hiányosan megalapozott világnézettel is helyes ítéletet tud alkotni magában is – de olvasójában is. Szándéka tisztasága és nyers tapasztalata vezérli ítéleteiben. A becsülete, mondhatnánk. Még amit például a szociáldemokrácia mint tételes politikai tant ifjúságában nyújtani tud neki – mint ő maga bevallja – azt is összegomolyítja, hajlítja, ahogy emocionális ráérzése diktálja. Ezért olykor úgy érezhetnénk itt-ott, mintha eltévedne a bonyolultabb társadalmi vagy politikai problémák megítélésében. Hamar ráébredhetünk azonban, hogy nagyon is pontosan érti az eseményeket, s azok összefüggéseit. Önéletírásában megírja például 1919-es élményeit, majd börtönszenvedéseit, s némely részletében oly egyéni színekkel, hogy majdnem hajlandók volnánk őszinte nyíltságát naivitásnak is érezni. Mikor Bakó megírta ezeket az élményeit, a Tanácsköztársaságról s bukása okairól megközelítően pontos vélemény alakult már ki. Nyilván ezt ő is ismerte. De személyes élményeit ez mégsem korrigálta: emlékeiben következetesen csak szubjektív élményeit követi. Hiányolhatjuk – s kár is, hogy hiányzik, mert írói lehetőségeinek mégiscsak a gátja lett – a tudatos eszmevezérlést regényében is, de művészi logikátlanságon és hiteltelenségen nem érzünk. Az olvasó tapsztalni fogja, micsoda figurákkal kerül kapcsolatba az író s ezek némelyike a diktatúra helyi vezetője is volt. Regényében mind a maga helyére állítja jellemében, hitben, oda, ahová illenek. Emberi tartásuk megítélésében még a kegyelet se indítja könyörületre. S a cselédek, pedig ügyükért szállt síkra, sem hajlandók még egy földél alatt aludni se vele, az íróval, jobbanmondva akkor még suszterrel, egyszerűen csak azért, mert fogoly, mert börtönviselt. Aki ismerik az elesettebb falusiak viszonyát a börtönviseltékhez – szinte mindegy az elítélés oka, nekik maga a börtön eleve félelmetes – megértik miről van itt szó. Bakó akarva-akaratlan a szolgaság iszonyú mélységeire mutat. S hogy milyen társadalmi helyzetből várta a legelesettebb néptömeg a szabadulást, alig fölismerve még, honnan is várhat segítséget. Lélek- és helyzetrajznak is kitűnő példáit sorolhatnám a regényből. De talán annyi is elég, hogy Bakó életműve a hitelesség, a becsületes írói magatartás tekintetében kikezdzhetetlen.

Tudjuk, egy-egy korban írói csoportosulást, vagy akár irányzatot közös törekvések hozhatnak össze. A tudatosan kialakított közös cél, szándék érzése vezeti a közös harcot. Bakó igazán sohasem érezhette irodalmi otthonának a két háború közötti orgánumok egyikét sem. Valójában szorosan nem is tartozott csoportosuláshoz. A népieket – akkikkal mégis együtt haladt – erős ideológiai fonal kötötte össze, öneki inkább meg-

győződése, mint ideológiai eszménye volt csak. Harcolni minden ellen, ami rossz a népnek, ami igazságtalan. S ebben az ösztönös meggyőződésben sohasem ingott meg, becsületesen küzdött haláláig. Lehet, hátránya volt abból, hogy az irodalmi életnek inkább a periferiáján mozoghatott, – még a felszabadulás után is, ilyen becsületes múlttal, de megalkudni soha-nemtudással – ám az irodalom a számára eszköz volt csak egy szép törekvés, nemes emberi ambíció kiélésére – jót tenni a szegényekkel, hasznos életet élni az irodalmon keresztül is a jövő érdekében. Inkább erre felé figyelt jobban, mint magára az irodalomra. Így jutott el végül céljához, melyet képletesen úgy fejezhetnénk ki, hogy bevégezte a vetést, de az aratást nem érhetette meg. A sikerét semmiképpen sem. S ha talán fájón nézte is, hogy azt mások aratgatják, számosan tán érdemtelenül is, törést a lelkében sohasem okozott ez.

Küzdelmes életútját, írói munkásságát végigkövetve, megilletődéssel összegezhetjük róla gondolatainkat. Egyike volt Bakó József azoknak, kiket a nehéz életbe szorítottak hangnak szántak a jövő felé. Írói hagyatékát alig is tudhatnánk egyelőre számbavenni, hiszen tevékenysége beleolvadt a két háború közötti irodalomba s úgy, hogy szerteágazva, inkább az egész hitelét, becsületét növelte elsősorban, mint önnön hírnevét. Bizonyos, sok érdekes írása lappang folyóiratokban – talán nem is irodalmiakban mindig – mely írások fontosak voltak, ha nem is állhattak össze komplexebb egységgé, ke-rek művé. De önéletírása s számos kitűnő verse nem hiányozhat soha irodalmi köztudatunkból. S a hajdani szegények asztaláról. Hadd olvassák azok, akikért annyit izgult, dolgozott, sőt álmodozott is.

Nagyon becsületes, kötelességtudó ember és író volt Bakó József. Sose feledte, mi adta kezébe a tollat, s írói munkásságát hivatásának érezte. Ezért is tudott maradandót alkotni, szinte minden segítség nélkül.

Egyszer a szerkesztőségi szobában – emlékszem – észrevettem, hogy beszélgetés közben félszemmel a kissé nyitvahagyott ajtót lesi. Arra gondoltam, siet. – Nem, nem – nyugtatott meg, mikor megkérdeztem. Csak a kisfiát hagyta kint a folyosón s nem akarta, hogy elcsavarogjon valahová. Nem hozta be, hogy ne zavarja a munkát, mondta a biztatásra, hogy hívja csak be nyugodtan a kisfiút. Már idősebb korában ismerte meg az apaság örömeit, s mint az ilyenkorú apák, túlárado féltéssel csüngött a fián. Mindenütt nyitva hagyta egy kicsit az ajtót, hogy szemmel tarthassa.

Szegény népével, majd a megszületett új renddel is így volt. Bármit csinált is, lelkében mindig hagyott egy kis rést, hogy ráfigyelhessen. Magáénak érezte, szinte a maga gyermekének. Ő is dajkálta, dolgozott érte. Ötvenen túl volt, mikor ezt a világot még a sorsától ajándékba megkapta. Ha csak egy pisszt, egy hangot hallott, Bakó már fölfigyelt s indult, hogy pontos tudomása legyen mi történik. Vitalitása ilyenkor csodálatraméltó volt, úgy szemlélődött a régi ismert helyeken, leginkább ifjúsága vidékein, a vasi tájakon, mintha mind először látta volna, akár hajdan Bolognát vagy Konstantinápolyt, ahová csak úgy elkirándulgatott fiatalabb éveiben.

Ezért a nagy hűségért s fáradhatatlan írói munkásságáért – azonkívül, hogy létezett, megvolt már – viszonzásul mást örömben, elismerésben nemigen adott neki az új haza. Lehet, hogy ennél többet nem is nagyon várt. Írónak nagyon magányos volt. Úgy halt meg 1962 április 7-én hajnalban, hogy csak később vették észre. De felnövekedve ez a rend majd emlékezik rá, mint a felnőtt gyermek a régi nevelőjére, aki leg-szebb szavait végrendeletként hagyta hátra.

B a k ó J ó z s e f

R Á K - K Ó R H Á Z F O L Y O S Ó J Á N

*Utam, melyen idáig értem,
cselédházak sötétjében
eredt, párszor börtönbe vitt,
mégse csuklott össze a térdem.*

*Most erőmet rák-gyanú rágja:
ijedten hallgatok előre-hátra,
hányom, vetem magam: nem akarok
betörni még az elmúlásba.*

*Fáj, mégis jön a zord Nemkívánt.
Tiltakozásom hiába kiált.
Kétségeim is őt szolgálják...
Csak titkon lesem a remény búrját,*

*Hogyba lopva is, de belekapjak,
bátba tudnék valami újat,
melytől betegársaim is
vizsgálat előtt felvidulnak.*

*Jaj! Kínzó kép, ahogy sorakozva
várunk a döntő irgalomra:
ki megyen kijebb, vagy éppen beljebb
s már nem jön többet találkozóra...*

*Egymásra nézünk búcsúztatón,
elrágódva kapott orvosi szón,
kiszívjuk minden izét-javát
s lépegetünk a tömött folyosón,*

*Melynek kettősszárnyú ajtaja
azért csapódik tán ide-oda,
hogy életkedvünket élesztgesse
s bátrabban ballagjunk bába.*

*Mert egyetlen célunk az otthon;
lesik, várják, hogy bomoljon
ki ajkunkon már a m o s o l y :
győzött a tudás a koporsónkon.*

MAI OSZTRÁK KÖLTŐK*

Theodor Kramer

Theodor Kramer az alsó-ausztriai Nieder-Hollabrunnban született 1897-ben. Verseivel korán feltűnt s hamarosan Ausztria jelentős költői közé emelkedett. A fasizmus elől 1939-ben Londonba emigrált. 1957-ben visszatért hazájába, ahol a következő évben meghalt. Realisztikus költészetét erős társadalomkritikai mondanivaló jellemzi.

A HAZATÉRŐ BURGENLANDI

*A motyó bothegyre akasztva,
még egy órácska gyalog,
a zelleren érik a rozsda,
de a torma virulva ragyog.
Hazabajta lerakni milyen szép
kapualjba a kukoricát,
leszűrni a házban a kecskét,
nádért menni havon át.*

*Megcsörren a pénz az iszákban;
pipábavalódnak, apám,
disznóbólyag van a zsákban
s játék számodra, pulyám.
Benned meg bálni szeretnék,
mint rég, sokat, asszonyi ágy,
leszűrni a házban a kecskét,
nádért menni havon át.*

*Ó, vár-e a kályba meleggel;
meg a régi puliszka, a jó?
Hét bónapon át idegenben
forgattam a vakolót.
S otthon? Nem kérdezem ezt. Szét-
rakom, asszony, a kukoricát.
De ki szűrja le majd, ki a kecskét,
nádért ki megy havon át?*

A KANTIN

*Hol a fáradt gáz s a csapok fémgőze lebeg,
hol a rozsda terem s hol a bengersor zizereg,
hol a vasmű rossz viskói bújnak a szenny közepén,
kicsi fenyes rejti a kantint ősi helyén.*

* Az Európa kiadásában közeljövőben megjelenő „Századunk osztrák lírája” című könyvből.

*Hosszú s keskeny a söntés, túró, kolbászt ne kívánj,
puliszka akad csak s langyos sör, hogy igyál;
aki nőtlen, annak a konyba tűzbely-padkája e hely,
a nős meg az ágy s a civódás elől menekül ide el.*

*Füst leng s pára a lében mint rongydarabok,
csattog az asztal, amint ráhullnak a kártyalapok,
ha az égre borul s az ormok köré a sötét,
s a homály fészkeiből izzó füst száll szanaszét.*

*E salakhányón a tető-kátrány átnedvesedik,
s osztáskor a sörre hajolnak az emberek itt,
minthogyba a deszka-födél is hiányzana már,
s átszállhatna fölöttük mélyen egy darumadár.*

CSORBA GYÖZÖ fordításai

Ernst Waldinger

Ernst Waldinger (1896-) Bécsben született. 1938-ban New York-ba emigrált. Jelenleg az egyik New York-i egyetem német nyelv és irodalom professzora. Költő és irodalomtörténész.

NYÁRI KÉP SALZKAMMERGUTBÓL

*Mint némely viselő asszony, ki őrzi még
Arcán a gyereklányt szívósan, változatlan,
Bár a test már hazudtolja az arc színét,
Így fekszik ártatlan a metsző sugarakban
Az úti portól fehérszegélyű vidék.*

*Tántorognak a völgybe habos patakok,
Áll a széna rövidárnyú kazlakba gyűjtve,
Csöpp kertben lepke száll egy magára hagyott
Liliom körül, míg dongók mezsgyén repülve,
Döngik a delet, aratási évszakot.*

*Fehéren magasodik fel a hallgatag
Hegy: éles csipkéi az ég kékjébe vágnak.
Mint ifjú asszony, elérhetetlen alak.
Esténként a réten vad tücskök hangicsálnak,
Hol kaszapengés és nehéz lábnyom maradt.*

*A falakon, redőnyök mögött s odafele
A lombok zűrzavarában már körte érik
S korona, ág remeg, egy szellő lopva jön.
Akárha dagadó tudóval a békét itt
Szívna be a világ, suttogva: „Köszönöm.”*

*A házak előtt, kőpadon, már sorra kint
Úlnek a szerelmesek, nézik a sötétben
Szótlanul a sárga teliboldat, amint
Felhők közt felszáll s csillagok gyulnak az égen
S a nap végső maradékát kioltja mind.*

ARATÓ KÁROLY fordítása

Michael Guttenbrunner: 1919-ben született a karintiai Althofenben. Hányatott ifjúsága volt, résztvett a második világháborúban. A Gestapo egy ízben halálra ítélte. Költői eszmélése a világháború végére tehető, verseskötetei és azóta jelennek meg. Az élő osztrák költészet egyik legsajátosabb, legizgalmasabb alakja. Híre ma már hazájának határain túlterjed.

NYÁRI MOHÓSÁG

*Csábit engem a domb a legelőn kint,
hol sziklák közt a rézöld színű bokrok
lángolják át a levegő zománcát.
Sokat ültem ott, szállt fűszeres illat,
s a kemény fűben láttam a parányi
lényeket izzani. Szöktek s rohantak,
mint olvadó fém csöppjei, csorogtak,
robogtak szét, mint miriád sziporka,
fényszarvú kéj szédült vadászatára.
Fő árnyban csámcsog a csupasz mohóság,
álmodó kések csörrennek evésnél,
s a romlásba selymes szárnyak suhannak.*

A SZŰZ

*A kert ura a szűznek így kiált:
Járulj a porlepte vándor elé
nagy zarándokútja után
szent adománnyal!
Ijedten a szavaktól
a fánál felszökell
s két aranyalmát tép a lombhomályból.
Utána
fehér rózsát tör tövises bokorról.
A vándor a padra ereszkedik
s látja, imé jön.
S e szűzi gyöngédség szigorú sugarában
látja,
amit a hosszú
úton sose látott.
Az öröm vérhabja vágtat szívéig,
hogy, ami mondatott, nyújtják neki.
De láttán a rózsának elborul;
kelyhében olyan tiszta harmat ül,
hogy irtóztatja őt az adomány.*

KALÁSZ MÁRTON fordításai

Karl Anton Maly

*Karl Anton Maly (1913-) Bécsben:
született. Nyomdász volt, jelenleg:
könyvtáros a Bécsi Városi Könyvtár-
ban.*

SZÁLLJ MAGADBA!

*Tizenegy sárkányt számolok az égen.
Megjön az ős - hirdetik a szelek.
Ablakom előtt óriási ég. Febéren
robannak rajta át a fellegek.*

*Még csillan valami kései fény a
parti fákon s lombjuk közt megtörik,
honnan a nyár! álmok maradéka
kiröppen, míg szelekkel küszködik.*

*Elér a perc: változz meg! Mondd szívednek:
itt a kártya, gyerünk, emelj lapot!
Nézd a Dunát, babjai hogy sietnek!
Táncolnak halászbárkák, csónakok.*

*Vagyunk hát játékaik a szeleknek
és ez a játék tánc is néhanap!
Itt az idő, hogy magad megkeressed:
megjönöd csak mindenestül szabad!*

ARATÓ KÁROLY fordítása

Zágon Bertalan rajza

THIERY ÁRPÁD

NEM ÉNEKELTEM A KIS BRAUN ÜDVÖSSÉGÉÉRT

A foszforos tánckép után szólaltam meg először. Sötét volt a színpad. Sötétek voltunk mi is. Az elsüllyesztett zenekar az Orfeo Negróból játszott, a lányok majdnem meztelenek voltak, és valaki a sötét páholyokban Ritát, az énekesnőt kereste. Fortuna a műsort nézte, és néha úgy éreztem, hogy elveszett a sötétben. Fortuna az első szerelmem volt. Tízéves korunkban együtt énekeltünk a kerületi plébániatemplom gyermekkórusában. Tizenegyéves korunkban is. Tizenkétéves korunkban is. Ő szopránt énekelt, én altot. A németek pénteken vitték el a kerületből a zsidógyerekeket. Vasárnap korán eljöttem otthonról, és a nagymise előtt félórával felmástrom a kórusra. Fortuna a vasajtó mellett állt, sápadt és ügyetlen volt. Később finom, lányos mozdulatokkal átsodródott, hallgatagon, bizonytalan vállrándításokkal kikerülte a fiúkat és a kökörlát-hoz támaszkodott. Az arca egyszerű volt és kifürkészhetetlen. Egy ideig közönyösen ácsorgott mellettem, mint egy zárkózott idegen, aki semmit sem akar mondani, mert mindent tud, azután váratlanul, mintha nagy titkot közölt volna velem, suttogva arra kért, hogy a kóruson aznap titokban énekeljünk a kis Braun lelkéért, akit pénteken az anyjával együtt elvittek a németek. A csontos, fehérfogú kis Braun a mi utcánkban lakott, az Angyal utcában. Nem szerettem a kis Braunt. A kismise papja kifordult az oltár előtt, széttárta a kezét. Felnézett és tudtam, hogy furcsa békaszemével engem figyel. Visszanéztem, és megértettük egymást. Fortuna sokáig mellettem állt, és várta, hogy mondok valamit, de semmit se mondtam. Később elsodródott, beállt a helyére. A nagymise alatt összeszorított szájjal a hideg kőangyalokat bámultam.

Tavasszal a Kálvária téren találkoztam Fortunával, a troli megállónál, de nem ismertem meg. Meghúzódott a tömegben, kemény, szőke haja volt, kicsit duzzadt bokája, és időnként egyik lábáról a másikra állt. Később kiértünk a meleg utcákból, a troli visszafordult, és a téglagyári agyaggödörnél megmondtam neki, hogy még emlékszem a plébániatemplomra, Ottó főtisztelendő úr ajándék szentképeire, Kóbor tanár úrra, aki Bachot és Mozartot játszott az orgonán, emlékszem a kis csontos Braunra, aki Dachauban maradt, és az Angyal utcára, ahová a gyárak és az olajfinomító minden este zsíros, fekete kormot szitált, és emlékszem Pantóék háza mellett a befulladt amerikai bombára. Fortuna semmire sem emlékezett. Nem értette, amit mondok, mert nem értett a Fortunák nyelvén. Időnként csodálkozva megrázta a fejét, azután kis kortyokban megitta a konyakot és tovább mentünk, mert a nagy meleg miatt nem lehetett viszsza menni a városba. Később egy fa alá dőltünk, a testünk súlyos és ideges volt. Fortuna hanyattfeküdt és minden összefüggés nélkül az apjáról kezdett beszélni, akinek érszükülete van, meg a nagyapjáról, aki negyvenhatban Izraelbe vándorolt, és a Csobánc utcáról, ami az Orcy teret a Kálvária térrel összeköti. Sohase járt Pesterzsébeten az Angyal utcában. Az erdő, amiben feküdtünk, olaj és fodormenta szagú volt.

Féltizenkettőkor érkeztünk a mulatóba. Badacsonyi bort rendeltem és hallgattunk. Hónapok óta a Braun gyerekről szerettem volna beszélni, de Fortuna csak a Csobánc utcára emlékezett, ami nagyon messze van az én utcámtól, az Angyal utcától. Ültünk. Szótlanul. A zenekart éjfélkor elsüllyesztették, még mindig hallgattunk. Elöttem egy békaszemű férfi ült, de nem a kismise papja volt. Idegesített a békaszem, mert hónapok óta a kis Braunról meg a kismise papjáról szerettem volna beszélni.

– Négy éve egy nyári hajnalon a Nautilus kifutott az Atlanti óceánra... – mondtam a foszforos tánckép után.

Fortuna a lányokat nézte, akik a sötétben levetették a bikini felső részét.

– Mi az a Nautilus?

A békaszemű mögé húzódtam, hogy ne lássam az imbolygó lányokat, és hetek óta most éreztem megint pontosan, mint az alattomos, visszatérő fájdalmakat lehet megérezni, hogy az életemben minden nő figyelmesen, finom és lányos mozdulatokkal jelenik meg, megtévesztésig úgy, mint az Angyal utcai Fortuna. Ideges, kihívó tisztsággal, amit nagyon nehéz elviselni.

– A Nautilus egy amerikai atom-tengeralattjáró – mondtam ingerülten, nem törődtem a szomszédokkal és a foszforos lányokkal. – A parttól többszáz kilométerre leszállt a tengerbe, és csak tizenhat nap múlva jött fel. Az egyik hermetikusan elzárt kabinban egy férfi ült, aki egy másik, a parton maradt férfi gondolati utasításait felírta egy papírra...

Egyenletesen, logikusan beszéltem, és az se zavart, hogy a kis Braun alakja állandóan felbukkant bennem.

– A parton egy elektronikus gép naponta kétszer kilökte a gondolatsugárzó ábrákat, a köröket, a négyzeteket, a kereszteket, a csillagokat és a hullámos vonalakat. A parti ember ezeket az ábrákat gondolatilag a tengeralattjáróra sugározta. A kísérletek hetven százaléka sikerült...

Fortuna időnként közömbösen bólintott, nem lehetett megállapítani, hogy csodálkozik-e, vagy csak tudomásul veszi, amit mondok. A pincértől megint bort rendeltem, mert még a műsor alatt szerettem volna megmondani, hogy tegnap reggel azzal az elhatározással ébredtem, hogy az autógyárban felhívom a Hollerith-osztályt, és megmondom Fortunának, hogy én csak az oroszlanokat, a tengert és Afrikát szeretem, és tegnapelőtt a presszóban megvette tőlem egy köszönőhaveroméért az egyik barátom, akinek pillanatnyilag nincs nője. Pénteken a HÉV megállónál várja, legyen hozzá kedves és türelmes. Azt is meg akartam mondani, hogy a mi szerelmünk teljesen reménytelen, mert azóta se énekeltem a kis Braunért, mert nem szeretem a kis Braunt és sohase fogok énekelnéi érte, mert sohase fogom szeretni.

Megint bort kértem. A színpad világos volt. Az egyik lány, a hátulról alattomosan reflektorozott, teljesen átlátszó spanyolfal mögött fürdőruhát próbált. Teljesen levetkőzött, szép, arányos alakja volt. Fortuna közelebb húzódott hozzám, kicsit bizonytalanul, mintha nagy távolságról jött volna vissza.

– Tetszik?

– Tetszik.

Taps volt, izzadt, ideges taps, azután egy másik lány állt a spanyolfal mögé. Fortunának nagy fehér körök voltak a szemében.

– Szeretsz?

– Nem.

Éreztem, hogy valami megrezsent a levegőben, és az eddig fel-felbukkanó kis Braun is ügyetlenül visszahullott, mintha ledobták volna valahonnan. Eltűnt. A másik lányt néztem, aki eszembe juttatta Afrikát, a nehéz nyomasztó őserdőket, ahol egyszer a párducok voltak a királynők, és olyan nagy volt a hatalmuk a többi állat fölött, hogy az istenek elhatározták, megteremtik az oroszánt...

– Senkit se szeretek – mondtam mogorván, és becsuktam a szemem.

– Az anyádat se?

– Azt se.

– Mindenki szereti az anyját.

– Az enyém meg akart halni.

Végetért a műsor, a lányok a színpad mögött felöltöztek, és én világosan, teljesen tisztán szerettem volna elmondani, azt is Fortunának, hogy diákkoromban festőművész akartam lenni, aki kizárólag csak éjszaka, álmukban festi le az embereket, a világot is, a tárgyakat is csak akkor, ha idegenek és mozdulatlanok. Aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit lát és kifejezni akar,

de amit csinál, azt senki sem érti meg, mert amit én ábrázolok, azt az emberek és a tárgyak sohase láthatják, mert amikor én festek, akkor mindenki és minden alszik. Ilyen festő akartam lenni, de nem mondtam el, mert a kis Braun mindig a legváratlannabb pillanatokban bukkant fel az életemben, és követelte, hogy énekeljek a lelke üdvösségeért.

Fortuna ivott egy kortyot. A bal hármás páholy fölött megmozdult a ventilátor, megbillentette a nehéz levegőt, de a testek továbbra is izzadtak maradtak, időnként lendületesen meglódultak, egymáshoz tapadtak és hozzájuk tapadt az ideges zene is. Egy neandervölgyi fiú és az egyik vetkőző lány nagyon szépen twisztelt, a többiek tisztelettel félrehúzódtak. A tömegnek különös, a szív dobogására emlékeztető energikus ritmusa volt. Időnként úgy éreztem, hogy jó lenne teljesen felesleges és értelmetlen dolgokról, gyerekkori játékokról, latinleckékről és a nagy fehér hidegekről beszélni, de kevés volt az időm, a pillanatot nem halaszthattam tovább, mert Fortuna már készülődött, belenézett a táskájába, és megszámolta az asztal alatt az üres üvegeket. Sokáig mozdulatlan volt, mint mindig, ha elbúcsúzott valakitől, az arca egyszerű és kifürkészhetetlen. Az utolsó kortyot is kiitta.

– Szeretném, ha te ülnél a tengeralattjáróban, én meg a parton maradnék az elektronikus géppel...

– Nem lehet.

– Miért?

– Az atom tengeralattjárókon csak férfiak és keresztények utazhatnak.

– Keresztények?

– Csak azok.

Fortuna sokáig maga elé bámult, mintha egy különös és nagyon szomorú mondatra várt volna. A levegőt néztem, izgalom nélkül és magabiztosan, mintha a világ összes tengeralattjárója az enyém lett volna, mert tudtam, hogy ma este tulajdonképpen csak én kedvemért nyitották ki a mulatót, hogy mindent elmondhassak Fortunának. Később kikapcsolták a ventilátort. Szerettem volna valami vigasztalót is mondani, hogy majd utasítást adok a Nautilus kapitányának, vagy valami hasonlót, de nem akartam hazudni. Hosszú, kegyetlen csend volt. Időnként Fortunához fordultam, mintha kerestem volna valamit, de ezek csak látszatpillantások voltak, mert mindent tudtam. A németek elmentek, és a nagy esők eláztatták a nyomokat. Kóbor tanár úr is meghalt, és nem tudja a villával megadni a nemzetközi á hangot.

Az utcán egy lomha éjszakai öntözőautó végigpásztázta a meleg járdákat. Egy vizes fához támaszkodtam, mert a taxiállomáson nem volt kocsí. Fortuna is a vizes fához dőlt.

– Mennyit ittál? – kérdezte szomorúan.

– Száztizennégy litert.

Várt egy ideig, szórakozottan ingatta a fejét.

– Az sok?

– Sok.

Alig mozdultunk, és ezek a mozdulatok is olyanok voltak, mintha begyakoroltuk volna. Éreztem, hogy most kellene megmondani a barátomat, aki pénteken ott lesz a HÉV megállónál, azt is meg kellene mondani, hogy az élet alapmozdulatait Benvenuto Cellinótól tanultam: szúrd bele a kardodat, egyetlen mozdulattal rántsd ki és azután kész, hogy a kis Braun nem is volt a barátom, és mindig dühös voltam, amiért a mi utcánkban lakott, hogy a Nautilus egy nagy marhaság, én találtam ki...

– Hétfőn vettem egy csokor virágot meg egy tábla csokoládét.

Közömbösen a lányra néztem.

– Minek?

– Odaadtam az anyámnak.

– Névnapija volt?

– Nem. Azt mondtam, hogy te vetted.

– Én?

Fortuna nem felelt. A szeme sötét volt, mint két tiszta tintacsepp, azután könnyű, lányos mozdulattal kiállt az útra, intett egy taxinak. A sofőr kihajolt a kocsiból, mon-

dott valamit és nevetett. Fortuna visszajött hozzám, ügyetlenül egyik lábáról a másikra állt. Egyszerű volt és természetes, és a fejét egy kicsit figyelmesen megemelte, mintha keresett volna valakit.

- Nem énekelsz a kis Braun lelki üdvösségéért?

- Nem.

- Sohase?

- Sohase.

- Pedig gyerekeim lesz tőled...

A taxi a járda mellé gurult. Valaki türelmetlenül és torkaszakadtából énekelt a közelben... De az is lehet, hogy csak én szerettem volna, hogy valaki torkaszakadtából énekeljen... De az is lehet, hogy abban a meleg pillanatban az egész Angyal utca énekelt...

AZ ANYÁK IS DESZKALÁDÁN HALNAK MEG?

Panajot az XX-9999-es rendszámú fehér Volgában, a gépkocsivezető mellett ült, és nem állt meg a bekötőútnál, pedig pontosan látta mellettem a vizes parasztokat, akik mezítláb ácsorogtak a hideg sárban, mintha rösteltek volna sáros lábbal a beton-útra lépni. Amikor a tintaszínű égboltot időnként átvágták a villámok, a parasztok keze idegesen megmozdult, mintha valakit meg akartak volna ütni. Panajot szőke, csontos madárfeje figyelmetlen volt és meg se mozdult, mintha semmi se lett volna a közelben, amire figyelni kell. Az esőt nézte és azt a semmit, amit csak akkor nézhet az ember, ha valami nagyon fontosat nem akar észrevenni, pedig jól látta a deszkaládán a lehuynyszemű asszonyt, akit a présház előtt megcsapott a villám, akivel a lomha mozgású parasztok felváltva szaladtak át a tarlókon, és akit a ládával együtt kitoltunk a betonút szélére, hogy messziről is jól lehessen látni. A Volga elsöpört az országúton, az arcunkba csapta a hideg, szitáló esővizet. A parasztok összehúzott, bizalmatlan szemmel bámultak az autó után, a hátsó ablakon jól lehetett látni, hogy a gépkocsivezető egy kicsit a kormánykerékre dől, Panajot pedig az esőt nézte. A parasztok nem szóltak, de tudtuk, hogy ezekben a pillanatokban a városi kórház valószínűtlenül messze van. Egy fekete, bozontos ember az asszonyra nézett, akinek fehér márványarca volt, azután a deszkaládát keresztbe állította a betonúton. Bizonytalanul ácsorogtam a parasztok között, mintha valami nagyon fontos dolgot kiejtettem volna a kezemből, és nagyon szerettem volna megmondani, hogy Panajot most biztosan nem az Angyal utca felől jött, de nagy csend volt, és a parasztok tulajdonképpen nem is sejtették, hogy egyáltalában van-e Angyal utca a világon?

Napokon át a legváratlanabb pillanatokban bukkant fel bennem a fehér Volga és Panajot szőke madárfeje. Egymásután háromszor álmodtam is róla, és tudtam, hogy rövidesen megint találkozunk.

Azon a napon a szántódi rév szürke és lompos volt, a bakonyi bazaltoszlopok mögül kiemelkedtek a felhők, és lassan a víz fölé kapaszkodtak. A tihanyi oldalról könnyű olajszag jött, a bisztróban lángost sütöttek, azután a levegő mozgása teljesen megszűnt. A rév melletti vékony akácerdőben fiatal turisták bolyongtak, homokos tisztást kerestek a nádas közelében. Az arcuk szürke és konok volt, mintha valaki becsapta volna őket. Az egyik lány a csomagok között ült, és egy régi tihanyi halászdalt énekelt - Én vagyok a halászlégény, Én járok a víz tetején, Én fogom az aranyhalat, A tihanyi hegyek alatt, Könnyű apró halat fogni, De nehéz megtisztogatni, Könnyű szeretőt tartani, De nehéz tőle megválni...

A mólón egy matróztrikós öregember gubbasztott. Magányos volt, mintha nem is a révhez és a partra húzó vitorlásokhoz tartozott volna, de nem tévesztett meg, mert tudtam, hogy a víziembereknek milyen arcuk van. Az öregé egy kicsit a fekete, bozontos paraszt arcához hasonlított, aki a fehérarcú asszonyt keresztbe állította a betonúton. Egyhangú volt, szikkadt és fegyelmezett. A fejét egykedvűen előre lógatta, mintha nagyon szomorú lett volna. Meg se mozdult, türelmesen várta a hajókürtöket, a gyors,

kemény szeleket és a villámokat, ezekkel apró, napi viszonyokban élt. Bizalmatlanul morgott, mert nem engem várt, hanem a vihart.

– Át akar menni?

– Át.

– Mind a két komp Tihanyban van.

– Látom.

Lassan, figyelmesen végigmért, mint a rév előtt elhúzó idegen vitorlásokat, azután az égre nézett.

– Megvárhatná a vihart. Két óra múlva megy a következő járat – mondta lassú, figyelmeztető hangsúlyokkal, azután könnyedén meghúzta a vállát – De áthívhatom a kompot, ha akarja...

– Akarom.

– Egyedül utazik?

– Egyedül.

Az öreg feltápaszkodott.

– A nagymotoros háromszáz forint, a kismotoros hatvan...

Egy nagy darázs kapkodott a feje körül, de nem törődött vele, mert tudta, hogy a darázsak vihar előtt megzavarodnak a félelemtől.

– Melyiket hívjam?

– Hívja a kicsit.

Az öreg matróztrikós hintázó, jellegzetes járással bement a révirodába, és kihallatszott, hogy ügyetlen, éneklő hangon telefonál. A kőbak mellett a meleg betonra kuporodtam. Tudtam, hogy legalább negyedórát kell várni, amíg átér a komp. A vizet néztem, ami ingaszerűen mozgott a tihanyi szorosban. Az áramlás tervszerűen erősödött, mint a dagály, és öt-hat kilométer erejű volt a gyorsasága. Szerettem volna teljesen egyedül maradni, és szerettem volna, ha egy kis könnyű halászfregattal kinn lehetnék a tengeren, mondjuk Korcsula közelében, a felcsapódó sós hullámokat bámulnám, és gyakorlottan igazodnék a különös, egyenetlen tempójú tenger mozgásához. A kis lélekvesztővel messze kiúsznék, éjszaka a szigetek között leállított motorral, evezve közelíteném meg a haljárásokat, és napközben, amíg a tengeren bolyonganék, a kis fregattal ide-oda fuvaroznám a kevésbeszédű szigetlakókat. Szükségem lett volna a tengerre.

Húsz perc múlva kikötött a komp. A matróztrikósnak pontosan kifizettem a vitéldíjat, de elégedetlen volt, mert nagyon várta a vihart. Siófoknál fellőtték a piros jelzőrakétát. A komp motorháza mellett egy jelentéktelenül egyszerű révész rámvigyorgott. Tetszett neki az idő és a különös fuvar. Mondott is valamit, de nem értettem, azután ruganyos mozdulatokkal a csörlőhöz lépett.

Abban a pillanatban kanyarodott a kis sárga réviroda elé az XX-9999-es rendszámú fehér Volga. Panajot idegesen megrántotta a szemét, a karját magasba emelte. Finom, gyakorlott mozdulat volt.

– Álljon meg a komp!

Az öreg matróztrikós megrázta a fejét.

– Nem lehet, ez különjárat. Kibérelték.

– Mi az, hogy kibérelték?

– Az a fiatalember, ott a motorház mellett...

Panajot odanézett, de nem ismert meg. Feszés volt és nyugtalan, mintha üldözték volna.

Intettem a jelentéktelenül egyszerű révésznek.

– Engedjék fel! De az autó lenn marad.

Minden nyomasztó volt, vagyis olyan pillanat, amikor az embernek alkalmá van teljesen megbékélni, vagy teljesen leszámolni. Eszembe jutott, hogy tegnapelőtt egy kopasz dramaturg levelét vártam, de nem hozta a postás, és délután a rádióhírekből azt is megtudtam, hogy Macedónia fővárosában reggel nagy, nehéz rándításokkal megmozdult a föld, és romba dőltek a házak. Egész éjszaka a postást vártam a dramaturg levelével, pedig nagyon jól tudtam, hogy éjszaka csak a táviratokat kézbesítik. A vonalakkal se törődtem, amiket az ember makacsul és ingerülten meghúz önmaga és a célok között, mert az én vonalaimat pillanatnyilag elvágta a dramaturg és a földren-

gés, de egyébként is tudtam már, hogy teljesen felesleges ezeket a vonalakat meghúzni, mert valaki mindig elvágja, azután egy másvalaki mindig összeköti.

Panajot óvatosan közelebb jött a fedélzeten, ügyetlenül evezett a kezével, mert erős volt a szél, percek óta körülbelül ötös lökésekkel jött Keszthely felől, a tó teljes hosszában. Panajot megkapaszkodott a korlátban, végigmért, majd közömbösen biccentett, mint egy idegen, pedig tudtam, hogy megismert.

Energikus ütemben érkeztek a hullámok, fegyelmezetten átsaptak a komp vasoszlopai között, a kis habokkal végignyalták a fedélzetet, és megérkeztek a villámok is. Áthúztak a felhők között, az egyik váratlanul lecsapott a tihanyi apátság közelében. Fényes volt a hegy. Nyolc hullám jött egymásután, a víz beborított bennünket. A szél már hetes lökésekkel jött. Egy vékony oszlopnál támaszkodtam, szemben a széllel és a víz mozgásával, és tudtam, hogy nem ez a legnagyobb vihar a világon, bár a partok időnként teljesen bizonytalanokká váltak, mintha el akartak volna szaladni. Erős nád és iszapszag volt, az arcunkat kiszáritotta a szél. A jelentéktelenül egyszerű révész megfogta a karomat és intett, hogy menjek be a matrózülkébe. Megráztam a fejemet, és a révész megértette, hogy a vasoszlopnál kell maradnom.

Panajot fehér volt, mintha felvágták volna az ereit. A félelem nagy, ideges hullámokban rohanta meg, láttam, úgy érzi, hogy mindennek nagyon gyorsan vége lesz. Fázott, vizes volt és ügyetlen, nem tudta felfogni a víz viharos mozgását. A motorházhoz húzódott, mert a fehér deszkafal meleg volt. Azt hittem, jó idegei vannak, mert a forradalmárok mindig higgadtak, és könnyen, gyakorlottan mozognak a veszélyben. Időnként észrevettem rajta a bátor pillantásokat is, ilyenkor közönyösen a levegőbe nézett, szembe fordult a széllel, nem izgatta a vihar, és bizonytalan volt a szeme, mintha nagyon sok rumot ivott volna.

Éreztem, hogy valamiről beszélni kellene, mert ami eddig volt közöttünk, az most mind kérdéssé vált. Talán a téglagyári agyaggödörrel kellene beszélni? Vagy a vonat-ütközőkről? Vagy az afrikai városnevekről?

– Emlékszel az afrikai törzsfőnökökre? – kiáltottam gyorsan és gyanakodva az erős szélben, mert majdnem biztos voltam abban, hogy semmire sem emlékszik.

Panajot furcsán rámnézett, a hátát a meleg deszkafalhoz szorította, és idegesen, türelmetlenül nevetett.

- Milyen törzsfőnökökre?
- Fortunára sem emlékszel?
- Ki az a Fortuna?
- Pantóra se?
- Ki az a Pantó?
- A békákra sem emlékszel?
- Milyen békákra?
- Az apádra sem emlékszel?

Panajot nehéz, görcsös mozdulattal letörölte az arcáról a vizet. Bizonytalan volt, mintha valamit elrontott volna.

- Kéményseprő volt.
- Az Angyal utcában laktatok.

Panajot tűnődve rámnézett, mintha egy nagyon fontos vonást keresett volna az arcomon, ami egy még fontosabb dologra emlékezteti, azután megborzongott.

- Messze van ... – mondta csüggedten.

A révészek és a motorok egyenletesen és magabiztosan dolgoztak. Megkapaszkodtam a vasoszlopban, mert erősödött a szél, nyolcas lökésekkel jött, a hullámok végigcsaptak, és dühös voltam, mert nem tudtam pontosan, hogy mit kell ezekben a pillanatokban csinálni. Már megbántam, hogy Panajotot felengedtem a kompra, mert gyenge és reménytelennek látszott, akivel nem lehet megbirkózni. Szerettem volna teljesen egyedül maradni a viharral, később mégis Panajot mellé húzódtam a meleg motorházhoz, és éreztem, hogy a mozdulataimban van valami közeledő és bizalmas.

- Megbántad?
- Mit?
- Egy asszony meghalt a bekötőútnál.

- Az anyám is meghalt.
- De az anyák nem deszkaládán halnak meg.
- Mindenki úgy hal meg - mondta Panajot idegesen.

Átcsapott fölöttünk egy hullám. Panajot közönyösen a levegőbe nézett, volt benne egy konok és természetes vonás és úgy látszott, hogy ezekben a pillanatokban sokkal erősebb, mint a vihar. Valamit még mondani akart, de a közelben a vízre csapott egy villám, és szikrázva elterült a hullámokban. Panajot kinyitotta a száját, kiáltani akart, éreztem - azt szeretné megkérdezni, hogy milyen mély itt a víz, de az arcán megdermedtek a hideg, csontos vonások. Váratlan, erős mozdulattal a korláthoz ugrott. Visszahúztam. Könnyű és puha volt, mintha elfáradt volna. Erősen markoltam a ruháját, és megint eszembe jutott a behunytszemű asszony meg a fekete, bozontos ember, aki a deszkaládát keresztbe állította a betonúton. Panajot fülébe kellett ordítanom, mert a közelünkbe csapkodtak a villámok.

- Menj a motorház mellé!

Dühösen rámnézett.

- Talán így döntött a kongresszus?

A korlátban kapaszkodtam. Egészen besötétedett. Furcsa volt, hogy bármire gondoltam, minden megváltozott közöttünk, de az még különösebb volt, hogy Panajotnak a mozgásából, a hangjából és a nézéséből egy-egy apró részlet a régi maradt, és ez rossz esett.

Tudtam, hogy az ember életében a legfontosabb dolgok pillanatok alatt szoktak megtörténni, és ezért nem lepődtem meg, amikor a komp, miután kiemelkedett egy nagy hullám alól, megállt a tihanyi szoros közepén. Lefulladt a motor, és hallottam, amikor a révészek kapkodva leeresztették a horgonyt.

Panajot gyorsan szénézett a fedélzeten, és dühösen felrántotta a kezét.

- Miért állítottad meg? - ordította.

Nagy kék és fekete lángok voltak a szemében, és ütött. Lassúnak és fáradtnak éreztem az öklét. Még egyszer ütött, azután visszahúzódott a deszkafalig. Tudtam, hogy döntő támadásra készül, mert felismert a parasztok között, és ő is tudta, hogy meghalt a behunytszemű asszony. Harmadszor már nem ütött. Fáradtan, csodálkozva lecsúszott a meleg deszkafal mellé. Mindig félt a villámoktól. Oldalt feküdt a vizes fedélzeten, a lábát kinyújtotta, mintha egészen aludt volna. Egy száraz takarót akartam szerezni, de nem volt, a motorház pedig erős, olajos lángokkal égett...

Gyerekkorában Panajot is az Angyal utcában lakott, a nagyapja építette ott az első házat, a családjuk története tele volt régi sztrájkokkal, munkásmozgalmi eseményekkel és tüntetésekkel. Az apja kéményseprő volt, akit nagyon irigyeltünk tőle, mert szép, sovány ember volt, a derekán kapcsos biztonsági övet viselt, és könnyed, ügyes mozgással suhant a háztetőkön. Panajot a legjobb barátom lehetett volna, mert erős volt, igazságos és hallgatag, de mielőtt bármikor igazi és okos barátságot köthetünk volna, valami bizonytalan apróság mindig közbejött. A bombázások előtt hónapokig együtt jártunk, és mi találtuk ki, hogy milyen izgalmas és mulatságos dolog kiírni a lexikonokból és az útleírásokból az afrikai városok és törzsfőnökök nevét. Hosszú estéken és vasárnapokon ültünk a lexikonok mellett, időnként vigyorogva néztük a félmeztelen néger lányok fényképét, azután Panajot elpirult, és gyorsan tovább lapozott. Kis bandánk naponta lejárt a téglagyári gödörhöz fürdeni vagy békára vadászni. Panajot egyszer eljött a padlásra is egy légítámadás alatt, amikor Csepelt bombázták, de nem tudunk vele játszani, mert fölényeskedett, és amikor Pantó szokás szerint eldőlt a vizes hordó mellett, Panajot hangosan felröhögött. Nyár végén a bandából valaki azt mondta, hogy Panajotnak görög neve van, és ettől kezdve görögnek csúfoltuk. Egy ideig még velünk járt az agyagbányához, de különös és kedvetlen volt, mindig a csepeli kémények füstjét nézte, és időnként bizalmatlanul végigmért bennünket. Azután egyszer felmászott az agyagszirtekre, és kis bosszantó kövekkel elzavarta közelünkben a békákat. Megvertük és beledobtuk egy kisiklott csillébe. Hetekig nem láttuk. Később valaki kiderítette, hogy a horgászokhoz jár a soroksári Duna-partra. Közel volt már a front, amikor megint találkoztunk. Mondtam neki, hogy huszonkilenc új afrikai nevet gyűjtöttem a lexikonból, de kinevetett. Azt mondta, hogy ez marhaság, ő a háború után politikus lesz.

Sokáig nem hallottam róla, később Fortuna azt mondta az iskolában, hogy Panajot meghalt az agyaggödör partján. Szét akart szedni egy tűzérési lövedéket és felrobant, de azután kiderült, hogy nem ő volt. Negyvenöt nyarán anyám adott egy hátizsákot, három inget meg egy lepedőt, hogy hozzak érte zsírt meg lisztet, és elküldött Bi-harkeresztesre, mert az volt a legmesszebb. A Nyugati pályaudvaron ácsorgás közben Panajottal találkoztam. Sovány volt, idegesen villogott a szeme, és neki is volt hátizsákja, ami megnyugtató volt. Nagyon örültünk egymásnak, a peronon bolyongtunk, különös, jókedvű munkásindulókát fűtyültünk, kinevettük a nagy, piszkos batyukat, de már nem beszéltünk az afrikai törzsfőnökökről. Szabolcsba utazott, együtt mentünk Püspökladányig. A vonat zsúfolt volt, csak az ütközőn tudtunk helyet szerezni. Üres cementes zsákokat terítettünk magunk alá, én villanydróttal odakötöztem magam az ütközőhöz. Panajot kinevetett, mert ő könnyű volt, ügyes és fölényes, de mindezt az apjától örökölte. Később még kétszer találkoztunk. Abban az időben hajnalonként a Hold utcai vásárcsarnokban nagy nyers húsokat szállítottam egy hentesnek, Panajot akkor már az ifjúsági szervezetben dolgozott. A henteslegény egy fél sertéshízót lódított a nyakamba a kocsirol, amikor megláttam Panajotot. Szép, csukott autó mellett ácsorgott, mintha várt volna valakit. A hús alól rávigyorogtam, a kezemmel is intettem, de Panajot bizonytalanul nézett, aztán még bizonytalanabban biccentett. Másodszor Révfülöp mellett egy pincében találkoztunk. Mindenki részeg volt, és az utolsó pohár bort kézenállva akartam meginni. A talpamat pontosan beigazítottam a meszelt falon, megvártam, amíg a fejem megszokja a fordított vérkeringést, azután az első korty előtt felnéztem. Panajot a községi tanácselnökkel a pinceajtóban állt. Hideg, különös szemmél nézett rám, kézenállva is észrevettem, hogy valami fölényesen és egykedvűen megrándul az arcán. Köszönés nélkül tovább ment. A pinceajtóból utána kiáltottam, Panajot, Panajot, hát nem ismerd meg? – de úgy tett, mintha nem hallotta volna. Egy hét múlva a fegyelmi bizottság elé idéztek.

Tudom, hogy ezt mind el kell mondanom az illetékes helyeken, és tudom, hogy még van egy nagyon fontos feladatom. El kell mennem a következő pártkongresszusra, magammal viszem teljesen nyílt kommunista hitemet és a tényállásokat is. Félbeszakítom majd az első titkár beszámolóját, mert félbe kell szakítani, ugyanis jelentenem kell, hogy az XX-9999-es rendszámú fehér Volga nem állt meg, és Panajot – aki a legjobb barátom lehetett volna – ott fekszik a komp kiégett motorháza mellett. Dialmaskodtak rajta a dialektikus és igazságos erők.

MAGYARÁZAT FORTUNÁRÓL ÉS PANAJOTRÓL

A „Nem énekeltem a kis Braun üdvösségéért” és „Az anyák is deszkaládán halnak meg?” című írások, részletei egy teljesen összefüggő sorozatnak, ami készül. Kevés marathoni futó magyarrazza meg a részidőket, nem is fontos. Ez az edzők dolga. A „hősökhöz”, jelen esetben Fortunához, Panajothoz és az elsőszemélyes főszereplőhöz nincs mit hozzá tennem. Amit akartam és tudtam, azt elmondtam. Bary Sullivan angol színész, erőszakos és nagytehetségű egyéniség a múlt század hetvenes éveiben élte fénykorát. G. B. Shaw kamaszkori kedvence volt. Eddig ő az egyetlen színész a világon, aki – ha úgy érezték, hogy rosszul játszott – az előadás végén kiment a függöny elé, és bocsánatot kért a közönségtől.

Mindenesetre ez a két írás, a többivel együtt, az egész összefüggő sorozat – nem kísérlet. Mindenkinek van Angyal utcája, amivel nem lehet kísérletezni. És minden Angyal utcában vannak Pantók, Panajotok, Fortunák, Páterek, Kóbor tanár urak, kis Braunok, anyák, bombák, agyaggödörök. Az Angyal utcák tervszerűen és huzamosan távolodnak, és amikor az ember már teljesen elidegenkedik ettől a különös utcától – megpróbálja fegyelmezetten rendszerezni a filozófiáját, összerakja a képeket, az embereket, a találkozásokat, a vonalakat és felülvizsgálja az energiáját – elég lesz-e majd a marathoni futáshoz? Megpróbálja rendszerezni mindazt, ami történt vele, ami történhetett volna vele, és ami másokkal történt, vagy történhetett volna. Az ember keresi az összefüggéseket, és időnként van oka megdöbbenni, mert ezek az összefüggések gyakran nagyon kézenfekvőek.

Mi tartja össze ezeket az írásokat? Látszólag csak az Angyal utca, néhány utalás, a szereplők többszöri, fegyelmezett felbukkanása és bizonyos jelképek. A „Nem énekeltem a kis Braun üdvösségéért” és „Az anyák is deszkaládán halnak meg?”, valamint az ezeket megelőző és ezeket követő írások alapvető vonása – az emberek egymáshoz való viszonya, az egyén viszonya a közösséghez. Véleményem szerint a dolgok, az érzelmek, a felfogások találkozásának, összeütközésének gyújtópontja olyan arányban halad az emberek belseje felé, amilyen arányban szilárdul és teljeseedik a szocializmus iránti hit, és maga a szocializmus. A gyújtópontok behúzódnak, egyre beljebb az emberi értelem és a gondolatvilág legtitokzatosabb rétegeibe. A külső látványosságok időszaka szerintem egyelőre megszűnt, ami nem jelenti ugyanakkor a kétoldalú osztályharc likvidálását, nem jelenti az ideológiai harc egésszegtelen visszahúzóódását. Sőt. Néhány nagyon fontos társadalmi kérdést megoldottunk, és élünk, alkotunk, alakulunk a magyar történelem eddigi legkorszerűbb, teljesen igazságos és értelmezésében is demokratikus jelszavának szellemében – aki nincs ellenünk, az velünk van – de tudom, hogy az emberek számára ez a legfelelősségteljesebb állapot a felszabadulás óta. Egy kicsit gyötrelmes is, mert mindenkinek tulajdonképpen egyedül, önmagában kell dönteni az ideológiát és a hovatartozást illetően. Nem a szemináriumok döntenek. Ilyenformán a mai konfliktusok teljesen belső, intellektuális összeütközések, a felfogások, szokások és időnként feltámadó indulatok összeütközései. A társadalom magasabbfokú ütközetei belül játszódnak le, és ezek többé-kevésbé ideológiai-erkölcsi ütközetek. Ezekről a csomópontokról nagyon őszintén és nagyon igazságosan kell beszélni. Az ember szellemi, eszmei offenzívát vív önmagával. Ez természetes, mert a korszerű embert az energia, a tervszerűség, a tudás és a tájékozottság jellemzi, vagy kell, hogy jellemezze. A dolog mégse ilyen egyszerű. A korszerű és a provinciális szellem szakadatlan összeütközéseiről van szó. Ezek az írások az ilyen ütközeteket ábrázolják. A provinciális szellem képtelen az energiáját okosan rendszerezni, képtelen a marathoni futásra, csak a részletekre ügyel, pedig minden értelmes ember élete többé-kevésbé egy marathoni futás, amiben a hűtőszekrény, a távirat, a nyaraló, az autó, a beosztás, a személyi használatú gépkocsi és ehhez hasonló dolgok csak részidők, amiket lényegében okosan a helyükre kell tenni, mert ezeknek csak a végeredmény összefüggéseiben van némi jelentőségük. De csak némi jelentőségük.

Az írásokban a korszerű és a provinciális szellem csap össze, más, magasabb vonatkozásban az egyén és a közösség bonyolult, de nem áttekinthetetlen viszonya jelenik meg. A provinciális szellemnek szükségképpen alul kell maradnia, mert ez a szellem a múltnak olyan eredményeivel, szokásaival is megelégedik, amik nemcsak emberi és politikai tartalmukat veszítették el, de külső megjelenésükben is tarthatatlanok. Az Angyal utcában még mindenkből minden lehetett volna. Ez a start állapota, ahol megfigyeltem önmagamot és az embereimet, azután kialakultak a belső küzdelmek, amiket ábrázolni szerettem volna és szeretnék.

Őszinteség. Ami egészen más dolog, mint az úgynevezett merészség. Azaz irodalmi merészség. Azt hiszem, az őszinteség a legfontosabb. Az ember a korszerűséget mindig szeretné korszerűen értelmezni, de ehhez lényeges, nagyon lényeges az őszinteség. Az őszinteség megoldja az emberben a görcsöket, a merev szempontokat, rugalmasabbá, korszerűbbé válik, természetesen, merev szokások nélkül közeledhet ahhoz az újfajta embertípushoz, amit kommunista embernek nevezünk. Az ember csak így értheti meg bizonyos magatartások bűnét, azt, hogy a magány egy bizonyos állapot miként hordja magában a közösségből való teljes elidegenülést, és miként kuszálódhat össze katonalélekben, anyában, közművesben, szerelmesben, jóbarátban bárkiben az értelmes, korszerű élet fogalma. a templomi kóruson és vártuk a bombákat. Angyal utca mindenütt van.

Valamit még. Az Angyal utca jelkép, mert sok városban van Angyal utca, és ott is van, ahol Pantóval, Fortunával, Panajottal és másokkal éltem, vagy játszottam az agyaggödörben, énekeltem a templomi kóruson és vártuk a bombákat. Angyal utca mindenütt van.

1
Júliusz Apocel

SZOPORI N. LAJOS MISSZIONÁRIUSOK?

Arcképvázlatok egy faluból

Az első benyomások

Alig érzem a különbséget a vonatfülke és a szabad tér hőmérséklete, fojtottsága közt. Megállok egy pillanatra, leteszem a bőröndöt, s rögzítem magamban az emeletes állomásépület képét. Kellemesen lep meg a méreteivel: intek a feleségemnek, s mutatom. Ő is megáll a táskákkal, s kis fejingással, szemvillantással válaszol: várjuk meg a végét. De azért a szemjátékban az is benne van, hogy alapiában egyetért velem.

Fűjünk, s elindulunk befelé. Szó alig esik köztünk: tájékozódunk, ismerkedünk.

Az állomásépület a falu szélén magasodik, kis közzel mögötte simulnak a falu első házai. Kisebb mélyedésbe bújik a település: az első lépések után majdnem teljes a rálátás a háztetőkre.

Áll a levegő; érzem, gyöngyözik a homlokom.

Nagy falu.

Égészen véletlen, hogy ide helyeztek bennünket tanítani. Az egyetemen a megye egy másik községét hirdették két hellyel, de az elosztásnál kiderült, hogy az közbn tárgytalanná vált. Kaptuk helyette ezt.

– Meglátjátok – mondta az osztályvezető –, mennyivel jobban jártok így!

A tanácsházából kijövet Vera kibökte, hogy neki ismerős a falu. A hozzá tartozó pusztán töltött egy nyári hónapot még képzős korában, s ekkor egyszer-kétszer jártak a községben is.

A cipőnk szürkéllik a portól.

Megyünk, megyünk egyenesen befelé, szinte szív, szippant az utca a központba. A templom-tornyok az irányzékaink.

Dél múlt valamivel, alig látunk élőlényt. Egy-két libacsapat keres vizet a patakban, de végül is csak a porban fürödhetnek, s okkerszínű függőnyt szítálnak elének szárnyaikkal. Aztán lassan elszéled a függöny, s két emeletes épület bújik ki a földszintes házak közül.

– Az iskola! – mondjuk majdnem egyszerre. S örülünk, hogy épp a művelődés bölcsője emelkedik így ki a házak közt. Itt balról meg nyilván a művelődési otthon ez a terebélyes épület.

Faluról származunk mindkettén, semmi furcsa, szokatlan nincs hát abban, hogy az egyetemi évek után újra visszakerülünk – még ha a szülőfalutól messzire is. A különbség csak legfeljebb annyi, hogy most hozzuk magunkkal – ha nem is a világmegváltó terveket – a segíteni akarást, a műveltség terjesztésének szép szándékát.

Nagy falu.

Az én szülőfalum mindössze 300 lelkes. Talán ezért tudom respektálni a nagy községeket.

Valószínűleg nagyon szép dolgokat lehet itt csinálni. Sok képzett ember élhet itt, akik együtt, megosztva a munkát, színvonalas kultúrát teremtenek a faluban.

Belépünk az iskola kapuján, de nem reménykedünk, hogy ebben a rossz időpontban találunk valakit. Kellemes meglepetés, hogy az irodában az igazgató fogad bennünket. Harmincöt év körüli, bajszos férfi, gyorsan oldódó természet. Leültet, s pár szó után már gyorsfényképet ad a faluról:

– Én mondom, jó helyre kerületek. Van itt minden. Autóbusz, vonat a városba: fél óra alatt beér az ember. Szép mozi, két film hetenként. A kultúrotthon nem új ugyan, de az igényeknek megfelel. Pár év múlva megépül a kultúrkombinát. Persze addig is van a mozin kívül három helyiség az épületben kulturális célokra: ping-pong terem, televízió. Előadások folynak... Szóval a megye egyik legkultúraltabb faluja. Az iskolát is meg lehet nézni. Na de majd tapasztaljátok.

– Jól érzem magam. Úgy látszik, tényleg nem „elvadult tájra” érkezünk. A hallottak alapján elképzelhető (persze gondok nyilván adódnak), hogy a kulturális irányítás fogaskerekei jól működnek, s hajtják egyre előbbre a falut.

Reménység ébred: talán nekünk is sikerül beilleszkednünk ebbe a „gépezetbe”, hogy a teher még jobban csozoljon.

A „kisöreg”

A cukrászdában ülünk négyen: az igazgató és a szakszervezeti bizalmi hozott el bennünket kis beszélgetésre.

Alacsony, ötven körüli férfi apróz be az ajtón, hóna alatt összehajtott plakátok.

– Kartársunk, pedagógus, egyúttal a mozi vezetője – mutatja be az igazgató.

Az egész ember csupa mozgás. Perdül a pulthoz, húzza ki hóna alól a plakátsomagot.

– Meghoztam – mutatja a cukrásznak. – Prima a szeptemberi műsorunk, kérem! – s már a falnál áll, veszi le az augusztusit. Közben tréfálgozik, pezseg, majdnem azt a benyomást kelti, hogy előttünk, „újak” előtt akarja produkálni magát. Pedig távolról sem: ez a modora, az egyénisége. A műsor egyébként valóban jó, s ami meglep: legfeljebb egy hónapos a késés Pesthez viszonyítva.

Vera – albérleti szobánkba hazaérve – mondja, hogy járt itt ő már a moziban, akkor nyáron. Hosszú lócák, sajátos bűz, tökmag- s napraforgómag-ropogtatás, hangos megjegyzések s szemét, szemét, és szemét jellemezte.

Este a kíváncsiság elvisz bennünket az előadásra, bár a filmet láttuk már. A kultúrotthon udvarára érve Vera megállapítja: itt azóta történt valami változás.

A délelőtt megismert kis öregúr feltűnik a terem ajtajában; most is a mozgás a fő jellemzője. Ismerősként üdvözlő bennünket. Megveszem a jegyet a pénztárnál, aztán (van még negyed óra) vele kezdünk beszélgetni. Vera megemlíti neki az emlékeit...

– Tessék, kukkantson be! – invitálja mosolyogva.

Emelkedő nézőtér, rögzített székek, frissen olajozott, tiszta padló, vakítóan fehér vetítővászon.

– Rá se tetszik ismerni, ugye? – nevet, s míg újra megállapítom magamban, hogy csupa ideg az egész ember, a mozgásában a határozottságot, keménységet, célratörést is észreveszem.

– Egy éve vettem át, kérem, a moziüzem vezetését – magyarázza. – Valóban, ahogy tetszik mondani, úgy festett a régi mozi. Nos, kérem, én azonnal leolajoztattam a padlót, megvettem ezt az új vetítővásznat, átalakítottam a nézőteret. A közönség persze tovább is folytatta volna a régi módszert. Csakhogy én, kérem, nem azért vállaltam el a vezetést, hogy istállómester legyek! Az elején megmondtam a közönségnek, hogy itt csak kultúráltnak lehet szórakozni. S most már, kérem, semmi differencia.

Beszalad a pénztárba, hallok a hangját, ahogy a pénztárosnővel megbeszél valamit. Közben megállapítom magamban: egyre jobban tetszik nekem ez az ember. Aztán már itt is van.

– Persze szükség volt, kérem, egy kis erélyre, ugye, mert néhányan nehezen szoktak el az istállótól. – Megint nevet finoman; csodálatosan él az arca. – Az első időkben hozták a zsebekben a napraforgómagot, s amikor elsötétült a nézőtér, itt-ott megkezdődött a mocorgás. Néha azt is hallani lehetett, ahogy a padlóra pöccent a héj. Ment a film, s én jó hangosan közbeszóltam: fejezzük be a ropogtatást, kérem! Ha nem használt, felmentem a gépházba, leállítottam a filmet. Sőt: egyszer egyik suhancal az előadás után felszedtettem a mocskát a padlóról. Na és aztán a kedves szülők, kérem! Hozták ám eleinte a 10–12 éves gyerekeket este az előadásra! Hogy megvették neki a jegyet? Sajnálom, kérem, adják el, de a gyerek a rendtartás szerint nem jöhet be. Patáliáztak. Rendőrt hívtam. Most már ilyesmi nem fordul elő. S a beköpések? Csak addig tartottak, míg egy-kétszer le nem állt a film, vagy galléron ragadtam az ifjúurat, s kitaszígtáltam. Hőzöngött ám egyik-másik, hogy ma már ilyen nincsen. Menjen panaszra! – mondtam neki.

Az órájára pillant, én is az enyémmre. Egy perc múlva nyolc. A teremben már sokan ületek, de kisebb csoportok még itt az előtérben beszélgetnek.

– Tessék befáradni, kérem, kezdünk! – emeli fel a hangját a kisöreg, s az ácsorgók megindulnak befelé. Mi is. Pontosan nyolckor elsötétül a nézőtér.

Csak egyszer hallunk az előadás alatt kisebb dörömbölést, nevetgélést, ami nem a filmnek szól. Verára nézek, várjuk, lesz-e valami.

Halk lépéseket hallunk hátulról.

– Ne zavarjuk kérem a közönséget! – kúszi a zajongókhoz az öregúr hangja.

Kimenet megállunk még mellette. Szeretném valahogy kifejezni neki, mennyire tisztielem ezt az egyáltalán nem öreguras energiáját, de csak groteszk mosoly telik tőlem. Vera menti meg a helyzetet:

– Rá se ismerek a közönségre – mondja.

– A kartársak is segítettek? – szólalok meg.

- Nézték, kérlek, mire megyek - komolyodik el egy pillanatra. - Hát nézhetik. - Diadal-
s szemrehányás vegyül a szóban. - Most meg én nézem, mire jutnak ők. Én itt rendet teremtettem,
vegye ki más is a részét a munkából.

De a futó felhő után újra ragyog az arca.

Különálló fogaskerek lenne? Kár volna.

A lány

A betűszomj nem veszett ki belőlünk.

Megyünk a könyvtárba, hogy megpróbáljunk kihalászni valamilyen csemegét.

Volt cipésműhelyben lelt otthonra a könyvtár. Két kis helyiségből áll a házikó: az olvasók
várószobájából, és a könyvespolcokkal körülölelt „könyvtár”-ból. (Most, pár hónap óta különben
már a művelődési otthon két terme a szállása.) A várószobában kis asztal két székkal, egy
polcon a szovjet enciklopédia kötetei sorakoznak, s jobbról állvány a folyóirat számára.

A könyvtáros fiatal lány, benn ül a polcok közt: mi vagyunk az egyedüli vendégek, amikor
belépünk. Rövid ismerkedés, aztán kérdezi:

- Mit adjak?

- Nem lehetne bemenni tallózgatni? - kockáztatom meg a kérdést.

Kicsit gondolkodik.

- De, de lehet - mondja aztán, inkább kényszeredetten, mint szívélyesen.

Egyelőre nem tudom, a könyvtár rendjét félti-e, vagy a hatalmát akarja éreztetni?

Odabent meglep a könyvtár ellátottsága. Szép számmal bukkanunk nemrég megjelent köny-
vekre. Kiderül, hogy a szerzeményezésben nagy segítséget kap a Megyei Könyvtártól. Tavaly
előtt érettségizett, nemrég került ide: sűrűn gördül le a művelődési autó. A rossz nyelvek ugyan
azt mondják, nem csupán a szerzeményezést segíti az a „könyvtáros pasas”, de ez lehet rága-
lom is.

A leány ugyanis törvénytelen gyermek. Talán ez is közrejátszik nehezen oldódó modorában:
így akarja kifejezni, hogy a rosszindulatú köztudattal szemben, érzi magát valakinek. A könyvtárért
lelkeseodik. Megtudom, hogy amikor átvette, s átalakították, ő maga súrolta a padlót, takarított.
Talán az önálló zuggal együtt az önbizalmát is építgette.

Keresgélünk, böngészünk.

A tudományos és ismeretterjesztő könyvek szerény hányadát alkotják az állománynak. Ami
érthető, s egyelőre alig kifogásolható. Mezőgazdasági szakkönyvvel találkozunk leginkább, de - mint
mondja - ritka eset, hogy azokból valaki kölcsönözzön.

Az olvasók zöme gyerek. Meglep, hogy a 26 pedagógus közül velünk együtt csak 7 beirat-
kozott tagja van a könyvtárnak. Pedig az eddigi tájékozódásom alapján nincs okom feltételezni,
hogy a többi 19 nem találja itt magának még ismeretlen csemegét.

A nem értelmiségi olvasók nagy része ún. könyvbolond. Más alig keresi fel a könyvtárat.

- Olvasó-ankétot szokott rendezni? - kérdezem, arra gondolva, hogy talán ez növelné az
érdeklődést.

- A kultúrotthon-igazgató dolga - mondja határozottan.

Gyerek jön be, tovább jártatjuk szemünket a polcokon.

Felfigyelek a könyvtáros lány hangjára:

- Jules Verne vagy Verne Gyula könyv kell?

Kis csend.

- Mindegy - hallom aztán a gyereket.

S jön a „totó”: mit nem olvasott még a Vernék közül. A könyvtáros egyre türelmetlenebb
lesz, aztán míg a gyerek gondolkozik, hogy *A bódító Robur* volt-e már nála, gyorsan a kezébe
nyomja: na, akkor ez jó lesz!

Magunk maradunk.

- Maga szerint mi a különbség Verne Gyula és Jules Verne közt? - bújik elő belőlem a
kérdés.

Rám néz:

- Mi lenne? - majdnem arrogáns a hangja. - Verne Gyula magyar, Jules verne francia író.

- Csak a név - mondom. - Jules: magyarul Gyula.

- Nem kell tanítani! - fortyan föl.

Vera int, elpirulok, s gyorsan igyeksznék válogatni.

Még egy felnőtt olvasót „intéz el”, míg ott vagyunk.

Igen: a modora nem a legmegfelelőbb egy könyvtáros számára. Néha majdnem riaszt. Kér-
dés, hogy később megtalálja-e az emberekkel való érintkezés helyes módját: különösen nehéz hely-
zetében, bele tud-e illeszkedni a kiszolgáló mindig kissé megalázó szerepébe? Mindenképpen jó
lenne, hiszen különben lelkiismeretes, s a könyvtára is szép, rendben tartott.

A „kulturmunkával” a TIT-előadások révén kerülök közelebbi kapcsolatba, november táján, Addig meglehetősen leköt az általános ismerkedés, tájékozódás az új munkakörben.

A helyettes igazgató mondja novemberben, hogy lesz két irodalmi előadás, s rám gondolt. Ekkor tudom meg, hogy ő a művelődési otthon igazgatója. Mintha eddig megbújt volna előlem az iskolai rendelkezések, a Közlöny paragrafusai mögött. Meglepetésszerűen ér az egész: valahogy annyira nem tudom elképzelni ebben a minőségben ezt a kopaszodó, kövér, szinte felpuffadt embert. Hatalmas csizmaival, domborodó pocakjával a sematikus korszak kulákalakjait idézi. (Nem sokkal később megtudom, hogy alig tévedtem: a szomszéd faluból nősült ide; az akkoriban jól szituált hússzék- s kocsmatulajdonos lányát vette el.)

A felszabadulás után a KIE patrónusa volt, aztán ennek „elmúltával” továbbra is megmaradt a kulturális ügyek tótumfaktumának. Hallom, hogy akkor táncsal egybekötött előadásokat szervezett, s nem is sikertelenül. Akkoriban – hogy úgy mondjam – tábora volt a faluban: mint régi tanítót bizonyos tisztelet övezte. Érdekes, hogy újabban szemmel láthatóan apad tisztelőinek a száma. Persze kényelmetlen a helyzete: a volt nagygazdák a „behódolásért” fordulnak el tőle, a régi szegények egy része pedig még a kulákot látja benne. Talán ez is az oka annak – a kétségkívül méltánylandó iskolai elfoglaltság mellett –, hogy most már inkább csak emlékeiből él, s a művelődési otthon ügyei csak kötelességszerűen, sokszor adminisztratív érdeklék. Viszont a pénz jól jön a félállásért – ezért nem akar megválni tőle.

Úgy veszem észre, a kitaposott utat szereti – s ebben talán a kora is közrejátszik.

Nézzük a tematikát, s a megadott címek közül kettőt kiválasztunk. Aztán érdeklődöm tőle a közönség-toborzás módjairól.

– Beíratjuk a gyerekekkel az ellenőrző könyvbe, így értesül róla a szülő a legbiztosabban. Esetleg – teszi hozzá – a hangosbemondó...

– És milyen a látogatottság általában?

– Nem szabad városi mércével mérni, ugyebár. – Látom, nem szereti, hogy így puhatolózom, aztán mégis belelendül a magyarázatba. – Tudod, ez elég kultúrált falu, az emberek úgy érzik, nem sok újat hallhatnak már. Régen én sok előadást szerveztem itt. Jó színdarabokat tanítottam be... Na meg persze az elfoglaltság...

– S ha plakátot tennék ki?

– Az ellenőrzőn keresztül többen értesülnek – mondja lezáró hangsúllyal.

– Olvasó-ankétot is szoktál tartani? – kérdelem még.

– Ez könyvtáros-ügy, én nem szólok bele.

Most jut el először tudatomig ez a „hatáskör-probléma”, ahogy hirtelen asszociálódik a mozis öregúr panasza és a könyvtáros lány kijelentése.

A fizikus kartársam kezdi meg az előadás-sorozatot. Kettős kíváncsiság visz el: egyrészt hogy gyér fizikai képzettségemen lendítsek valamit, másrészt érdekel a hallgatóság. Tizenketten vannak velem együtt, s a legjobban az taszít mellbe, hogy pedagógus, rajtunk, s a hivatalból jelen lévő helyettes igazgatón (kultúrothton-igazgatón) kívül nincs. Nem szokás. Furcsállom, hiszen nyilván egymás előadásából is okulhatunk: ahogy a fizikusunk tud nekem újat mondani az űrhajózásról, valószínű én is tudnék neki Móriczról, és így tovább. S aztán nem tudom, egymás meghallgatása nem lenne-e jó propaganda a falu számára is?!

Az én előadásomon hasonló a helyzet.

A későbbiek viszont egyre inkább befulladásnak. Amikor januárban sor kerülne a második „fellépésemre” az iskolában, már a kultúrothton-igazgató sem jelenik meg, megnyitni. Verával ketten gubbasztunk a tanteremben hétkor, aztán negyed nyolckor, fél nyolckor is. Akkor nyílik kint az ajtó, s szinte egyszerre ugrunk, hogy méltóképpen fogadjuk az első vendéget.

Egy asszony az.

– Itt van a szülői értekezlet? – kérdezi.

Egymásra nézünk.

– Nem. Nincs szülői értekezlet.

– Nincs? Az ellenőrzőben...

– Előadás lesz, tessék...

– Ja? Akkor megyek is.

Több érdeklődő nincs. Nyolckor mi is haza indulunk.

Mi az oka ennek az érdektelenségnek? A propaganda hiánya egyedül nem lehet.

– Az embereknek undoruk van mindenféle gyűléstől – legyint egy beszélgetés során az iskola-igazgató. – Nem kell ezt tragikusan venni, majd elmúlik.

– A fő baj az – mondja lassan tagolva az egyik kartárs –, hogy itt civilizáció már van, de kultúrigény nincs.

– Szervezés, kérem, szervezés! – mosolyog a kisöreg, s rámkacsint cinkosan.

Mindegyikben van igazság. Aztán az is közrejátszhat, hogy sok a faluból munkára eljáró ember, akik este bizony fáradtan érkeznek, s egyre több a televízió.

Így tevődik össze a részgazságokból az egész. De nyugodtak lehetünk-e a teljesnek vélt igazság birtokában?

Az elnök

A második szeptemberben a KISZ (és a művelődési otthon) színjátszóit bízzák gondjainkra. Tulajdonképpen most van alakulóban a csoport, az elmúlt esztendőben ugyanis pangott a színjátszás.

Bennem élnek némi egyetemi színjátszó hagyományok, s van kedvem a rendezéshez. Jóindulattal esetleg azt is rám lehet fogni, hogy néhány elképzelésem is.

A lassan összeverbuválódó csoport összetétele – mondhatnám – jellemző. A rizegynéhány fiatal közül mindössze kettő dolgozik a faluban, a többi gyárba, hivatalba jár. Hogy az itthon maradtak miért húzódnak vissza ennyire?

Kevesen vannak.

De ez még a kisebbik ok.

Érdemes megnézni, kik maradnak itthon!

Az általános iskola elvégzése után a legjobbak középiskolába mennek. Aztán aki csak tud (még szerencsés esetben egy-két elégséges is) ipari tanulóként folytatja tanulmányait. Tehát a leggyengébbek – akik mindenütt kipottyanak a rostán (vagy a próbálkozáshoz sincs merszük s protektoruk) – alkotják a faluban, s a faluval élő fiatalságot. Ezek viszont a kulturális megmozdulásoktól – érthetően – többnyire visszahúzódnak. Kétségkívül kellene valamilyen módot találni a foglalkoztatásukra, bevonásukra, de legalább annyira fontos elgondolkoznunk azon: helyes-e, hogy majd minden használható ifjút felszíppant még mindig a város?

Megalakulnak tehát, s vasárnaponként Verával bejárunk a városba, a stúdió-foglalkozásokra. Lassan azonban rájövünk, hogy inkább szalmacséplés ez, mint továbbképzés. Egy szombat esti foglalkozás után pedig – ahol a rövid megbeszélés, ismerkedés címén, szolid bacchanáliává fajul – undorunk támad az egésztől.

Itthon különben „élvezzük” a teljes magunkra hagyatottságot. Havonta egyszer vesszük csak észre, hogy kultúrothon-igazgató is létezik: amikor a művészeti csoport vezetéséért a 100 Ft-ot átnyújtja.

– Erre ugyan nincs szabály – mondja, kövér mutatóját a magasba tartva –, de ennyit el tudok könyvelni. – S hunyorít, mosolyogva.

Nem akarjuk megsérteni, s hálásan köszöntjük a könyöradományt.

(A következő esztendő gyűjt világot bennünk, amikor másik kartársunk veszi át a csoportot, s a rendelet szerinti 300 Ft-ot kapja, akárcsak a közben megalakult énekkar vezetője. „A törvény nem ismerése nem enyhítő körülmény!” – olvassuk fejünkre az elmarasztaló ítéletet naivságunkért.) Új tevékenységünk hoz össze – elég furcsa módon – a tanácselnökkel.

Mielőtt azonban erről szólnék, utalnom kell egy régebbi találkozásra. Az első esztendő tavaszán az ő (és felesége) kérésére, s részvételével kabaréműsort tanítottunk a Szülői Munkaközösség színész-ambíciójú tagjainak. Kész tények elé állítva csöppentünk a játékba: hozták a könyvet, hogy ezt és ezt kívánják előadni. S úgy lett. És azóta is szégyenlem magam, hogy minden ellenvetés nélkül vállaltam, s így bábájjá szegődtem ennek az elég ízléstelen „bumli”-nak.

Most újra javaslattal (vagy inkább határozott kívánnalommal) jelentkezik az elnök: egyik szereplőnkől elküld egy háromfelvonásos színdarabot, hogy ezt tanítsuk be. Sajnos, sem a szerző, sem a cím nem maradt meg emlékezetemben. „Szovjet darab!” – üzeni az elnök magyarázólag, s persze érvül. Csak arra emlékszem az egészről, hogy egy tanár nő szerelmes lesz a tanítványába – s némi émelység marad még bennem. Köszönettel visszaküldöm a darabot, s Csehov-egyfelvonásosok tanulásába kezdünk. Vígjátékok, rövidiek; az alakok jól körüljárhatók, erős kontúrokkal megrajzoltak: talán kezdésnek sem lesznek nehezék, s ugyanakkor színvonalasan multhat a közönség.

Természetesen kész a sértődés. Az elnök felénk se néz, nem szól, de hol innen, hol onnan hallom vissza az elejtett szavait:

– Csehov itt? Mit akarnak ezzel? Nagyképűség! Meg se érti a közönség.

Meglepne, ha ennyire, s így ismerné Csehovot.

A kartársak egy része is ajkbiggyesztéssel várakozik.

A gyerekek pedig egyre nagyobb kedvvel csinálják, s haladnak. Az ellenagitáció ellenére. Az elnökre azonban csak pillanatokra tudok haragudni.

Negyvenen felüli ember, ötvenhat után került a falu élére; máshonnan helyezték ide. A személyi kultusz időszakából magával hozta a megfellebbezhetetlenség tudatát, de az ötvenes évek elejének lendületét is. Az emberekkel a modorosságig szíves, néha majdnem mézes-mázos, de a tervei szemből nem tűr ellentmondást. Sokat járja a falut, házasségeket békítget, minden gyűlésen felszólal: nagy benne a tenniakarás. Csak nem ismer – semmilyen kérdésben – magánál illetékeseb-

bet. Ő akarná összefogni a kulturális ügyeket is a névleges kultúrotthon-igazgató helyett, s ezzel sokszor sodorja magát furcsa helyzetbe képzetlensége, tájékozatlansága miatt, s ugyancsak okból nem egyszer félresiklik, kudarcba fullad az erőszakkal végrehajtott elképzelés.

Egyszer beiratkozott már a levelező tagozatra, hogy elvégezze az általános iskolát, de hamar abbahagyta, mert tekintélyrombolónak érezte. Most magánúton készülget V.-VI.-ból, s közben a marxista esti egyetemre (!) jár.

Kis önkritikával, s szívós önképzéssel nagyon jól vezethetné a falut.

Az előadásra tiszteletjegyet küldünk neki is. Eljön. Lassan talán – úgy nézzük – szűnik a sértődöttsége. Amikor ezután a Duda Gyuri-t kezdjük tanulni, egy próbánkra is bekukkant, s elégedettségét fejezi ki. Aztán változatlanul magunkra maradva dolgoztatunk. Az új darabot húsvétkor szeretnénk előadni, de a MOKÉP – a mozis öregúr révén – beleszól a tervbe.

Már a Csehov-estnél is adódott gond.

A kisöreg – teljes mértékben megértem – Cerberusként őrzi a rendbetett mozhelyiséget. A színpadi próbákat is csak éjjel 10–12-ig tarthattuk, a mozielőadás után: nem bízott bennünk, hogy épen, tisztán „visszaadjuk” a termet. Külön tortúrát jelentett a megszerzése az előadásra. A szerződés szerint a helyiséget a művelődési otthon havonta maximum kétszer veheti igénybe olyan napon, amikor mozielőadás lenne különben. Nos, először még csak megkaptuk a kérelmünkre. De igény támadt az előadás megismétlésére. A kisöreg és a MOKÉP azonban mereven elzárkózott, így csak csütörtökön, az üres napon léphettünk fel. A hétköznap persze a kudarcot jelentette: mindössze 16–20 vendég érkezett.

Hasonlóan fullad be a húsvéti terv is: A MOKÉP nem hajlandó lemondani a várható nagy bevételről. S kegyesen rendelkezésünkre bocsátja a misés-körmenetes nagyszombatot, ami aztán csak félházat jelent számunkra.

Ősszel nem vállalkozunk tovább a megfogyatkozott (katonai behívások), s kedvét veszett csoport vezetésére.

Meghát랄unk. – Elégedjünk meg most ennyivel, hiszen ezt az utat külön, magában kellene elemezni.

Ismét főként az elnök

Belépünk a tavasszal alakult énekkarba.

A kórusvezető (kartársunk) még nálunk is fiatalabb. Harminc-harmincöt tagú a vegyeskar. Az összetétele is vegyes: régi dalárdisták harman-négyen, vagy nyolcan vagyunk pedagógusok, az elnök a feleségével s háziasszonyok, egy-két munkásfiú.

Hétre megyünk az első próbára: alig lézeng még ott valaki. A kórusvezetőt se látjuk. Aztán legközelebb ő robban be. Fél nyolc tájra többé-kevésbé összeverődünk. Az elnök új tagot is hoz.

– Milyen szólam? – kérdi tőle a kórusvezető.

– Mély a hangod, gyere a basszusba! – hallom hátulról.

Odaül, s kezdünk.

Csodálkozom, hogy hangpróbát nem csinál vele, de aztán rövidesen rájövök: nem ő az egyetlen, aki ezt „megúsza”. Mellettem az alt padosrából olyan fals hang kúszik felém, hogy magam is eltévesztem, s leállok. S aztán lassan minden rejtélyre fény derül.

Kórusvezető kartársunk szerepe csupán az, hogy betanítsa a műveket – a többi az elnök hatáskörébe tartozik. Megtudom: ő jelentette ki, hogy aki jelentkezik, azt be kell venni, hadd énekeljen, ha szeret. Szükség van mindenkire, az nem baj, ha nem tiszta a hallása. (Ami talán kissé túlzott liberalizmus!) A többi szervezési kérdést is ő intézi: tanácsi papirokon jönnek az elnök által aláírt meghívók a próbákra.

Miután így is elég sok a hiányzás, a kartársunk próbálja felvetni a rendszeres próbára járás fontosságát.

– Én csak minden harmadik héten tudok jönni – mondja egyik bejáró.

A kórusvezető gondolkodik. Az elnök feláll, s hátrafordul:

– Nem baj, Ferikém, úgy is jó.

A kartársunk is tudomásul veszi. Valami rosszul értelmezett tekintélytiszteletből, bizonytalan-ságból mindenre bólint.

S elég nagy a fluktuáció. Van néhány kórustag, akinek sejtelve sincs a szólamáról, mert vagy később csöppent bele, vagy hosszabb pauza után jelent meg. Újra. Több határozottság s erély kellene. A fiatal kollégában van ambíció, igyekezet, de ide ez kevés.

Persze lassan azért kialakul az állandó mag, s a kórusvezetőnek ez a lojalitás következtében sziszifuszivá nőtt munkája némi sikerrel jár: a kórus fenn marad, s vegetál. Kár, hogy a szerepe csupán az ünnepélyeken való fellépésre korlátozódik. Javaslom a kollégának, hogy tartson zenei előadásokat, s az énekkar műsorával illusztrálja. Népdalokról, népdalfeldolgozásokról, madrigálokról érdekes, színes, közönséget csalogató műsort lehetne így összehozni. Látom, nem nagyon tetszik neki az ötlet – így nem is kerül rá sor.

Hosszú idő után a járásnak is eszébe jut, hogy egy ötezer lelkes község „elbírna” függetlenített művelődési otthon igazgatót is: ennyi ember összefogására kevés egy egyébként is túlterhelt pedagógus. Nagy a várakozás: mindannyian szükségét érezzük egy – a szálakat egybemarkoló – embernek.

A kevés pályázó közt van egy falubeli pap, s úgy látszik, a legtöbb esélye neki van. A helyi pártszervezet is – jól ismervén – támogatja.

Magas, robusztus ember. Eleinte – látva néhányszor az utcán – inkább valami bogarászó-kutató embernek vélem: enyhe trehányysága is erre utal. Annál is inkább, mert nem járhat nála a korral: 30–40 közt van. Megtudom róla – még mielőtt megismerkednék vele – hogy (mégsem volt egészen rossz a benyomásom!) bejár a városba a múzeumba, néprajzzal foglalkozik, de a régészet, a történelem, s irodalom is érdekli. Az egyháza kihalóban van: talán 30–40 hívet számlálhat a faluban összesen.

Aztán egyik kartársam révén megismerkedünk.

Keressem benne a papot, de alig találom. Vera bátrabb, ő mindjárt meg is mondja neki.

– Tudja – nevet (s egyre inkább csödbe jut a betűkukac elképzelésem) – az én egyházam elég szabad levegőjű, így aztán a kenetesség nem tud megélni. S az egyéniségeimtől is idegen a szemforgató kegyesség.

Néha talán a hangsúlyában azért észrevehető némi paposság. Beszél, s kénytelen odafigyelni az ember. Remek társalgó. Pár mondat után – jó érzékkel – már a történelemnél tart, tudván, hogy az minket is érdekli. (Később megfigyelem: percek alatt megtalálja mással is a hangot.) Meséli, hogy a nyugaton megjelent nagy világtörténet első kötete milyen kétségbeesetten igyekszik Darwin elméletét cáfolni, illetve a maga hasznára fordítani; s nevet.

Rendezgetném a benyomásaimat, de záporozik rám a meglepetés minden oldalról: izgalmas újdonságokról hallok tőle, szinte elbűvöl a tájékozottságával, s mint kocatörténész, szégyenlem magam. Aztán hajlandó lennék azt hinni, hogy valami felfűjt, üres léggömb csak az egész szóáradat, de a gyanum kudarcot vall. Mellbevág marxista szemlélete. Vagy csak megtanulta a marxizmust, hogy tudjon ellene harcolni?

Most már sűrűbben találkozunk. Lassan kibomlik előttem, s egyre teljesebbé válik a kép.

1946-ban került ide a faluba, s parasztpárti népművelő volt inkább, mint egyházi ember. A nagygazdák (akkori Kiszgazdák) nem rajongtak érte, mert elsősorban az Újfalú szegényparaszti ifjúságát toborozta össze előadásaira, színjátszásra. Gyorsan megkapta a „vörös pap” titulust, amelyet a legnagyobb előszeretettel a már ismert helyettes igazgató (a most leváltott művelődési otthon vezető) terjesztett róla, mint oszlopos Kiszgazda. Parasztemberek gyűltek össze a lakásán este, s egyik kartársunkkal együtt olvasta velük a verseket, könyveket. (Ahogy megismertem, egyáltalán nem gyanítok ebben „konspirációt”.)

Aztán ötvenben – egyházi érdekből – elkerül innen néhány évre. Mire visszatér, a Kiszgazdák egy része „vörösre mázolja” magát, s ebben a színorgiában ő előttük egészen fehérnek látszik.

Míg távol volt, addig is böngészte levéltárakban, a falu emlékeit, néprajzi tanulmányokat ír, próbálja megmenteni a gyorsan pusztuló szokások emlékeit. Csak – megutálván az isteni kegyesség nevében egymást maró egyházi vezérletet – most már végleg szeretne búcsút mondani eddigi foglalkozásának, s a 46–48-as esztendőket folytatásaként a népművelésben kívánna elhelyezkedni.

Az elnök is mellette áll, a tsz-elnök (volt párttitkár) emlékezve a munkájára, erősen támogatja, s úgy látszik, a megyei pártbizottság is.

A „vörös pap” szinte újjáéled a reménykeltő várakozásban. Ül a szobánkban, s csak hallgatjuk, amint a terveiről beszél:

– Falumúzeumot csinálók. Volt foglalkozásomból adódóan sok házban megfordultam, s tudom, mennyi értékes néprajzi anyag hever mindenütt. Az Országos Levéltárban a községre vonatkozó oklevelekről fényképmásolatot csináltatok... Már kész a tervem a téli TIT-előadásokra vonatkozóan is. S-nek van lemezpádról... szívesen odaadja, s megkérem az énektanárt egy zenei előadásra... A Néprajzi Múzeumban ismerős vagyok: tudok anyagot szerezni, és afrikai kiállítást rendezünk. Lemezeket is kapok, eredeti felvételekkel... A tanács hangosbemondóját esetleg fel tudnánk használni, s tavasszal, nyáron az épp itt játszott filmről kritikát olvashatnánk be... Volna elképzelésem az irodalmi színpadról... Aztán egy olyan „öregnek napja”, ahol az öregek beszélnek a régi faluról. Megkérném Cs. bácsit...

S most próbálom elképzelni, mit tudna ebből megvalósítani? Van-e fedezet a lelkesedés mögött? S mennyire történik le az elkerülhetetlen zökkenők?

Azt hiszem, mindegyik kérdésre többé-kevésbé pozitív választ lehet adni. Tud bánni az emberekkel, majdnem azt mondhatnám: személyének varázsa van. Ismeri a falut, őt is ismerik, s lennének támogatói is. Agilis, határozott, talán szívós is.

Már majdnem teljesen biztos a kinevezése, az elnök – művelődési mindenes nélkül lévén a falu – rábíz néhány teendőt. Így plakátokat nyomtat a kezdődő előadásokhoz. Enyém az első a filmről:

a filmtárból kihozza az igényelt filmet. S ahogy – még egyházi funkciójában – házról-házra jár, személyes agitációt fejt ki az előadásra.

S végre megszületik a döntés.

Nem nevezik ki.

Az indok: nem összeegyeztethető, hogy valaki ugyanott irányítsa a szocialista művelődést, ahol addig papként működött.

Tökéletesen igaz és helyes érv. S mégis: talán nem ártott volna ez esetben jobban hallgatni a helyi véleményekre, s kicsit a kérdéses személyt is megismerni, azután dönteni.

A „*homo novus*”

Mindenki meglepetésére idegenből érkezik az újonnan kinevezett kultúrotthon-igazgató: ismeretlen a falunak, s a falu neki. A híre is jön vele egyidőben. Eszerint 40 körüli vándormadár: volt már az AKÖV-nél előadó, művelődési otthon igazgató, segédmunkás, s még a csoda tudja, mi. Az viszont már tény, hogy az előző művelődési otthon éléről összeférhetetlenség címén váltották le. Most azonban még egy próbát tesz vele a járás; hátha az ottaniak voltak összeférhetetlenek.

Milyen ember is valójában?

Még stúdió-foglalkozáson találkoztunk vele, azon az emlékeztető „bacchanálián”, ahol kissé spiccesen a Cyrano orr-monológiát szavalta nem is minden humorérzék nélkül, már amennyire az ő sasorrát is jókorára növesztette a sors.

A gyerekek rövidesen – épp az orráról – Karvalyként emlegetik maguk közt.

Egyre inkább az a benyomásom, hogy széteső ember. S az összeférhetetlenségre is rövidesen szolgáltat példát: rövid két hónap leforgása alatt csúnyán összeveszik a kórusvezetővel, a mozis öregúrral, a színjátszóival. Ez utóbbiak – néhányan a szereplőink közül is – üzennek, hogy válasszunk a csoport vezetését, mert ők „ezzel” nem maradnak együtt. Persze ebbe így nem tudunk belemenni.

Azután átveszi a KISZ kezdeményezte „Ki mit tud?” irányítását. A hangosbemondó harsog a rosszízú, vásári (néha göregáboros) propagandájától, s végül tíz jelentkező akad is. Nagy apparátus mozog; a bírálóbizottság (ő a feje, s én is tagja vagyok) előzetesen tanácskozik, s vasárnap este összegyűl a kíváncsi közönség. Csak ő hiányzik.

Késéssel kezdődik a műsor – nélküle.

A városból jár ki, s most épp József-napot ünnepelt valahol, és – ej, ej, feledékenységgel – ki-roppent a fejéből ez a „Ki mit tud?”

A felelősség

Könyvhét, író-olvasó találkozó. Gyerekek virágcsokorral, egy csokor pedagógus, s még pár vendég – várjuk az írókat.

Ismerem a könyvtárost, aki kíséri a vendégeket faluról falura, s ő most bejövet, ott a széksorok között, bemutat az íróknak. Ott is hagyja őket, elmegy „szervezni”.

Beszélgetni kezdünk. Érdeklődnek a faluról, a kulturális életéről, s arról, mit tud itt tenni a magamfajta pedagógus?

– Érzi azt a missziót – kérdezi az egyik –, amit itt be kell töltenie?

Válaszolni akarok, de akkor jön a könyvtáros, s tessékeli előre őket.

Pedig jó lett volna, ha elmondhatom, hogy nem is olyan egyszerű, egyértelmű misszió ez, amilyennek messziről-magasból látszik.

Talán mert túl sok hozzá a misszionárius. (A nagy falu átka?)

S mert a misszionáriusok alig akarnak tudni egymásról. (Hol van a gépezet a fogaskerékekkel?)

Mert kevés bennünk a lelkesedés...

Mert hamar megfutamodunk...

Mert elfoglaltak az emberek...

Mert...

Megyünk haza az író-olvasó találkozóról. A műúton égnek, ragyognak a neonok. Vera elgondolkozva lépked, én is. Nehezebben lépünk, mint amikor a faluba jövet súlyos bőröndök húzták a kezünket.

Talán a megfutamodás, az elmúlasztott lehetőségek, a gyorsan lefékezett lendület miatt érzett felelősség nehezedik ránk.

Vagy csak egyszerű kedvetlenség?

Észre se vesszük, hogy csillagos az ég.

LATINKA SÁNDOR HÍRLAPÍRÓI ÉS KULTURÁLIS SZERVEZŐ MUNKÁSSÁGA

A magyar munkáscsapat kulturális nevelése történetének teljes feltárásával mindmáig adósai vagyunk a tudománynak. Latinka Sándornak, a Tanácsköztársaság vértanúságát szenvedett Somogy megyei kormányzótanácsbírójának irodalmi és kulturális szervező munkásságáról emlékezve, úgy véljük, egyben a magyar munkáskultúra történetéhez is fűzhetünk néhány, hiányzó lapot.

*

Latinka Sándor egyéniségének legjellemzőbb vonása a szakadatlan tanulás volt. Miként törekedett megismerni a világot, s miként tanította őt magát a világ, az élet, híven tükrözi életrajza, mely egyben jellemző dokumentuma egy feltörekvő, de haláláig osztályában maradó, századforduló-korabeli proletárfiú sorsának.

1886. április 5-én, Aradon született. Apja 40 éven át dolgozott, mint géplakatos, a Magyarpecskai Hengerműmalomban. Egy tucatnyi gyermeke közül csak őt maradt életben. Sándor, korra nézve a harmadik, Aradon járt elemi iskolába s ugyanott iratták be az áldozatkész szülők jóeszü fiúkat a felsőkereskedelmi iskolába is. Harmadikos korában azonban kizárják az iskolából, mert március 15-én merészen bírálta az uralkodó politikai érát és az iskola nevelési rendszerét. A kizárás nem keserítette el. Beáll lakatosinasnak, s amikor felszabadul, Lippára megy, az ottani felsőkereskedelmi iskolában fejezi be tanulmányait. Csaknem 20 éves, mikor az érettségi bizonyítványt a kezébe kapja.

Az érettségi bizonyítvány nem betetőzőjévé, hanem csak felfelé vezető, első lépcsőfokává lett tudásvágyának. A könyvekből szerzett elméleti tudást a világ empirikus megismerésével akarta alátámasztani. Gyalogszerrel nekivág előbb Erdélynek, aztán – zsebében a kiváltott útlevelel – átlép Romániába, körülnéz Törökországban, majd Oroszországot keresi fel, ahol még lobognak az 1905-ös forradalom lángjai. Újabb kutatásaim arra utalnak, hogy kapcsolatba került az odesszai forradalmi körökkel s – mint írja – a konstanzi kikötő halászcárdáiban egy asztalnál ült a „Knyáz Potemkin” cirkáló lázadó matrójával.

Az 1905-ös oroszországi forradalom a munkásmozgalmak egyetemi fokát jelentették abban az időben, s a fiatal Latinka itt szerzi meg azt a forradalmi iskolázottságot, amelyre további, egyre gazdagodó tudását építette.

A keleti országokban tett körútjáról visszatérve, beáll édesapja mellé a Magyarpecskai Hengerműmalomba géplakatosnak, s itt dolgozik négy éven át. Közben – kitűnő rajzoló lévén – műszaki rajzot tanul. Igen szűkös anyagi körülményei között ekkor még főiskolai továbbtanulásra nem gondolhatott, s ezért egész életén át szorgalmas autodidakta maradt. Minden bizonnyal ebből az élményforrásból nyerte az ösztönzést ahhoz, hogy élete egyik főprogrampontjának tekintse a munkásság kulturális törekvéseinek támogatását.

A körülötte zajló életet már kora ifjúságában a közösségi ember felelősségtudatával szemlélte s a világhoz és a társadalomhoz való viszonyát a szocialista humanizmus eszméje hatotta át. Erről tanúskodik az a nyolcadrétaalakú füzetlapokból álló, eredetileg 38 oldalas kéziratos gyűjtemény, amelyet a *Párttörténeti Intézet* levéltárában őriznek, s amely ezt a címet viseli: *Egyet-mást a szíveimből*. A füzet írását Pécskán, 1907. november 2-án kezdi el. Nem világrengető jelentőségű gondolatok az itt olvasható aforizmák, hanem egy, a hazáját, az embereket, az eszmét forrón szerető, 21 éves fiatalembernek a jelzései azokról a benső hangokról, amelyekkel az őt körülvevő világ egyes jelenségeire tisztá szívvel válaszol. Néhány szemelvény a füzetből:

Aki boldog akar lenni, annak a haza és az emberek közös ügyeiben korán részt kell vennie. Igaz hazaszerető az, kinek a nyaka sohasem fáj.

Az élet nem örökös, tehát siessünk használni embertársainknak!

Szabadságot, egyenlőséget és testvériséget az emberiségnek és meglássátok, olyan lesz a világ, mint az örökzöld erdő, mely bódítólag visszhangzik a madár vig dalától.

A jövő emberiség vallása: a szocializmus.

*

1909-ben Budapesten dolgozik, mint műszaki rajzoló. Osztálytudatának ekkortájt még az *öszönösség* a jellemző vonása. A hazai szociáldemokrácia korabeli reformista légköre nem éppen alkalmas arra, hogy radikális megoldásokra törekvő egyéniségének marxistává érlelődését siettesse. A Szociáldemokrata Párttal ekkor még nem mint párttag, hanem csupán a NÉPSZAVA olvasójaként, majd levelező cikkírójaként kerül kapcsolatba. A soknemzetiségű Aradon már gyermekkorában megtanult németül, románul és szerbül. A középiskolában franciául is tanult. Ezt az adottságát külföldi munkáslapok tudósításával is gyümölcsöztette.

Lakása a VII. ker. Garay utca 9. alatt volt. Esténként, amikor csak ideje engedte, az ismert művészkávéházakat látogatta, részben, hogy a külföldi lapokat átfuthassa, részben pedig azért, hogy megismerkedjék a fiatal író-, festő- és muzikusnemzedék tagjaival. Így került ismeretségbe *Adyval*, *Móricz Zsigmonddal*, *Bíró Lajossal*, *Istók Jánossal*, *Tibanyi Lajossal* és másokkal.

Publicisztikai becsvágását nyilván nem elégítette ki alkalmi cikkíró és tudósító munkássága. Szorosabban is a sajtó munkásai közé akart tartozni, s hogy céljához közelebb jusson, műszaki rajzoló állása mellett elvállalja a neki felajánlott felelős szerkesztői pozíciót a KISIPAROSOK LAPJA c., hetenként megjelenő szaklapnál. Kettős megfontolás vezette e lépés megtételénél: egyfelől saját irodalmi alkotóműhely kialakítása; másrészt harcolni az ekkor már mindinkább a proletariátus mélypontjára merülő kisiparos-réteg politikai és gazdasági érdekeiért. A munkáséletből szerzett első élményei is (a saját inasi és segédmunkási tapasztalatai alapján) ebből a rétegből táplálkoztak. Meddig szerkesztette Latinka Sándor ezt a lapocskát, eddig még nem sikerült megállapítani, mert a lapnak idáig csak az Orsz. Széchenyi Könyvtárban őrzött s 1910-ből származó, néhány példánya került a kezünkbe.

*

1910-ben szabadságot kér munkaidőitől s egy barátja hívására kimegy Párizsba, ahol műszaki rajzoló munkakörben helyezkedik el s egyben megbízott tudósítója a NÉPSZAVÁ-nak és az ADEVERÜL c. bukaresti újságnak. Itt találkozik *Ady Endrével* és *Tibanyi Lajos* festőművésszel, akivel különösen meleg barátságban volt. Bekapcsolódik a francia politikai életbe is. Későbbi, háborúellenes magatartásának gyökerei *Gustave Hervé* politikájának hatásában keresendők, aki mint ismert publicista, akkoriban a legszélsőségesebb antimilitarista mozgalom vezetője volt Franciaországban, s akivel Latinka az ottani munkásmozgalomban került közelebbi ismeretségbe.

Párizsi tartózkodása jelentős irodalmi emlékekkel gazdagítja a hazai munkásmozgalom költészeti irodalmát. Szatmári Antal az 1961. márciusában, Prágában megrendezett *Munkásdal Világkonferencián* jött nyomára a titoknak, hogy a „*Fel vörösök, proletárok...!*” kezdetű forradalmi induló minden bizonnyal *Latinka Sándor* révén került Magyarországra! Az érdekes felfedezés történetét összefoglaló levele szerint Szatmári Antal a prágai konferencián megismerkedett egy *Herbert Kleye* nevű, Nyugat-Berlinben élő elvtárral, aki elmondotta neki, hogy „egy magyart életében ő már ismert, akinck *Latinca* (így írta le kérésemre ezt a nevet) volt a családneve és akivel ő 1910-ben Párizsban együtt járt az orosz emigránsokkal a munkásklubbokba, és amikor ő a „*Szmelo tovariscsi v nogu...*” kezdetű orosz dalt új, német szöveggel látta el egy *Hermann Scherchen* nevű barátjával együtt, akkor ez a magyar is lefordította szó szerint az anyanyelvére, tehát a magyarra ennek a dalnak a szövegét és megtanulta oroszul és németül énekelni is.” E közléssel együtt megküldte nekem Szatmári Antal azt a rekonstruált magyar szöveget is, amelyet a prágai konferencián Herbert Kleyével együtt készítettek el s amelyet a *Dunántúli Napló* 1962. április 30. számában ismerttettem.

Szatmári Antal azóta is járt Prágában s mint ez év június 11-én kelt levelében közli, *egy cseh antológiában felfedezte a Latinka Sándor által 1910-ben lefordított szöveget*, amely egy, az akkor idők cenzorának a tiltó határozata mellékleteként (bűnjelként) került elő. Az elkobzó határozat szerint 31 példányt foglalt le a rendőrség a nyomdában a Latinka-féle magyar fordításból, s ugyanakkor kobozták el a német, cseh és lengyel fordításokat is, „mint az államra veszélyeseket”.

Ez, a hiteles Latinka-fordítás, mely a ma ismert szöveg *első verziójának* tekinthető, így hangzik:

Törd le a láncokat elvtárs,
Most gyere, most sikerül,
Hogyha a harcodon helyt állsz,
Hajnalod fénye derül.

Nyílik a drága szabadság,
Küzdelem érte az ár.
Hullik a porba a rabság,
Tömlöcön pattan a zár.

Népmilliók a sötétből
Jőjjetek élni velünk,
Börtönök szürke kövéből
Új palotát emelünk.

Új palotát, de magunknak,
Nincs here, nincs úri sarc.
Felsüt a fénye napunknak,
Testvérek, győz majd a harc!

Ez a szöveg tartalmi és verstani szempontból egyaránt lényegesen sikerültebb alkotás, mint a Hermann Kleye és Szatmári Antal által együttesen rekonstruált s a Dunántúli Napló-ban általam ismertetett változat.

Különös, hogy noha a most előkerült szöveg többször is megjelent különféle külföldi magyar dalosfüzetekben, a szerkesztők elhallgatták, hogy az Párizsból származik és Latinka Sándor a fordítója.

*

Párizsból és a nyugati országokban tett utazásából hazajöve, már nem az ösztönös, hanem már mint tudományos szocializmussal ismerkedő mozgalmi munkás közeledik a párthoz. A sorsdöntő 1910-es évtized elején két hatalmas erejű tömegsztrájk (1912. március 4., május 23.) volt az országban. 1912 nyarán írta *Babits Mibály* az akkori lázas időket jellemző sorokat:

Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
rendőr, tört üvegek, Népszava, forradalom.

(Május huszonhárom Rákospalotán)

A forradalmi jellegű eseményekre érzékenyen reagáló fiatalember ekkor lép be a *Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége* budapesti csoportjába, hogy tevőlegesen is támogassa a munkásság sorsdöntő küzdelmeit. Közvetlenül az SZDP VII. kerületi szervezetének tagjaként a helyi pártszervezetben, fővárosi viszonylatban pedig a budapesti közlekedési munkások között végez eredményes szervező munkát.

Közvetlenül a háború előtt beiratkozik a *Keleti Akadémiára* s mint főiskolai hallgató, kapcsolatra kerül a *Galilei Körben* csoportosult haladó fiatal magyar értelmiség legjobbjával, szocialista írókkal és újságírókkal. Egy felszólalása után *Szabó Ervin* felfigyel rá. A világot járt, több nyelven beszélő, jó fellépésű fiatalember a legigényesebb társaságban is megállta a helyét. (Jellemző, hogy *Hamburger Jenő* orvos, a Tanácsköztársaság népbiztosa, – aki pedig gyakran találkozott vele Budapesten is, Kaposvárott is, – a moszkvai PROLETÁR c. lap 1920. szept. 16-i számában Latin-káról írott cikkében, mint tanárról emlékezik meg. – A meggyilkolása után kiállított főszozolgabírói jegyzőkönyvben pedig mérnökként szerepeltetik.) Könyvtárának a *Legújabbkori Történelmi Múzeum-ban* őrzött töredéke jegyzékéből következtetni lehet tudományos érdeklődésének irányáról és műveltségének minőségéről is. Idézzünk néhány könyvcímet: *David*: Szocializmus és mezőgazdaság. *Collins*: Spencer H. filozófiájának kivonata. *Pikler*: A lélektan alapelvei. *Loria*: A szociológia feladata és iskolái. *Jászi*: A történelmi materializmus. *Perkins*: A nő gazdasági helyzete. *Lester F. Ward*: A haladás lelki tényezői. Hatalmas nyelvtudása lehetővé tette számára, hogy a szocializmus nagyjainak írásait eredetiben is tanulmányozhassa.

*

1915-ben hadapródörömesteri rangban behívják katonának s 1916-ban műszaki tisztként már az olasz fronton találjuk. Két és félévi testi-lelki gyötörődés után 1918. június derekán alakulatával együtt átdobják az orosz hadszíntérre. Irodalmi szempontból is figyelemreméltóak a harctereken készített, zsebkönyvecskébe napról-napra feljegyzett reflexiói. (Az egész anyagot közzétettem a *Hadtörténelmi Közlemények* 1959. évi 2. számában.) A többnyire csak egy-egy mondatra szűkített feljegyzések felérnek egy-egy tömör helyzetjelentéssel. A művelt, fiatal tartalékos tiszt mindent meglát, észrevesz, ami körülötte történik. Látja a hallatlan panamákat, az árulást, a tisztek közötti gyűlölködést, a hazugságot, a legénység embertelen fizikai és lelki gyötörődését, éheztetését. A háborút a kezett szocialista szemüvegén át nézi s éppen ezért nem tud benne semmiféle hazajus romantikát látni, mint némely, kurzusregényíró kortársa.

Az orosz front gyors összeomlása után néhány hónapig együtt harcol az ukrainai alexandrovi szeggyár bolsevik munkásságával az intervenció ellen.

Egész magatartása feloldarhatatlan gyűlölet és szakadatlan tiltakozás a háború ellen. Ebből az állásfoglalásából születik meg „Háború az uszító sajtó ellen” című, 1918-ban kiadott röpirata, mely ma is időálló ismérveit rögzíti le az igazságtalan háborúknak. Imponáló tárgyismerettel és éles-

látással leplezi le a háborús uszításban élenjáró külföldi és hazai burzsoá sajtó kapcsolatait – egyenként elemezve azok viszonyát – a nagytőke uraival. Ritkaságszámba menő, értékes dokumentum ez az első világháború történetének elemzéséhez.

Hasonlóan jelentős az a kéziratban fennmaradt tanulmánya is (*Nem kell badsereg!*), amelyben az imperialista háború elleni védekezés leghatásosabb módját a nemzetközi szocialista munkásság felfegyverzésében látta. Ennek szervezési formájában és felhasználási módjában mai *munkás-örségünk* elvi alapjaira ismerhetünk.

*

Amikor 1918 késő őszén a frontról, ill. Oroszországból hazakerül, az itthoni politikai helyzet még nem áttekinthető. A hatalmát veszni érző burzsoázia egyre nyitabb harcot folytat a haladó erők ellen. Latinka Sándor a kibontakozás útját építő baloldaliaknak abban a csoportjában vállal tevékenységet, amelyikhez már a háború kitörése előtt is erős szálak fűzték, s amelyik a *Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetségének* (MIMOSZ) keretében végzett igen jelentős tömegmozgósító és politikai nevelő munkát.

Noha ez a kulturális jellegű politikai társulás nagyon komoly eredményeket mondhatott magáénak, eddig jóformán semmit sem tudtunk róla. Holott a magyar proletariátus számos jeles költőjének, színészének, muzsikusának ez az egyesület volt a dajkálója. A MIMOSZ tulajdonképpen abból az összefogásból született, amelyet Gyagyovszky Emil munkásköltő és Somló Dezső újságíró 1913-ban *Munkás Műkedvelők Szövetsége* néven, a munkás színjátszó csoportok egységes irányítása és műsorral való ellátása céljából hoztak létre.

Az első világháború kitörése egy időre akadályozta az egyesület működését, de 1915 elején már újra dolgoznak, sőt egy önálló *Munkás Színház* gondolatával is foglalkoztak. Zeneiskolát is szerveztek, melyből tehetséges zenészek kerültek az egyesület zenekarába. Mind több író is csatlakozott és vett részt a munkában s így az adott helyzetnek megfelelően, 1916-ban az egyesület a *Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége* címet vette fel. A tevékenységi körét most már a művészeti élet valamennyi területére kiterjedő MIMOSZ 1917-ben festészeti, szobrászati és fényképész-tanfolyamokat is indított, VIII. ker. Nagydiófa utca 3. sz. alatti székházában.

1918-ban a MIMOSZ az Oroszországból hazatért hadifogoly kommunisták és baloldali forradalmi csoportok gyülekező helye lett. Ez megmutatkozott az előadások hangulatán és az újjáalakított vezetőség összetételén is. A december 8-án tartott vezetőségválasztó közgyűlésen a MIMOSZ elnökeivé Latinka Sándort és Somló Dezsőt választották, s az ő vezetésükkel a Szövetség mindenképp a KMP felé orientálódik. Latinka Sándornak jelentős szerepe volt abban, hogy a MIMOSZ derekas részt vállalt a háborúellenes tüntetések szervezéséből.

A MIMOSZ nagyjelentőségű munkásságának jellemzésére megemlítjük, hogy az ellenforradalmi kormányzat megszüntető rendeletéig (1921. szept. 7.) kik dolgoztak a Szövetség keretében, annak érdekeiért.

A színészképző iskolának olyan tanárai voltak, mint Balassa Jenő, Forgács Rózsi, Fehér Artur, Bárdi Ödön, Szerémi Zoltán, T. Halmi Margit, Szende Ferenc, Kalmár Béla, Szántó Gáspárné, Sidó Etelka, Fekete Pál, Gallai Nándor, Gyagyovszky Emil, Dr. Hajdu Henrik, Keleti Márton.

A zenei szakosztályt Kovács Károly irányította, s ott szerepel a MIMOSZ igen színvonalas hangversenyeinek szervezői között Molnár Antal neve is.

A képzőművészeti iskola tanárai között találjuk Diósy Antal és Hende Vince festőművészeket, Keleti Sándor szobrászművészt, Dudovits Emil ötvöst, Hevesy Iván művészettörténészt és egy Szabó nevű keramikus művészt. Az iskolának olyan tanulói is voltak, mint a mártírhalált halt Sugár Andor (Dési Huber István sógora) és Káldor László.

Az alapító munkásírók és költők: Gyagyovszky Emil, Farkas Antal, Csizmadia Sándor, Peterdi Andor, Szomolányi Imre mellé újabb fiatalok tömörültek: Fenyő László, Vér Andor, Bán Oszkár, Szegi Pál, Aradi Szabó István, Fodor József, akik itt kaptak először nyilvánosságot írásaiknak.

Latinka Sándor azidőben kettős feladatot lát el. 1918 végétől már Somogyban dolgozik, mint az SZDP falusi tagozatának szervező titkára, de gyakran van Budapesten is, ahol foglalkozik a MIMOSZ dolgaival is. A KMP vezetői előtt Latinka Sándor neve elsősorban a MIMOSZ-ban végzett kulturális szervező munkája, valamint harcok antimilitarista újságírói tevékenysége révén válik ismertté. Hírnevét csak növelte a Somogy megyei termelőszövetkezetek szervezése terén elért, országosan kiemelkedő eredményeivel. E kettős érdeme alapján éri a legnagyobb kitüntetés: a Tanácskormány 1919. májusában Somogy megye kormányzótanácsai biztosává nevezi ki. Ezen a rendkívül fontos és felelősségteljes őrhelyen egyik legfőbb harci eszköze: a tolla. A világháború alatt kiforrott politikai újságírói egyénisége hatásosan érvényesül a Somogyi Vörös Újság és a Somogyi Munkás című újságok hasábjain megjelent, tüzes szavakkal írt cikkeiben, melyekkel szuggesztív erővel tudta a proletárdiktatúra építésére s a Tanács hatalom fegyveres védelmére mozgósítani a tömegeket.

Publicisztikai munkásságát jellemzi a puritán nyíltszívűség, a leleplező, bátor szókimondás, a stílus lendületessége, s mindennekfelett a tollnak áhitatos tisztelete. Minden jel arra mutatott, hogy életét az újságírás szolgálatába szándékozott állítani. Mennyiségre nézve igen szerény a Latinka Sándor irodalmi öröksége. Amit 33 éves koráig alkotott, ahhoz mindenesetre elegendő, hogy megállapíthassuk: méltó és kiemelkedő tagja lehetett volna annak a kiváló publicista gárdának, amely a hazai munkásság harcos hagyományain napjainkig felnevelkedett s amelynek emlékét és eredményeit büszkén tartja számon a szocialista magyar sajtó története.

Emberi és írói beállítottságának jellemzésére alig találhatnánk kifejezőbb szemelvényt, mint egyik, remekbe készült vezércikkének (*Piros pünkösöd napján*. Somogyi Munkás, június 8.) alábbi sorait:

„Van-e, aki be ne látná, hogy egynéhány hete rést ütöttünk a sötétség fellegvárán és robot-igába fogott kincseket: a tudományt és művészetet teli kézzel szórjuk széjjel a mesterséges tudatlanságban tartott proletártömegek között?”

Arra a Latinka Sándorra ismerünk ebben a mondatban, aki mint Somogy megye kormányzó-tanácsi biztosa *múzeumban helyezett el a kastélyok műkincseit, negyvenezer kötetes népkönyvtárat szerveztet, megnyitatta a dolgozók gimnáziumát, az országban egyedülálló ipari tanuló-nevelést valósít meg, aki a Somogy megyei ifjúság munkások és középiskolások számára ifjúsági lapokat engedélyeztet és állandó színház létesítésén fáradozott.*

Latinka Sándor baráti kapcsolatai révén jött létre az a nagyjelentőségű látogatás, amelynek során a Magyarországon akkreditált nyugati sajtótudósítók (*Madox Aneffer* angol, *Oderweld* amerikai és *Costenveen* holland újságírók) április 14-én megtekintették a Somogy megyei termelőszövetkezetek szervezetét és munkáját. A külföldi újságírókat Latinka Sándor pesti íróbarátai: *Bíró Lajos* és *Móricz Zsigmond*, továbbá *Hamburger Jenő* földművelésügyi népbiztos kísérték le Kaposvárra. Mint tudjuk, Móricz Zsigmondot ez az útja kötetnyi riport és tárcacikk megírására ihlette. Tervbevette egy, az új paraszti életforma keretei között játszódó regény írását is.

*

A fehérterror idején „véreskező” és „terrorlegény” címekkel illette a rendszer (noha ember-vér nem tapad emlékéhez!), hogy megindokolják a rajta elkövetett bestiális gyilkosságot. Mindennek az ellenkezője az igaz! Hátramaradt mintegy 1500 leveléből és a kortársak vallomásaiból egy vég-telen jólelkű, inkább pedagógus-egyniség tükröződik, aki – amellet, hogy féltőn vigyázott a proletárdiktatúra vívmányaira – inkább nevelési ráhatással intézte el az olyan ügyeket is, ahol az ökölé lett volna a szó. Általában jellemző Latinka egyéniségére a higgadt, emberséges magatartás. Sem a maga számára, sem másoknak nem engedélyezte a szélsőséges kilengéseket. Ha ilyenekről tudomást szerzett, azt szigorúan megróta s minden esetben gondoskodott a jóvátételről.

Amikor a Tanácsköztársaság minden belső eredménye, és külső, hadi sikere ellenére, a nemzetközi reakció összefogása következtében megdőlt, a reakció fellélegzett és elindította vadállati bosszúhadjáratát a védtelen munkások, parasztok és értelmiségiek, férfiak, nők és gyermekek ellen. A Siófokról irányított bestiális gyilkosságok végrehajtói a Tanácsköztársaság bukása után a kaposvári törvényszék börtönében vizsgálati fogságra vetett politikai foglyoknak egy kisebb csoportját 1919. szeptember 16-án éjjel koholt ürüggyel kilopták a börtönből és a városon kívül, az ún. nádasdi erdőben embertelen módon kivégezték. Az ő mártírhálálukat énekelte meg *Hamburger Jenő Latinka-ballada* címmel. Ez a közismertté vált költemény 1930-ban jelent meg először, Moszkvában, a *Sarló és Kalapács* című lapban. Moszkvában már 1920-tól kezdve, hazánkban pedig a felszabadulás óta minden év szeptember 16-án megünneplik Latinka Sándornak és mártírtársainak hősi emlékezetét.

Róla és mártírtársairól a felszabadulás óta szerte az országban (de más országokban is!) utcákat, intézményeket, üzemeket nevezett el a hálás népi kegyelet. Az egyszerű parasztok, volt gazdasági cselédek szerte a Dunántúlon – mint egy levélből olvassuk – Latinkában „a szegény proletárság igaz védőjét” tisztelték. Az elnyomott munkások és parasztok ügyéért harcoló forradalmár ennél kitüntetőbb címet és nevet nem kaphatott a maga népétől és korától!

SZABÓ GYULA

A MŰHELYBŐL

A műhelyből eszmélek, vagyis festés, rajzolás és anyagokkal való bibelődés közben a „korszerű művészet” fogalmára. Mint minden művész. Hiszen munkás művészek és teoretizáló, absztraháló ideológusok-esztéták között éppen az a különbség, hogy bennünket az anyag és szellem váltakozó ösztönzése indít el mindenfajta közlés útján (a képi és a verbális közlés útján egyaránt), kevésbé teoretikusan, a valóság köldöksínóján függve, s így akarva-akaratlan anyag- és szellem dialektikus kölcsönhatása állandó kényszerében.

(Ki is ismerné más, mint az anyaggal bibelődő művész a nemzés-fogantatás páros gyönyörét-kínját, az anyag ösztönzéséből fakadót, mikor babráló újjak, eszközök hegyén *maga az anyag* löki embrionális formájában a szellem, a lélek dadogó szavait az artikulálódás síkjára? *Ez az*, ami minden teoretikus számára örökké titok marad: ahogyan agyag és kő és bronz és vászon és festék és rézlemez és sav és az anyag felülete, a vele Ábrahámként tusakodó művész fülébe súgja az ígét, az íhlető gondolat csírájának titkát; ki ismeri ezt a titkot, a dadogó és kínlódozó újjak között megnyilatkozót?)

Akkor is, ha – az anyagokkal bántó munkánk pihentető vagy éppen serkentő intervallumaiban – elméleti érdeklődésünk tájékozódó kíváncsiságával pillantunk át a fogalmak logikai területére, az esztétika törvény-formulázó kísérletezése kerítésén.

Az ideológus, a teoretikus? Legalább is pasztörizált tejet iszik, vagyis egyszer már forraltat; mert az elmélet kondenzált igazát. Mondhatnám azt is, hogy művész és ideológus között olyan különbség van a valóság (élet) ismerete – s így a művészet kép- és alakteremtő törvényszerűségének ismerete – tekintetében, amit sohasem lehet „behozni”, különbségeit sohasem lehet kiegyenlíteni. Nem: mert a művész valóságasszimilációs funkciója mindig közvetlen és szerves, az ideológus elmée közvetett és teoretikus.

Mindezt nem azért erősítem, mintha a művészet elvi kérdéseinek igazában az elsőséget feltélenül vagy apriori magunknak követelném. Szó sincs róla. A felénk irányuló hűvös fölényt kívánom csak – de azt istenigazában – elutasítani, hiszen elvégre mi, művészek szüljük azt a gyermeket, amelyiknek létéről, voltáról, világrajtóról, milyenségéről, s léte törvényszerűségeiről közösen vitázunk. Jó: mi nem érünk rá – mert hiszen mégis az organikus alkotás a dolgunk – a viták ezernyi tennivalóira olyan mértékben, mint a teoretikusok, de közvetlenül, szinte állati, növényi hajsza-csöves összefüggéssel mi tudjuk igazán a művészet legelvontabb kérdéseiről a szót szájba – a vita szájába – adni. Olyan eminensen izgató-fontos kérdéstől is, mint amilyen a művészet korszerűségének kérdése.

I.

Mondanom sem kell, hogy e nyüglődőnek látszó invokáció fedezéke mögött élénk és állandó érdeklődés figyel a látszólag elzárt magányban. A műhelynek – amit félévszázada elefántcsonttoronynak illett nevezni – nemcsak ablaka és ajtaja van: antennái is, a világgal való kontaktusát s periszkópja, a láthatárra vetett pillantást biztosító. S az anyagokkal való „varázslat”, az anyag világából a szellemébe való kényszerítés közben, ideges kíváncsisággal halgatózom a művészet, irodalom, zene elvi vitáinak szikrazásaira, pengevillanásaira, mert ha igaz is az, hogy mindent a művek igazolnak, az sem kevésbé igaz, hogy a művek készségesebben születnek az elvek és fogalmak elektikus szikrázása idején. Korunkban nem akadhat tudatos művész, aki ne állna teljes testhosszal a szellemi élet világáramlataiban. „Tudatos”-t mondtam; e szóval a korfia-vállalásat jelzem, azt a fajta elkötelezést és önkéntes azonosulást, ami a század – de különösen a második századfél – egyre összetettebb és bonyolultabb létében a maximális eszmélést követeli mindenkitől, aki helyét keresi és tudja az emberiségben. A század eleje s második felének eleje között leglényegesebb különbség tán az, hogy közösség és művész nem egymást kizáró, hanem egymással azonosulni kívánó erők, s ha akkor szinte kötelező volt a szembefordulás és elválás, most a szembetalálkozás és egymásratalálás attitűdje jelzi: mekkorát fordult a világ ötven év alatt. Ma sem romantikus elkülönülés, sem vadzszeni póz nem igazolható még oly kiöltő tehetséget sem; elképzelhetetlen is volna a hőkentés póza. A „tudatosság” nemcsak kulturális értékmérő, de a társadalmi légmozgásnak pontos

jelzése is egyúttal. Alig lehet kétség afelől, hogy József Attila nemcsak önmagát jelezte e fajta karátolással: definíciója a szocialista alkotói alkat matematikai képletét jelenti általában. Siessünk hozzatenni azonban: a tudatosság hangsúlyozása nem arra utal, mintha az alkotói „én” ösztönélete nem lenne éppoly fontos – mert testtelünkön oszthatatlan egészében gyökérként munkáló – része az intéző alkotó konkrét fogalmának.

Nyilvánvaló elkötelezettség az, amiről beszéltem. A „korszerű művészet” követelményei között alighanem ez rangsorban az első. Sőt: a többinek mintegy meghatározója, elindítója. S ha a „korszerűség” a közösséggel való tudatos összefüggést jelzi társadalmilag, akkor földrajzilag azt a szükségszerűséget, hogy a felismerés egyúttal világméretű: térben és időben mindenütt jelenvaló, még az ideológiák nyílt összeütközésének harci zaja közepette is. Így megkockáztathatjuk azt az állítást – és erre „magas szinten” a két világtábor államközi közeledései, az Emberiség-Hamlet kezében tartott atomhalál-koponyával folytatott „lenni vagy nem lenni”-töprengés gyakorlati kivételése ad bizonyító analógiát –, hogy az ideológiai ellentétek dacára olyan közös szellemi gondja is van az alkotó emberiségnek, amelyen belül például Dürrenmatt és Németh László, Tennessee és Jevtusenko, Miller és Weöres, Picasso vagy Henry Moore és Barcsay Jenő közelebb kerülnek egymáshoz, mint amilyen közel van a nyugati pályán élő nemtörődöm kispolgár akár egymáshoz, akár a földrajzilag „magukénak” mondható fenti példákhoz.

Vagyis: a lelkiismeret felelősségéről beszélek. Ami megint *egyik* különös ismertetőjele a korszerű művészet” totális fogalmának. A totális pusztulással totális felelősség áll szemben, s a művész felelőssége aligha kivonható rész az egészből.

Az előbb lelkiismereti kérdést mondtam. Hozzáfűzhetem – a kérdés szálán – az etikait. Következőként az esztétikait, bár – és ez is kortünete a korszerűnek – félreismerhetetlen tendencia, hogy az új esztétika építkezésében az etika egyre fontosabb kötőanyagként jelzi: a művészet ismét társadalmi aspektust igényel magának, túl a szűken esztétikai emóciókkal való megelégedés korán.

Meglepőt mondjunk? Legyünk szerények, hiszen itt nem definíciók gondos szerkesztéséről van szó, pusztán egy önmagával párbeszédet folytató művész töprengéséről. Ezért sem használok meggyőző és joggal felhasználható citátumokat. Nem is hivatkozom senkire; *nem bizonyítani* kívánok. Elmondani, az elme bizonyos szerkesztő-szándékával azt, amit, ha bármikor nyitna be egy joggal felelős kérdés a lelkiismeret ajtaján, kétségek között is vagy akár kiegyensúlyozott állapotban, ugyanazzal a nyíltsággal mondana el az ember a legjobb barátjának és a kérdező nyilvánosságának.

A „meglepő” számomra az, hogy túl könnyelműen, túl felületesen bánunk a „másik világ” szellemi életének megítélésével. Még az irodalomban hagyján: elég sok fordítást kapunk, színházaink a nyugati drámairodalom főbb vonásaival megismertetik a hazai nézőt. De a képzőművészetben rosszabb a helyzet. S vagy mitikus képzetek alakulnak ki – a „tiltott gyümölcs” ízeréről – vagy prófétikus hevülettel öklörázások történnek, amely öklörázások veszedelmesen emlékeztetnek az Ady-korabeli hivatalos irodalompolitika, majd a Horthy-rezsim „átkos nyugat” vezércikk-szólaimaira. Az öklörázás még hagyján. De van ennek az attitűdnek egy veszedelmesebb – mondjuk ki nyíltan: vidéki prófétálás jellegű – s inkább csak sejtetett, dédelgetett gondolata: majd *mi* megváltjuk a világot, majd *mi* megmutatjuk: mi fán terem az igazi modernség.

Veszedelmes kisnemesi öntetszélgség. Az „Extra Hungariam non est vita” álláspont nem új tünet a magyar szellemi életben. De hogy elkiáltuk és éppen a korszerű és egyetemesen érvényes művészet világméretű tájékozódása idején az „Ugocsa non coronat”-ot, az lehet Pátzay Pál magánvéleményeként tiszteletreméltó, a kételkedő olvasó sajnálkozhat azon, hogy Európa asztaláról a XX. század képzőművészetének egész terítékét leseprő mozdulat egy európai műveltségű művész indulatát fedezi, – de, de, de: aligha lehet kulturális politikánk sommás műtélete vagy véleménye. (Pátzay Pál: „Korunk esztétikai zűrzavara”. Kortárs, 1962. 12.) Veszedelmes már csak azért is, mert e harci „Jézus! Jézus!” kiáltás eleve pogánnyá gyanúsít mindenkit, aki az értelem, a helyes ítékezés, s a kor egyetemes áramlataihoz való magatartásának színeivel kíván ez indulatos és vehemens csatakiáltásra válaszul a porondra lépni.

Nem mintha Pátzay Pál állásfoglalásának komolyságát, tisztességét vagy – különösen – őszinteségét kétségbevonhatnánk. De ha „a századforduló után proklamált „izmusok” pillantva, azt a generális ítéletet fogadnánk el, amivel P. P. folytatja állítását, hogy „most már nyilvánvalóvá lett, hogy művészeti zsácutcák voltak”: akkor már nem beszélhetünk vitáról, csupán hittételek állításáról – tagadásáról. Hiszen P. P. egy minden vitát elutasító arkangyali gesztussal üzi ki a művészet paradicsomban bűnbeszett XX. századi modern képzőművészet egészét.

Az „Entartete Kunst” diagnózisát ismerjük. Ismerjük a szelídebb kiadású honi megbotránkozások alapállását is. Sem a Szinyei kiátkozó Keleti, sem az Ady-generációt megbélyegző Rákosi Jenő nem gondolhatta, hogy hasonló attitűddel majd a század derekán túl a stafétabotot Pátzay Pál veszi át a kezükből.

Aligha lehetett ez Pátzay Pál szándékában. S alighanem erős distinkcióhiány az oka annak, hogy a Nyugaton jelentkező extrém neoizmusok „eredményeit” és „kísérleteit” azonosította az

egész XX. századi képzőművészettel, s azt mint valami beléndek-csomót, egy marokra fogva hajtja az esztétikai ítélkezés szemétdombjára. Ugyanezt szándékolták tenni a XIX. század végi eklektikusok, naturalisták és akadémikusok már Courbet-val, de még inkább az impresszionistákkal, majd a századfordulón túl is minden más és új képzőművészeti irányzattal. Pátzay rossznéven veszi az izmusok proklamáció-jellegét. De maga is proklamál. Proklamált Courbet is, Zola is. Az impresszionisták is. *Maga a kor* proklamativ jellegű; mert a társadalmak és a belőlük születő szellemi mozgalmak, forradalmak mutató izgalmai között váltják fejlődésük mozgás-sebességét. Az izmusok nem azért születtek – eléggé naiv, idealista álláspont szerint – mert néhány agybijos művész vagy szellemi svihák *elbatározta, hogy ilyen és amolyan izmusokat csinál*. Az egész XX. századi képzőművészet permanens szellemi forradalom útján szükségszerűen jött létre, tagadásaiban is átörökítve új és új formák eredményein át a képzőművészet egész múltját. Ahogyan az apák ellen lázadó fiak – a biológia és átöröklés kérlehetetlen törvényei szerint – magukban és magukon hordják az apák vonásait, tulajdonságait és vérmérsékletét, még a lázadás formabontó magatartásában is. Az atók nem segít. Az átkozódás a tehetetlenség jele. A meg-nem-értés is. A megöregedés is.

És alig hihető, hogy az új brazil főváros, az új olasz vagy francia építészet is átkozódó gesztussal utasítaná el magától a vele-egy-nyelven beszélni kívánó képzőművészetet. A kor parancsa – akár a „békés egymás mellett élés” politikai belátása – hogy meg kell találnunk, még a mutálás, a szellemi kamaszkor sok tüneti jelentkezése és lezajlása árán is, a férfikorára ébredő Emberiség közérthető nyelvjárásának elsajátítását. Azzal azonban *eleve* tisztában kell lennünk, hogy a közös nyelv – a „korszerűség” nyelve – minden más megelőző „korszerű” nyelvhez közelebb áll, mint a követlen elődökéhez. Szükségszerűen: mert az „apák” kora (a századforduló) elveszítette a képzőművészet és építőművészet összefüggését; el a korstílus igényét is. Így rajtuk keresztül, a mai „korszerűség” igénlője és igénylője távolabbi korokra pillant vissza, olyanokra, amelyekben megvalósult a társadalmi (közösségi) tudat s e tudat következtében szükségszerűen alakult ki mindig a korszerű stílus, korszerű összművészet.

Ezt nem tudná Pátzay?

S azt, hogy a képzőművészet részreire bomlása, kezdve a kubizmus új tér- és formateremtő törvénykeresésén, *éppen a megszületendő teljesség* felé mutat, e felé célozza szándékait, szakítva mindenfajta megalkuvással, kényelmes ismétlésekkel, eklektikus megoldással?

Nos: a robbantások utáni romeltakarítás mindig sok törmelék felmérésével jár. Vannak e munkának, e gigászi újjáteremtő szándéknak vámszedői, sarlatánjai, kóklerjei? Vannak. Vannak az akadémizmusnak, epigonizmusnak, eklekticizmusnak is.

Mondjunk egy nagyon meggyőző érvet: próbáljuk emulgálni a modern építészetet egy még oly kvalitásos posztimpresszionista kép monumentális méretű megfelelőjével. Csöd. Olaj és víz nem emulgálhat. A „korszerűség” titka az a „szellemi anyag”, (mint olaj és víz között a tojás anyaga), mely módolja mindkét anyag kémiai összetételét arra, hogy egymással megférjenek. „Korszerű” tehát az a képi-szobrászi gondolat, amely elválaszthatatlanná teszi az építészeti formát a képi-szobrászival. Ez nem „közeledés” – vagyis kölcsönös opportunizmus – dolga. *Azonos törvényjelismerésre, azonos gondolkodás, a „korszerűség” azonos értelmezésének kérdése*. Ebben pedig azonos erővel munkál a teremtő gondolat ösztönös megérzése és a formáló elme tudatos szándékokossága.

Az bizonyos, hogy a „humánus” nem sztereotíp értelmezés. Az ember mindent „humanizál”, mert hogy maga HOMO. Az absztrakt gondolat – a logika – éppúgy humánus, mint a líra, vagy az egyiptomi és görög szobrászi forma, és humánus – bárhog is nézzük: haragos, vagy értő pillantással – az absztrakt forma, maga az „idom”. De a modern, vagyis „korszerű” képi-szobrászi forma maga is „idomulni” kénytelen, elvonatkozni, átvonatkoztatni, ha a tisztán optikából a gondolatiba, az impresszió világából a vasbeton-üveg-szerkezet architektúra szférájába átvarázsolódni kíván. Képletesen szólva: a mai képzőművészetnek kőműveskelemennéi szerepe van. Be kell magát falaznia. az architektúra Dévavárába. Vagy kívülreked azon.

Rajtunk múlik, hogy szociális öntudatunk szorgos és szélesebb felelősségével az Ember nevében emberarcúvá gazdagítsuk és teljesítsük ki a modern művészet gondolatait: emberről, világról, ember és világ viszonyáról.

II.

Olvasom hát, a tájékozódás igényével, az azonosulás szándékával, az elválasztás gondjával mindazt a fürkésző gondolatot, mely a legnagyobb célra irányítja erejét, szándékát, s e gond mélyén a szocialista ember öntudatával latolgatja a kifejezés módozatait, a kor közös mondani-valóhoz találó stílust.

A „korszerű művészet” hovatovább a nemzeti jelleget meg nem tagadó, mégis világméretű elvként jelentkezik, ha még oly szöges ellentétek cövekjei is jelzik stadionjának határait. Ha a

művészet fogalmát a korszerűével ötvözzük, vagyis általánosan embeiként vizsgáljuk, bajos észre nem venni, hogy határait, szféráját tágitjuk újra s e határok magukban foglalják immár – úgy is mondhatjuk: ismét – a szűken értelmezett műtárgyon kívül a társadalom életvitelének minden használati és gyakorlati objektumát a képtől-szobortól, az architektúrával közös nyelven beszélő képtől-szobortól a használati tárgyakon át a gépekig, járművekig mindazt, amit emberszellem, emberkéz alkot. Vagyis: a művészet ismét visszakapja egyetemes jellegét, szociális aspektusát. Az erre való törekvés cáfolhatatlan minden ellenkező szándék, s a félműltről öröklött még oly súlyos szellemi fertőzések dacára is, mint az esztétikátlan tömegáru, a szellemi élet szintje alá süllyedt giccs.

„Korszerű művészet”-ről ma már másképpen beszélni sem lehet. Nem tudok elképzelni ahumánusabb gondolatot, mint azt, amelyik a művészet megosztottságának állapotát tünteti fel a „humánus” hordozójának. Üristen: hát lehet ennél dilettánsabb gondolat? Nincs többszférajú művészet. A művészetben nincsenek értékrend-ellentétek. Nincs értékkülönbség az egyiptomi íródéak-szobor s az egyiptomi váza között. Egy renaissance épület, bútor és falfestmény között sincs. Azonos szellem ujjlenyomatai azok, azonos aspektusú formahordozói egy kor magatartásának. Aki ma ennek ellenkezőjét prófétálja, tizenegyágú hercegi koronával jelölve meg a képzőművészeti alkotást, de csak kismemesi ötagúval a tárgyformáló művész munkáját, az feladja a művészet totalitását, egyetemességét. Hogy Michelangelo „Utolsó ítélete” – abszurd és sokszor hangoztatott, nem tölem credő albizonyítékot idézve – nem azonos értékű műtárgy egy kézzel festett selyem-sállal: azt aligha cáfolja bárki is a világon. Ilyesféle értékazonosításra józan elme sohasem gondolt. De az állítható és cáfolhatatlan tény: hogy egy igazi művész keze alól kikerült selyemsál messze magasan rangosabb műtárgy, mint egy közepes festő festménye, egy közepes szobrász szobra, csak azért, mert az „magas művészet”, a sál pedig csak „tárgyi”. A példa extrém, de extrém az ellentétes argumentálás is. Cáfolni a megtevésztőt csak cáfolhatatlanul lehet. És még valamivel: az őskortól épülő egyetemes emberi művészet minden tényével. A „humánus” tehát nem valami, csak az emberi és természeti formákkal alkotó „magas művészet” privilégiuma. A „humánus” tágabb és teljesebb értelmében minden emberalkotta az. Bizony, még egy ipari szerszám is a „humánus” hordozója, ahogyan egy kőkorszakbeli pattintott szerszámot is *mi már mint specifikus művészeti formát szemlélünk*. Vagyis mint a kőkorszak emberének „humánus”-át. A ma „korszerű művészete” bátran vallja a humánus fogalmának e tágabb és teljesebb értelmét magáénak. Ó, mennyi humánus van egy balatoni préház öreg köveinek illeszkedésében, az ászokfa és hordó formáiban, a lopó természetkínálta alakjában, vagy akár egy görög meanderszalag „absztrakt” alakzatában! És mennyire nincs „humánus” egy, egy... no, nem mondom ki, milyen képben, milyen szoborban!

Akármilyen ellentmondásosan hangzik is: a művészet emberi jellege éppen azokban a tényekben jelentkezik félreérthetetlenül, amelyek ellen gyakran riasztó jelzéseket ad le a teoretikusan és csak a részjelenségeket észlelő elme. Abban például, hogy a „korszerűség” elve oda céloz: „tárgy” és „műalkotás” nem idegenként néz egymással farkasszemet, hanem egymásra átható módon kölcsönösen alakul és alakít. Vagy abban, hogy építészeti és társadalmi összefonódó ölelkéssel teremtet – vagy kíván teremteni – közös gyermeket. Abban is, hogy az életstílus – társadalom és egyéné – az ellentétes társadalmakban és még erősen ellentmondásos módon – *meglepő azonosságokat is mutat*. Vagy abban a világméretű jelenségben: mennyire erős szükséglete lett az egész emberiségnek az egymást-megismerés igénye. Abban is: mennyire megnőtt az *anyag lélektanának és új anyagok megismerésének tisztelete és becsülése*, mennyire igyekszik éppen az alkotó ember, tudományban és művészetben egyaránt, az anyagok rejtett törvényeinek és nyelvének felhasználására. Ismeretek és kifejezések új renaissance-ában élünk. Könnyű lenne a sort folytatni s a ma még szakadozottan és nem-egydőben-jelentkező szimptomákból következtetni a jövő – már a jelenben csírázó – szellemi életére. Így a művészetek „korszerűségének” várható alakulására is.

Ne tévesszen meg bennünket (mint ahogyan aggályunkat sem hagyja nyugton) az a tény, ami a nyugati világ szellemi életében általában, irodalmában, zenéjében, képzőművészetében konkrétan jelentkezik. (Az építőművészetben, tárgyi hasznossága és utilitárius szükségszerűsége következtében nem is jelentkezhet.) Azokra a jelenségekre gondolok, amelyekre Pátzay Pál, mint általánosra, de Ernst Fischer vagy Tüskés Tibor írása is céloz, de nem mint olyanra, amelyikből a nyugati világ egész művészetére következtethetünk. (Nagyvilág, 1963. 7., illetve Jelenkor, 1963. 6.) A világ bús tengere ma valóban világméreteket forr. S ha minálunk – a szocializmus táborában – extrém – retrógrád módon a forrás a fotografizmust-laktionizmust vetette „habként” a felszínre, a kapitalizmusban azokat a „kísérleteket”, amelyekről annyi híradást, megrökönyödést és reprodukciót ismerünk magunk is. Mindenki pontosan tudja, miről van szó. *Mindkét eltévelyedés a művészet szférájától való elidegenedést jelent. Mindkettő az emberi szem – az emberi lélek – kikapcsolását; és, groteszk módon, mindkettő elvi, ideológiai „megalapozottság” téveszméjeként jött létre, az Igazságtól való elfordulás, az Igazság elárulásának mérges gyümölcseként.*

Aligha tekinthetjük a művészet korszerűségének meghatározásánál *jelentős* veszélynek azokat az extravagáns jelentkezési formákat, amelyekről szó van. Nem, és pedig azért, mert azok nem-

kerülnek bele emocionális életünk belső áramába, tudatunk felszínét érintik legfennebb és megmaradnak ott, vagy kihullanak még énünk perifériájából is. Senkit sem győzhet meg műként olyasvalami, ami csak azért tűnik annak, mert kiállították, reprodukálták. Ezeket a még csak nem is „dekadens” tárgyakat, amelyeket az emberi elme furcsa tüneteiként tartunk számon, a világ forrásban lévő tengere úgyszólván kiveti magából. Mint ahogyan kivetette a mi partjainkon is a laktyionovi eltévelyedés termékeit, s hogy hazai prototípust mondjak, a redőferenci hivatalos értékjelzéssel „munkácsydíjazott” „Fütyös kalauz” komikus példáját. Az extrém példákat azért említem, mert legalább annyi kárt tettek a művészet és közönség kapcsolatának területén, mint odaát tesznek a biciklihátóról és biciklikerekekkel festett képek, a meghasított zsákvásznak és a „lőtt képek” a sznob polgárság tudatában. Azzal a különbséggel, hogy míg a laktyionovi téveszmék nehezebben leleplezhető csempészárúk – „nehezebben leleplezhető” a neveletlen vagy félrenevelt közönség számára –, addig ezek szinte hivalkodóan magukra aggatott csempészárúként viselik meg tévesztésük groteszk vagy nevetséges attribútumait.

III.

Két írást olvastam mostanában egyidőben; a művészet szociális és korszerű problematikáját feszegették mindketten a sokrétű vizsgálódás érzékeny ujjaival: Ernst Fischerét („Művészet és szocializmus”, Nagyvilág, 1963. 7.) és Tüskés Tiborét („A korszerű művészet felé”, Jelenkor, 1963. 6.). Meggondolkoztató az idős osztrák író-esztéta és a fiatal magyar szerkesztő hasonló gondolata, eszmélkedése, s a kor szellemi vajúdságának gondos mérlegelése, marxista módon való értékelése. Mindkettő világméreteken vizsgálja a művészet és társadalom összefüggéseit, művészet és kor viszonylatát, vagyis a korszerű művészet stílusának vajúdságát, kínját, de látható-várható eredményeit is.

Mindkét írás a tér- és időbeli egyetemesség követelményével vizsgálja a századforduló óta bekövetkezett művészeti változásokat és válságokat. Nemcsak az irodalom vagy csak a képzőművészet, csak a zene, csak az architektúra területén. Társadalmi síkon, történelmi módon s a jelen két világának összevetése alapján. Akként, hogy a művészet összes vonatkozását vetik össze a társadalom összes változásával, s a szellemi élet egészét a társadalom egészének vizsgálatával. Álláspontjuk tehát nem apriori módon esztétikai, mint Pátzayé, aki meg sem kíséri, hogy a kauzalitás módszerével pillantson társadalmi okokról művészeti okozatokra. Kénytelen vagyok ide idézni Ernst Fischer említett cikkéből a következőket: „Egyfelől sok munkás sem menekülhet a polgári dekadencia fertőző hatásától, másfelől pedig a tőkés világot szüntelenül befolyásolja a szocialista világ létezése; de továbbmenve, ez a befolyás is telve van ellentmondásokkal, és nemcsak kommunista-ellenességre provokál bizonyos elemeket, hanem messzemenő vitákra is indít. A művészek tiltakozásában a kapitalizmus ellen, a kommunizmus jelenségeivel folytatott közvetlen vagy közvetett vitáikban és a rendkívül bonyolult valóság felfedezési folyamatában olyan formák alakulnak ki, olyan művészi kifejezési eszközök születnek, amelyekben gyakorta elvegyül a régi bomlása az új erjedésével. Ma sokszor még nem tudjuk megállapítani, hogy mindebből mi a hulladéktermék és mi a jövőbe mutató elem...” Majd: „A szocialista világ konzervatív elemeinek hivatkozása az eszményként odaállított 'egyszerű' emberre, úgyszólván mint döntő fórumra, visszafelé, nem pedig előre-pillantást jelez. Pedig az előrehaladó szocializmus szüntelenül arra törekszik, hogy az egyszerű embert differenciált emberré alakítsa át.”

Mire utalnak az itt idézett sorok, de a Tüskés Tibor írásában is fellelhető azonos vizsgálódó gondolatok?

Arra a nyilvánvaló igazságra: mennyire nem izolálható sem a „két világ” szellemi arculata, sem a szellemi életen belül új és régi megnyilatkozása. Folyamatok vannak, folyamatok egymáson átható áramlásai, s ha a kommunizmus állja a versenyt – világviszonylatban – a kapitalizmussal, állnia kell a művészet szférájában is, ha nem is a „békés egymásmellett élés” álláspontján. De ki meri állítani és ki is állíthatja, hogy az egymással szemben álló ellenfelek nem tanulnak egymás harcmódorából?

Fischer írása más tanulsággal is szolgál. Azzal ugyanis, hogy progresszív és retrográd nem kizárólagosan értelmezhető fogalmak. Ha – megint szélső példaként – Picasso „Guernica”-ját szembeállítjuk Laktyionov „Levél a frontról” c. képével (és most nem arról van szó, hogy a zenit szembeállítsuk a közepes festővel), akkor nyilvánvaló igazság jelenik meg előttünk. A korszerű mondanivalónak korszerű formában jelentkező igazsága – szemben a korszerűtlen formában jelentkező korszerűtlen mondanivalóval. Vagyis a progresszív művészi igazság perel itt a retrográddal, még hozzá egy „nyugati” (sőt „formalista”) művész igazsága egy szocialista művész tévedésével. Mert – idetartozik – az a specifikus „tartalom” (a Laktyionové) történelmileg is korszerűtlen volt, bármennyire „valóságos” s így törvényszerűen korszerűtlen formában kellett megszólalnia. Itt szikrázik fel bizonyítékul József Attila nagyszerű esztétikai formulája: „Az igazat mondd, ne csak a valódit”.

Persze, Pátzay Pál nem a laktyionovi tévedést védi az általa sommásan elintézett XX. századi képzőművészet ellenében. A tévedés sokféle aspektusú lehet. Pátzay a Guernicát csakúgy kiiktatja a művészet szférájából, mint Laktyionovot. Itt tehát egy esztétikai értékmérés többirányú ellentmondásával állunk szemben. Pátzay ugyanis megmaradt egy evidensnek látszó esztétika álláspontján, vagyis a változatlanlanság elvével méri a változót. Hogy milyen eredménnyel, az abból is kiténik, mennyire szemben áll a művészet totalitásának kérdésével.

Ha igaza volna akkor, mikor élesen elhatárolja az alakteremtő (képi) formát a tárgyi formától, akkor, bizonyítékul meg kellene cáfolnunk a barlangkori művészettől minden „korszerű” művészetet (vagyis egy kor egészével pontosan összehangzó korstílust) Pátzay Jálíg. Helyesebb volna felismernie, hogy *végre* jelentkeznek a múlt században összetevőire széthullott művészet homogenizálódásának erőteljes jelei. Nem lehet fenntartani tovább azt a hamis és kultúraellenes álláspontot, mely szerint más dolog egy kép és szobor, más ismét egy architektúra és más – értékrendben más – egy bútor, egy textil, egy edény. A művészet korszerűségének alapvető elvéről van szó. *Ha elég nyitak és bátrak vagyunk kimondani, hogy a legjobb posztimpresszionista kép vagy szobor is csak névbázisasságot köthet a modern architektúrával* (mint ezt az állítást cikkünk elején már megpendítettük), *s hozzáteesszük azt is, hogy a szóbanforgó „legjobb” posztimpresszionista képnél-szobornál lényegesen gyengébb, de az építészettel, tárgyművészettel azonos vércsoportú kép vagy szobor jobban megállja a helyét, vagyis összeszervesül az architektúrával: negative már nagyban körülírtuk, mit értünk ez esetben „korszerű” alatt.* Pontosabban: e példával is a körülírás kerekké tételéhez szolgáltatunk egy részletemet. Hozzá kell tennünk, ez nem esztétikai értékítélet, hanem történeti megállapítás.

A képzőművészet és architektúra homogenizálódásának kérdése nyíltá tesz bizonyos társadalmi-világnézeti összehasonlítást azonfelül, hogy kényszerít stílusigazodásra is. A modern és világméreteken kialakuló, sőt kialakult architektúra (Le Corbusier, Niemeyer, Wright; az olasz, a német, a francia, a délamerikai építészet) ott is, ahol a földrajzi határok szerint kapitalizmusról beszélünk, sőt akkor is, ha a konkrétan adott architektúrát, vagy architektonikus egységet (Brasília) kapitalisták építették – de nem ők: kiváló értelmiségi alkotók és alkotó szakmunkások teremtették – *szociális aspektusú*, hiszen céljában, rendeltetésében és hasznosságában a közösségek szolgálatára készült. Nevezhetjük őket jó lélekkel és pontos megkülönböztetéssel „kapitalista architektúrának”, *z*emben egy formailag és funkciójában velük nagyon rokon szovjet architektúrával, amely viszont „szocialista-realista architektúra” néven kerül bele a művészettörténelembe?

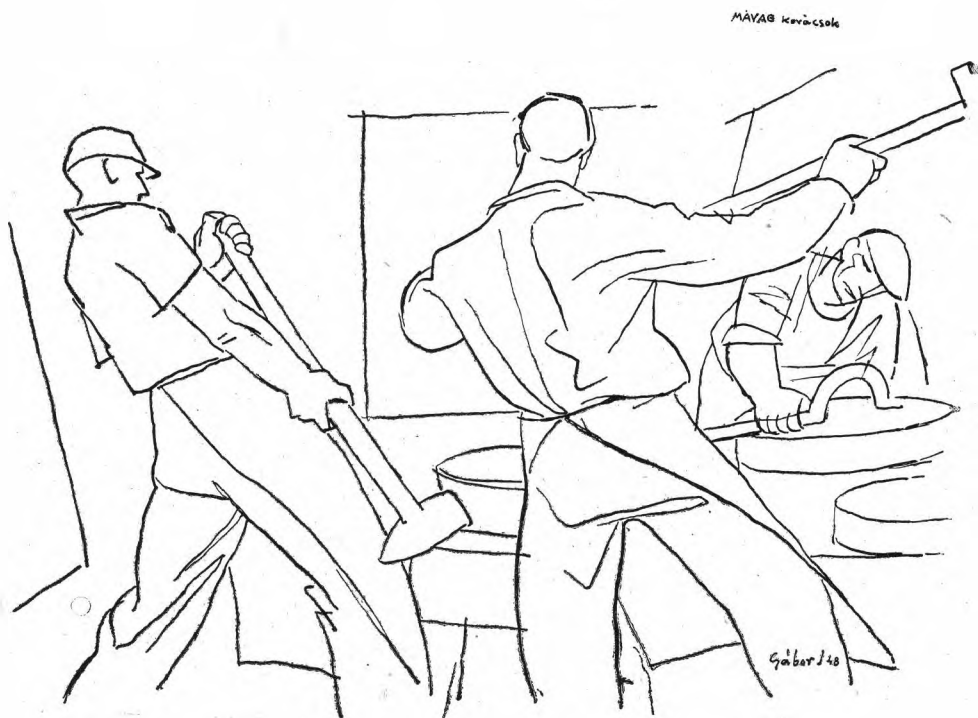
Azt kívánom e példával bizonyítani, hogy *nincs különbség* a két világ építőművészete között, vagy hogy a különbséget nem is lehet definiálni? Nem, hanem azt: ahogyan munkásmozgalom és munkásöntudat nyugaton is van, s van mit tanulnunk belőle, éppen így – ellentmondásként ható tények dacára is – az emberi közösségek kulturális alkotóterületén, a művészetekben sincsenek pontosan rögzíthető és lezárt határok. Így nyilvánvaló, hogy a szocializmus szellemi kisugárzását sem lehet korlátozni földrajzi határokkal. De a kapitalizmus területének szellemi golfáramlatai is befolyásolják a mi világunk fejlődését. Aligha lehet meggyőző ellenpélda akár politikai, akár szellemi vonatkozásban a „kínai fal” gondolata.

Vállalnunk kell azt a felismerést, hogy a „korszerűség” sok beidegzett és látszólag „örök-érvényű” fogalmat és kifejezési formát módol, módosít, sőt érvénytelenít. Ami nem jelenti a művészet kontinuitásának feladását. Mert a folyamatosság néha észrevétlen módon történik, máskor meg kíméletlen fordulatokkal, fájó sebek árán. A XIX. és XX. század közötti kontinuitás mindkettőre, de főként az utóbbira bőséges példákat szolgáltat. E „bőséget” a társadalom- és a technika-tudomány ugrásszerű változásai burjánzottatták elő, ha nem is a technikai fejlődésnek a művészetre való kauzális összefüggésével. Vaszary János a 20-as évek végén lelkesedéssel beszélt arról, hogy a repülés-technika fejlődése teljesen megváltoztatja a képzőművészet aspektusát. Naiv tévedés. De, hogy a repülés-technika, vagyis az egész modern gépi fejlődés közvetve kihat a társadalom fejlődésére – s így az ember tudatára – valamint közvetlenül az architektúra formateremtésére, azon keresztül pedig, közvetve, a képzőművészetére is: ezt tagadni éppoly naiv, sőt végzetesebb tévedés volna. Mert hiszen a technika is „emberszabású”: mi, emberek teremtettük. Szerszámként? Fétisként? Eszközként? Célként? *A kommunizmus egyik ismérve, hogy sem fétist, sem célt nem kíván belőle csinálni.* De az is, hogy szerszámként és eszközként éppolyan tökéletesen kell bánnia vele, mint ahogyan a kapitalizmus használja azt. Ez megint egy a „korszerűség” rengeteg összetevőiből. A szocialista ember éppen úgy szeret korszerű épületben lakni és korszerű autót vezetni, mint kapitalista testvére. Alig hihető, hogy Pátzay Pál 1915-ös márkájú kocsira cserélné fel Wartburg-ját. E célzás malíciájába még véletlenül sem mixeljük bele azt a naiv tévedést, mintha az 1915-ös képzőművészeti forma és a mai között okszerűen olyan különbség mutatkozna – pláne minőségileg – mint az autómárkáké között. De bizonyos, hogy másként gondolkozunk és reagálunk, más a tudatunk is, mint az 1915-ös átlagemberé volt. Vagyis: a művészi alakteremtés aspektusait a változatlan és változó elemek egyaránt módosítják, s *a változatlanlanság a változóban való megjelenése a „korszerűség” kritériuma.* Ez a törvény olyan erővel jelentkezik, akár a természeti erők bizonyítékai.

Szerencsétlen dolog volna ezt a kultúra világméretű alakulása idején tagadnunk. Feladatunk nem az, hogy hamis önhittségben élve, magunknak vindikáljuk az európai képzőművészet „megváltásának” kétes illúzióját.

A művészet önmagát táplálja a társadalom testéből vett életelemezzel, s azokkal eteti fiait, a jövő művészeit. Válságáról sokszor esett már szó. Sokszor elénekelték Circumdederunt-ját, sokszor próféciáltak végítéletéről. A cassandrai jóslatok azonban – csodálatosképpen – sohasem váltak be, a halottnak hitt művészet mindig feltámadott, legalább is harmadnapra. A műhelyben dolgozó művész számára csak az élet felé nyílnak szándékok. Közérzetét a munka szabja meg, annak kényszerében pedig – a kétségek óráiban is, az emberiség állandó szülési kínjai között is – valóság, igazság és emberség azonosultságának formái kibontásán fáradozik. Újra és újra, mint a szakadatlanul születő generációk, megismerni kívánja az élet ízeit s e megismerést a művészi forma éppen akkor csedékes módján, a felismerés örömeinek-kínjának artikulációjával elkiáltani.

BENCZE LÁSZLÓ

Gábor Jenő rajza

CSONTVÁRY EGE ALATT

Gondolatok a művészetről

Művészetellenes világban nevelkedtem. Nem annyira művészetellenesben mégsem, hogy a szépbe ne kószolhattam volna, s hogy a szépet menedékké kellett volna álmodnom, gyengítenem. A természet művészi tevékenysége kielégített és megóvott. Sokszor ugyan arra gondoltam: én vagyok csak a művész – sorstársaim közömbösek voltak az alkonyatban, a holdfényben, a vihar égi attrakciói láttán, mindenkor. Vagy titkolták elragadtatásukat?

Gyakran szinte szégyelltem, hogy a pók szövését, melyre éjjel gyenge harmat szállt, s mely az őszi reggeli fényben csillogott, gyémántos lakhellyé vált, nem átaláltam többre becsülni, mint az alatta lévő bokor krumplit. A „haszon”, az élelmet biztosító krumplibokor, gyermekkoromban kényszerre vált, s az igazi hasznót a művészetben, a szépben láttam. „Szép az, ami érdek nélkül tetszik” – marhaság. A társadalmi fejlődés egyik szakaszához leláncolt okoskodás. A gazdagság és a nyomor bölcsessége.

Szép az, ami nélkülözhetetlen az emberséghez. Ez persze tág fogalom, és nyilván nem definíciója a dolognak, hiszen hol ez, hol az válik váratlanul nélkülözhetetlenné az emberséghez, s amit mégis nélkülözni vagyunk kénytelenek a szellemi éhezésben, a „hiány köszörűjén” lesz valósággá.

A művészetben semmi sem kényszer, de minden hasznos lehet. A művészet maga sem kényszer – csak egy magasabb értelemben –, de hasznosságát nem lehet elvitatni. Jól megélt a Willendorfi Vénusz nélkül is sok őseember, ám aki a nőalakot megfaragta magának, többet élt meg. Társai a halálban elnémultak, legfeljebb az általános tapasztalatkincset gyarapították életükkel, ő hozzánk is szól. A kövön kezennyomával találkozzunk. Művében a vissza nem térő világ él.

A kényszert az élet folytonosságából nem lehet kiiktatni, de önmagából messze sugárzó haszonnal egyedül a felfedező tudománnyal versengő művészet bír. A művészetben fölfedezzük, megfogalmazzuk magunkat, s a dolgokból azt szikráztatjuk föl, ami bent szikrát vet.

Régóta tapasztalom, különösen pedagógiai és politikai gyakorlatban, hogy a legtöbb értetlenséget az okozza, ha nem a maguk mértékével mérik a dolgokat és az embereket. Kényelmesebb a sémát elfogadni, mint a sok-sok variánst magunkba költöztetni. Előbb-utóbb megbosszulja magát a velünk hordott sablonba gyömöszölés, mert hiszen a „kialakult világba” sok minden nem fér bele. Szánakozom azokon, akik lezárt láda-tudattal élnek, s képtelenek kitágítani világukat, s éppen ezért titkos irigyekké, hangos elutasítókká válnak, és a világ többlete csak idegességüket táplálja. Úgy próbálnak nyugtalanságuktól szabadulni, hogy egyszerűen tudomásul sem veszik a felfogásuktól kirekedtet. E szűkkeblű magatartásban a teherbírás megóvásának is nagy szerepe van. De nem tesznek nagyobb teherbírásról tanúságot, akik mindent újjongva fogadnak el, anélkül, hogy igazán elfogadnák, mert hiszen egy nap múlva másért újjonganak. Emberi gyengeségekből fakad, és leginkább egymást gyűlöli mindkét véglet. S középtűt a középutasok vannak? – nem. Azok, akik alázattal fogadnak valót és művészetet. Ha a valóságot is birkózással, a művészetet is legalább egy másodlagos birkózással lehet igazán elfogadni. Mert ahogy a művészet megismerés, a művészet megismerése is megismerés. Egy társadalmi képződmény és egy kép fitymálása, illetve egy társadalmi képződmény és egy kép megértést célzó vizsgálata közt semmi különbség sincs.

A kibernetikusok egy csoportja három jellemzővel – információ, ismétlés, zaj – bontotta föl a művészetet. Ugyanezzel a három jellemzővel bontható fel a közönség is. A művészet megfelelő rétegei kínálják, a közönség megfelelő rétegei pedig keresik az információt, az ismétlést avagy a zajt.

Különös, hogy az élet minden területén jelen van ez a szentháromság.

Ki teremthet világot?

E gondolatok előrebocsátása után nem mint szakmabeli, de mint szintén művészetrel gyürkőző próbálom elmondani, hogyan birkóztam Csontváryval, e nagy magyar Don Quijote-vel, ki azonban több, mint Cervantes teremtménye, hiszen önmagát hozta létre. S ki tehet ennél nagyobb, (legfeljebb jobban megteheti), s mi más célja lehet a művészetnek, mint hogy magunkat megteremtsük?

Látomásokat nem csak hajszolt, ezekkel nem csak birkózott, némelyikükkel meg is küzdött, s nem kevészer jutott a győzelemig. És nála nem továbbélés a győzelem, de rémítő előrerohanás, messze, messze. Megértésre szorul? – mert nem ringat el. Minden világ megértésre szorul, hogy megértsük. S művészete – világ. Nem önkényes, ahogy sokan elintéznék ezzel, hiszen válasz a valóznak, küzdelem a létezésért, oda a mindenséghez.

Egy festő sincs ennyire kiszolgáltatva kritikusanak, mint éppen ő; egy festő sem leplezi le úgy kritikusát, mint éppen ő. Eredetét nem tudjuk megragadni, hovatarozásának megjelölésére a világ alkalmas csak. Korának adott válaszai egyre inkább magukhoz szívják más korok kérdéseit. Magyarsága nem olyan, mint Székely Bertalané, de nem elmosódóbb. Osztálya nincs, mint Derkovitsnak, de nem lehet elvitatni tőle, hogy forradalmár. A róla terjedő legendák, anekdóták, valamint levelei, naplója, kinyilatkoztatásai sokak előtt érvénytelenítik, mint intellektust, s műveivel nagy ember beszél hozzánk. Elemzése tehát okkal késik, bár éppen a fehérvári kiállítás apropójával megkezdődött.

Életműve a veszélyeztetett, s éppen ezért rettenetes harcra szorított, s helyenként a küzdelemben megfáradt elme alkotása. Aki képeinek társaságában sokat időz, előbb-utóbb meg tudja vonni a határt a veszendőbe ment és drága percei közt. Az egészségnek az a vonása, mely az emberi gyengeség leplezésére jó, valóban hiányzott Csontváryból. Életében sem tudta elrejtetni azokat a világ elé soha nem illő érzéseket, melyeket mi, „egészségesek”, egyedül töltött éjszakákon, önnön magunk fojtogatásával üzünk el magunktól. Kinek nem volt még bolond gondolata, ha félt is bevallani. S a szellemnek e nagysándori kardcsapásai nem valami gordiusi csomót hasítanának ketté mindig? A konvenciókat felrúgó bárdolatlanság – szerencsés körülmények között – épít a művészetben. A kötöttségek leszakadása lebegtet, talán összerogyaszt, vagy új pózt teremt. Az összerogyás nem áll Csontváryra, lebegni sem lebeg, mint Chagall, de különös pózban építkezik, képeinek többségében, javában magabiztosan építkezik, néhány szállal köti magát a világhoz, de nem sokkal. Csak amennyinek hasznát látja. A Mária kútja felső részén felismerhető a nagybányaiak színvilága, Önarcképén az akadémia rendje, 20x 32,5 cm-es kis remekén, a Tengerparton az impresszionisták vívmányai, az Ablaknál ülő nő ablakrészén a németalföldiek anyagszerű költőisége, s ragyogtató rusztikus valósága, és némely képen a szülőföld gótikus festészetének emlékei.

Mária kútja Názáretben

Mindössze négy szokatlanul nagyméretű képet alkotott, de kivítva sokak ellenkezését ennyivel is. Semmiképpen sem életnagyságú tájképek e nagy képei sem, mint inkább a rendkívüli komponáló erő szülöttei. Közömbös a nézőre, hogy – tán egyéb esztétikai elvek híján, s nem a festés, de a gondolkodás autodidaktájaként – milyen alűröket kapcsolt e képeihez a művész maga. Filozófusnak menjen, vagy esztétának, népszónoknak vagy írónak, aki szóban is szabatosan tud mindent elmondani. „... helyettünk – kik szív-némaságra születünk” – mondja Illyés a Bartók-versben, s nem a tudós Bar-

tökhöz címzi ezt, de ahhoz a különös érzékenységű művészhez, kin a böszmék mulatni napjainkban sem áttallanak. A művész-festő néha olyan dolgokat ír le képeiben, melyekhez az értekező prózával csak sokkalta később közelednek, s amelyeket így is elérni sosem tudnak.

Láttam én már felnagyított – freskóra is nagyított – képeslapot, de Csontváry hatalmas képei nem nagyítások. Még a kézművesi (manuális) sajátosságok vizsgálatával is rá kell jönnünk: szüksége volt e méretekre, s ugyanezt csak miniatűr munkával tudta volna megvalósítani normál képben. A mérettel az elsődleges és természetes módszert is választotta. Megfigyeltem a Kút köveit, s közelről a főlzabadított alkotó kéz örömteli vagdalkozását láttam a részletező – s mily gyönyörű fakturát adó – kidolgozásban is. Olyan játékos pacsmagolást a legkisebb aggály nélkül, amelyet csak tudatosan alkotó művész, az egészet szem előtt tartó művész engedhet s enged meg magának. Megtehetette volna ugyanezt fele méretben is, de nem igaz, hogy a méretek csak rá hatottak volna haszonnal s a nézőre nem!

Sem aggály, sem széthullás. A Kút kompozíciója tökéletes. A nem középre helyezett ív – a kakaó-barna dombok, a kocka-házak, a kicsi templom, a sárga lak, a hajlott fák, a ciprusok, az élőlényként lobogó bokor, a sárga hátság tökéletes egyensúlyozásában – biztosan áll a helyén. Ha leszedném az alakokat a képről, csak a színharmónia bomlana föl, nem az építkezés. S eddig csak a kőkockák közeinek tévesen függőlegesre, nem pedig az ívhajlattal párhuzamosra húzott vonalaival vitázhatnánk. Siessen gyorsan haza, kit ez is zavar. Attól távol állok, hogy valami jelentőséget tulajdonítsak ennek, de nem zavar. Az alakok elhelyezésében sincs semmi véletlenszerűség, már amiből az alkotást megzavaró betegsére következtethetnénk. Ugyan itt már két dolgot tarthatunk inkorrektnek. A szent arcú lovas lovának nincs lába, és a kutat vagy Máriát üdvözölni érkező leány a két gyerekkel – nem illik az egyébként tiszta távlatokba. Ám a ló lábáiért a lovas arca, valamint a vele szerepeltetett színek kárpótolnak, az érkezők rongybaszerűségéért pedig a tisztaság előtt megilletődő gyermek hite. S nem is olyan aránytalanok ezek a rongybabák!

Ha az ábrázolást tartjuk elsődlegesnek a művészetben s nem a kifejezést, akkor itt az előtérben lépő nő anatómiáját valóban el kell utasítanunk. A gerinchen rejlő S ívelést az egész testre egészíti ki Csontváry ebben az egy esetben. Mégis megáll a lábán, mégis megy, és viszi a hatalmas lila korsót a markáns asszony. Felső karja is meghajol és ha kezét leeresztené, térdén alul érne, de éppen így oly gyönyörű mozgáselményben részesít, amelyet csak képben másolgathatnák, nem szavakban. Visz valami kincset ez a nő, az van a mozgásában. Visz valami nélkülözhetetlen, a víznél többet, s lélekben itt a kútnál marad, mely a magány kockaházai alatt éppúgy lehet a közöségbe, szeretetbe, jóságba befogadás, mint ahogy a bartóki tiszta víz szimboluma. A világnak menedékre volt szüksége, az érzékeny lelkekben a katasztrófa-sejdités mellett a menedék-sóvárgás is föléledt; s Csontváry adott menedéket, szomorúan is magabiztos, és egymásról szólanul is mindent tudó, jóságában kimeríthetetlen közösséget. És az ívvel szabadon hagyott rész a képen tele van vonulással, az oltalmazottak járásával, a barna domb szeretetével, a kocka-házak hallgatásával s kilátással a csoda-égre.

Vakmerőség Csontváryt Bartókkal és Adyval együtt emlegetni? Irodalmunkban meg tudunk rajzolni egy szép útvonalat, mely Reviczkyéktől a fiatal Babbitson és a nyugatosokon át József Attiláig vezet Ady nélkül, a festészetben is egy útvonalat, mely Székely Bertalantól a nagybányaiakon át vezet Derkovitsig, Nagy Balogh Jánosig és Egrýig Csontváry nélkül; ám Adyt időben „felfedezték”, de Csontváryt talán csak napjainkban.

A Mária kútja építményei, dombjai, növényei a bugyborékoló kékséggel, a kozmosz fényével társalognak, lélegzetet és reményt adnak. Kell hát nekem a hisztérikus, béka-perspektívájú optimizmus, mikor ilyen optimizmus is van a földön?

Ülök a Baalbek előtt. S gyermekkorom hatalmas zöld égboltja, ifjúkorom képzelet-erőlködése a kerek Földről, férfikorom vigasztaló messzeség-mítosza tágul a szörnyű vásznon. Ember-munkának szörnyű a világ ily nagy méretekben való teremtese. Milyen erők, mily elemi erők lakoztak Csontváryban! Az okosak piti kis esze, a sétabot vastíkskéjég látók kurta gögje, az újítók tiszta arcába köpő békevilág, olcsó kiflité, olcsó sört nyelő valcer-cinkusz, porcelánnadrágban üzekedni induló ficsúr-elegancia, titkárnőket szőrös mellkasra nyálló szivar-erdő, haccacaré és hülye jókedv, énekelve halálba menők mamlaszsága, mindenkit a halálba űzők gesztikulálása és szónoklata, tröttyös bandák rézdagadta fújt sörves tipegése – hol vagytok most? Megváltottátok a világot? Megváltottátok magatokat?

Félépült a világ a munkából, békességben nyugszik már mennyi elporladt kéz! Békességben Csontváry nagy keze is, a kiröhögött aránytalanságban szentté válva, a centivel mért bátorságból és jogból kidagadva, átdöntve az emberi vakság kárpitját, kifeszítve a Baalbek zöld égboltját.

A „rendetlen eszűek” szülnék rendet, s akiből az alázat szól a világhoz, a világ azoké lesz.

A milleneumi világ előtt, a császári és királyi jólét előtt megnyílt a semmi pokla. A Baalbek itt áll, terrakotta időtlenségbe feszült dombjaival, a tevékenykedő arabokkal, s kiragyognak ünnepi nyugalmaiból az emberi elmúlhatatlan oszlopai.

Dinamika és statika – e két fogalom minden erős Csontváry-műre illik. Megvalósulásuk a kettő összehatásában más és más. A Mária kútja lágy hullámmzése, réveteg mozdulatlanságai, a Baalbek széles ömlése, a Viharos Hortobágy drámai feszülése, a Sétalovaglás nagyon modern, szinte egzisztencialista-gyanús, az erőt a morálisban kereső járkálása, a Panaszfal sikolyai és nyögései, mormolásai és larmája az összetartás és feszítés nagy példái. Ez egy szóval: erő a művészetben. A formaritmust, a színek felelgetését, horkanását, egymásba simulását és torlódását fölruházni az érzésekkel, s az ábrázolás rovására is kifejezni: ez a nagy festészet. A kisded műtermi intuíciók gyanújából előttem a Csontváry erejével dolgozó festők mentették mindig ki magukat, mert munkájukat elemi erők vezérelték. Illyés mondja: a költészetnek egy az ellensége: az irodalom. Azt hiszem, ez más művészetekre is érvényes.

A taorminai színház romjai előtt állva semmi olyan társadalmi mondanivalóra nem gondolhatok, mint Derkovitsnál, de a művészet legalább ilyen fontos feladatát, az emberi lét nagyszerűségének kifejezését vállalta itt a festő. Robosztusan, mérhetetlen erővel, fenségesen. A Baalbeknél kozmikus az égbolt, itt zárt. Formákkal benépesült. Az úrhajók messzeség-képzetétől, a csillagok messzeség-valóságától elhatárolt. A lemenő nap kén-narancs zuhataga – zárt, hatalmas függönyomlással – elrekeszti a kilátást a galaktikákra, fényködökre. A föld, a víz és a levegő, a felhők, fények és árnyékok egyáltalán nem vigasztalan, s nem valami törpeséget idéző foglya vagyok. A lakott Föld zsoltárt-mondó birtokosa vagyok a kép előtt. Festményekről szavakba önteni valamit persze nehéz s hamar tévútra vívó vállalkozás, de a hosszabb ismerkedés, s mint az elején mondtam: e másodlagos megismerés folyamatában a pikktúra is kimondja az értelemyszerűség szép szavait. Szabatossága nem hasonló a szavakéhoz, s a műélvezés potenciája szerint tágabb, szűkebb.

A színházromok egyik bolthajtása alól mesészerű virágzó kertre látni. A Kékszakállú herceg várában ilyesféle kertre pillant ki Judit. Ott a virágok véresek, Csontvárynál a képpel átellenben a Mária-kút hadiözvegy-szerű belső nőalakjainak a szíve vérzik.

A Taormina a természet – a kegyetlen és mégis lakható, az embert sárga, kék és lila tengeröböllel hívogató, évmilliókat számláló nagy természet, amint éppen mienkévé teszi egy nagy művész.

A Taormina szédülete után hadd emlékeztessenek a szokatlanul kicsi méretű Ten-gerpartra. A látogatók közül kevesen nézik meg figyelmesen. Ebben a kis remekműben Csontváry úgy vizsgálja az európai festészet felső szintjét, ahogyan a nyugatosok eredményein túllépő fiatal József Attila tette később a költészetben.

Válogatásom nem ötletszerű. A helyszűke, a némely képről már megírt jó értelmezés, más képeknél pedig saját kétségeim mondanivalómat leszűkítik, s ezért inkább polemizáló s új képeket felfedező ingernek engedek itt.

A Római híd Mostarban a Csontváry-világ külön tája. Ő itt is a „különöst” kereshette. Nem kevésbé különös, amit talált. A csodálatosan festett városképpel korát ugyancsak megelőzte. A vásznat majdnem kihagyó részletektől a festék plasztikus anyagként való kezeléséig a festői fogásokból itt mindent megtalálunk. A hídfőnél levő korlát, és ennek árnyékvetülete, a hídfő kőcsoportjának izgalmas fölbontása, a hasábok módjára térbe épített házak (kubizmus?) s ezek színvilága, a felső házak kontúros lezárása – egy életre szóló studium eredményei is lehetnének. A kép háttérében magasló hegyoldal zavart eleinte. Arra is gondoltam már, hogy ez a rész befejezetlen maradt. Hisz Csontváry milyen mesteri módon bontotta föl a Mária kútja egyenlő kék egét is – buzog az a kék, örvénylik, teste van szinte és élete –, aprólékosan felbontotta a Baalbek talaját is, s milyen gondnal dolgozta ki a cédrus kérgét! Ám e remek városkép a városképek alfája és omegája lett így is, bár egyetlenként festette ebben a felfogásban, az egész kép előterébe helyezve, s talán egy indulattal. Utrillo egy életet szánt rá, ő egy hetet? Cézanne kézműves munkái, forma-lelkű csendéletei méltók nozzá. A mesterség köznapjaiba tartozik – s milyenek a festő-mesterség köznapjai! – nem abba a világrepesztő körbe, mint a Baalbek.

A Sétalovaglás a tengerparton külön tanulmányt érdemelne. Mert ha a Marokkói tanítót vagy a Magányos cédrust egy korszak lezárásának, egy világkép összegezésének tekinthetjük, ez a kép egy oldottabb és diferenciáltabb, modernebb és finomabban intellektuális világ első szava. Vagy hattyúdál? – a hozzáértőbb művészettörténészekre vár a döntés, ha ugyan a bevégeztetett fölött kell döntenit. A Sétalovaglás a legnehezebben megnyilvánuló kép volt nekem. Ezzel látom igazoltnak azt a nézetet is, hogy bizonyos látáskultúra nélkül éppoly nehéz közel férkőzni a művészethez, mint a valósághoz.

Csontváry már ötvenezer embert tanított látni Fehérvárott. Munkácsy legutóbbi egymilliójához még kevés ez. A mondanivaló súlyosságához mérve azonban sok.

TAKÁCS IMRE

CHAGALL „CREDÓ”-JA AZ ATOMKORSZAK KÜSZÖBÉN

Aragon irodalmi és művészeti hetilapja, a „*Les Lettres Francaises*” teljes egészében közzétette Marc Chagall, a világhírű orosz származású festőművész beszédét, amit májusban mondott el amerikai útja során zártkörű hallgatóság előtt, korunk életfelfogásának és művészetének válságáról. Két nagy festőgénusz, Picasso és Chagall egymástól függetlenül szükségét érezte annak, hogy ma, az atomkorszak küszöbén önvallomásszerűen, ne csak a néma vászon előtt, hanem élőszóval is megnyilatkozzék a kortársak előtt.

Picasso mehökkentő és őszinte egyszerre. Megállapítja, hogy a mai, az előzőknél nyersebb és cinikusabb nemzedék inkább a gépek világa, meg a sport iránt érdeklődik és a művészetet, amelytől se felemelkedést, se vigaszt nem vár, mint a múlt értelmetlen és haszontalan cafrangját, egyre inkább a múzeumok és a könyvtárak gondjaira bízva. Abban a pillanatban, – jelenti ki, – amint a művészet többé nem nélkülözhetetlen táplálék, a művész tehetségét az új formákkal való kísérletezésnek szenteli, ami végső fokon nem egyéb, mint intellektuális csalás. Elnézően csipkelődik hiszékeny vásárlóival, akik értetlenül a képei előtt, borsos árakat fizettek nagy tömegben hevenyészett játékos ötleteiért; öngúnyval és megtevesztő fintorral hivatásos komédiásnak nevezi magát, aki óriási hírnevet, dús kincseket és dicsőséget szerezve, megértette korának szellemét és kiszolgálta minden szeszélyét. De ha egyedül marad, keserű és fájdalmas beismeréssel nem meri magát a szó régi és igaz értelmében művésznek tekinteni – Giotto, Tiziano, Rembrandt, Goya voltak az igazi halhatatlan művészek! – Nem kétséges, életműve

a bizonyosság, hogy elégedetlensége a tökéletességért síkraszálló harcos lángelme fegyvere, amellyel magát győtri, hogy minél több szépséget és nagyobb igazságot sarcoljon ki szenvedéseiből. Szakadatlanul dolgozik, töretlen frissességgel, még 82 évesen is, vas-kerítésekkel elszigetelt Mougins-i magányában, küzd a hatalom-örülettől megszállott koráramlat eszményeket pusztító közönyével szemben, és amit most alkot, mint hírlík, felülmúl minden várakozást. Egy szemtanú szerint ezeken az új vásznanon színek táncolnak a varázskert tavaszi rügyfakadásának pezsgésében. Rikoltanak a vörösek, sárgák, zöldek és az életérzés mélyéről halványlilák igéznek. Illúzió ringatja a nézőt, mint ha bűvös zene zsongana a fülében és üdítő citrom-, vagy narancslevet ízlelne, és verbénát, rezedát, violát, rózsát szagolna...

Chagall már több mint félszázada megcsodált és mindenki mástól elütő, sajátos festészete: a gyermek szemével nézett mesevilág, álomba mosódó valóság, ahová a felnőtt, bolyongva és tévelyegve az idegenben, mély lélegzetvétellel, felüdülve, mindig megnyugodva hazatalál. Képein a színek csengenek, észrevétlenül suhannak a képzeletből a sejtelenbe, a valóság lármás prózaiságát csókok, sóhajok, édes remények, titkos révületek káprázatában oldja fel. Nincs oly kompozíciója, amely festőiségének összhangjával ne hatna azonnal természetesen, jóllehet boncolgató logikájával az értelem bajosan tudna eligazodni, ha a jelentésén töprengene. Ezek a képek elbájolják mindjárt a szemet, de lassan, hosszan gyönyörködve érnek meg, a szívben hatnak igazán. Ragaszkodása és hűsége a származásához, a folyton élesztett, felejtethetetlen emlékezése a tudata alatt szunnyadó ősmúlra és ugyanakkor roppant szívóssága, hogy égő kíváncsisággal felszippantja az illanó tüneményeket – művészetét mágikusan sugalmazó erővel telíti. Hogyne volna érdekes, mit mondhat ilyen festőlátnok korunk életfelfogásának és művészetének a válságáról?!

Nem húny szemet a nyilvánvalóan felöltő tény előtt, hogy napjainkban nagyfokú bizonytalanság, szorongás, fejvesztett reménytelenség uralkodik. „De nincs oly erő – vallja –, amely elveheti hitemet az ember személyiségében, mert hiszek a természet nagyságában. De azt is tudom, hogy sorsszerűen, a történelem sodrában, az emberi akarat és magatartás ugyane természet kozmikus sugárzásainak is részbeni eredménye.”

A válság folyamatát festészeti példákkal követi nyomon.

– Az impresszionizmus látszólag ablakot tárt ki és mint szivárvány ragyogott világunk láthatárán. De izzó színeivel egyben szűkebb lett, mint például Courbet naturalizmusa. És ez is szűkebb már Delacroix romanticizmusához képest. Viszont, David és Ingres neoklasszicizmusa mellett Delacroix hat fellengzősebbnek és szűkebbnek.

– Az impresszionizmus után a kubizmus jelentkezett geometriai ábráival. Az absztrakt művészet pedig behatolt a kis elemek és az anyag világába. Más lett a mérték. Megváltozott a dimenzió. Az ábrázolás mindinkább összeszűkült. És ez a folyamat észlelhetően egyre fokozódik. Vajon meddig?

– Születésünk pillanatától mienk a világ. Életünk kezdetétől fel vagyunk szerelve bizonyos energiatartalékkal, amely mintegy kétezer éve táplált, támogatott minket és tartalmat adott az életünknek. Ámde az utolsó évszázadban hasadás következett be és kezdtek szétbomlani ennek a tartaléknak az elemei: Isten, a távlat, a szín, a Biblia, a forma, a vonalak, a hagyományok, az állítólagos humanizmusok, a szerelem, az alázat, a család, az iskola, a nevelés, a próféták, sőt maga Krisztus. Talán, magam is kételkedtem az időben? Visszas képeket festettem. Kettészeltem a fejeket, a légben lebegő darabokra vagdostam az embereket. Más távlat, más képszerűség, más formalizmus nevében.

Úgy tűnik, hogy mi kicsinyek, egy kicsivétöpörödött világban hemzsegünk, magunkra aggatjuk természetünk kis elemeit, amíg meg nem közelítjük a természet valamennyi kis elemén át magát az atomot. Lelket pusztítva, nem dugaszolja-e el ez az állítólagos tudományunk a költészet forrását, megfosztva az embert a gyöngédség megnyilvánulásaitól, még magától a testi nyugalomtól is? És ráadásul, nem hagyja-e végül is cserben az emberi szervezetet az élet és az alkotás morális érzéke?

Ezután azt vizsgálja Chagall, hogyan változik meg egyes korok művészetszemlélete az irányjelző festőgénuszok színvilágán keresztül, mindig morális válság folyamánként és bizonyos lelki-kémiai hatásokkal összefüggésben, fájdalmas megrázkódtatásokat.

okozva. *Cimabue, Giotto, Massacio* és az újabbrkori nagyok szín-újítása azért *biteles*, mert a változást nem elméleti okoskodás, irodalmi tárgy, vagy jelkép hozta létre, hanem maga a vér, a természetnek, a dolgoknak és az emberi éberségnek bizonyos kémiaiája.

– Ez a kémia teremtetője a világnak, az életnek és a művészetnek. A szeretet és a természetesség bizonyos elemeit tartalmazza, mint ahogy nem gonosz, gyűlölködő, közömbös a természet sem. Földünkön a Biblia a legmagasabbrendű életesmény kifejezője, amígcsak kémiai zsenialításban és humanitásban felül nem múlja új világfelfogásával, az élet új fényével egy másik művészi erőforrás. De nagy tévedés volna azt hinni, hogy ez a kémia laboratóriumban előállítható. Bennünk van ez. A kezünkben. A lelkünkben. Velünk született és nevelhető.

– Hogy konkrétan szólnak, megmondom mit csinálók jelenleg. Folytatom bibliai sorozatomat, amíg elkészül az épület – nem kápolna, vagy múzeum – azok számára, akik keresik az új kifejezési formát spirituális összeszedettségükhöz. Gondolom, akadnak közöttünk, akik keresik ezt. Ha ma nem, hát holnap...

– Bár nem vagyok bölcselelő, éreznem kell, mi az, ami a művészetet, a mai kultúrát és néha magát az életet is fojtogatja. A korábbi évszázadok művészete, beleértve még a rönszánst is, a vallásos szellemet tükrözte, vagy legalábbis illusztrálta kora vallásosságát. De azon mértékben, hogy a vallásosság kezdett fokozatosan meggyengülni, a XIX. és napjainkig a XX. század művészete, észrevehetően csupán halvány visszfénye a tudományos felfedezéseknek.

– Úgy látszik, *Cézanne, Monet, Gauguin* után nem támadt új zseni, aki ismét a természetet tükrözné, amit egyesek hitelét rontva lejárattak. Divat mostanában szembefordulni a természettel. Azokra emlékeztet ez engem, akik nem akarnak a szemünkbe nézni. Félek és elfordulok tőlük.

– A társadalmi rend változásában, akárcsak a művészetben, biztosabb iránytű a lelkünk, mint a fejünk. Erre tanítanak a próféták, a szentírások. A világ csak szeretettel mentheti meg önmagát. Szeretet nélkül elkerülhetetlen a halódása. Ezzel a szeretettel átítatva, még tudományos elmeszüleményei is értékálló igazságot képviselnek. Úgy látszik, hogy az atomkorszakban bizonyos határokhoz közeledünk. Milyenekhez? De mi nem akarunk világkatasztrófába zuhanni. Sok-sok évekig kell még élnünk, hogy láthassuk a világ bűneit és megérthessük, hogy könnyebb felküzni a Mont Blanc csúcsára, mint változtatni az ember gondolkodásán. – Fiatalságunkban még reménykedtünk egy visszhang lehetőségében. Vajha hasonló remények éltethetnének valamennyiünket, felnőtteket...

HAITS GÉZA

LÁSZLÓ GYULA RAJZAIRÓL

Hetvenhárom rajzról kell szólanom és egy olyan polihisztor egyéniségről, aki közel áll hozzám. Így, hogy a barátság lírába csúszó hangján hamar átessenem, feltéve a kérdést, mindjárt a lényegről próbálom szólni.

– Ezek a lapok vajon csak mozdulatok, indulatok, testek és arcok megörökítői lennének? ... Azt hiszem, inkább egy igen érzékeny és egyben acélosan edzett szellem mozdulatairól, egy művész érzésvilágának indulatairól és arcképeiben is önmagának az alkotónak aromásáról szólanak... Az értelem és érzésvilág küzdelméről, az alkotás harmonizálásáról, mindarról, amit művészetnek nevezünk. E rajzok egyensúlya és harmóniája első szempillantásra megragadó. De csak azért talán, mert alkotójuk vonalaikat az ember értelmes arcához és az emberi test szépségéhez kötötte? – Nem... – A külső valóság csak elindította a kezét. A rajzoló kéz vonalaiból a művet már az a belső hang diktálta, aki már nemcsak arra törekedett, hogy hasonlítson e valóság látványára a képe, de azt másolja, ami a művészet lényege...

Mert minden művészet lényege ez a belső hang. Ennek a rögzítése. Érzéseknek és gondolatoknak kifejezése. Egy belső világ kivetítése... És azért nagy a művészet, mert az igazi jó alkotásban a művész együtt hozza világra nemcsak az önmaga és mások lelkét (és ez nemcsak az arcképeken van így, de tárgyakon és a tárgyakon is), de hozza általuk a kor lelkét és a világ kozmikus üzenetét is. Mindez, amiről eddig beszéltem, egy

rejtett világ. Az idegek, a lélek világa. És mindezt a látható külső, a természet és a tárgyak formái hordozzák a szemünk előtt. A valóság, e földi „vonalakkal” segíti az alkotót a kifejezésben. A látható világ az igazi művész kezébe adja azt a formakincset, azt az abécét, amellyel el- és megolvassa és egy közgazdasági hasonlattal élve kamatoztatja, mint pénzt az üzletember, de nem a maga, hanem az emberiség örömére a művészet lényegét.

És mert az életet hordozó világegyetem formakincse végtelen gazdag, és a bennük és köztük dolgozó emberi szellem is határtalan gazdag összességében és egyedeiben is, ezért a művészi ábrázolás, maga a művészet, amint a latin mondja, hosszú... végtelen... Így aztán megértése és az alkotói módszerek megismerése, a művész és a művek elbírálása se olyan egyszerű, mint sokszor gondolják egy-egy séma pallosával suhintva az alkotások közé.

László Gyula rajzait szemlélve, e lapok tiszta és logikus vonalrendszere arra indítja a szemlélőt, hogy elgondolkozzék a művészet lényegéről, és hogy a felületen túl is megértse tollának céljait, mert maga a rutinos megörökítés, a látott világ feldobása egy lapra, önmagában azt hiszem nem lehet cél. Tehát az, ami első pillanatra megragad rajzaiban, a biztos, de ugyanakkor érzékeny rajz vonala nála is csak a külső. Művészi mondanivalójának kerete, de nem lényege. Csak hordozója és gerince egy élménynek, egy érzésnek, mely e vonalak által komponált formák egyes pontjairól és az általuk körülzárt térből sugárzik. A teret kiszabott és művé határolt lélek beszél itt élményeiről, az arcok lényeges világról és a test formáinak szépségeiről. És mindenkor és mindig klasszikus egyszerűséggel, tisztasággal, de ugyanakkor egyéni látásmóddal és ízzel színezi, sokszor a századok egymásnak átörökölt formakincsével gazdagítva mondanóját. Állítsuk csak egymás mellé „Az akt”, a „Vonalmuzsika”, görög és impreszionista ihletésű fogalmazását a testről, vagy például az „Espresszóban” alakjának quattrocentos mai fogalmazását a „Leányfej” századvégi ideális formáihoz, vagy egymással szemben a „Merengőhöz”-t és az „Újságíró”-t.

Az sem véletlen, hogy ezeknek a rajzoknak az alkotója kitűnő régész, hatásos szónok és egyetemi pedagógus, a magyar tudomány egyik jeles képviselője. E rajzokon a logikus rend, a kötelező biztos vonalvezetés, a szellem lényegét kiválasztó szűkszavú egyszerűsége, a méretek és távlat tudatos hangolása mind a tudományban edzett szellem megnyilvánulása a rajzművészetben. S mindehhez párosul a lélektan ismerete és az a látásmód, az a praktikusan fürge, emberismerő gyakorlati életérzés is, mely őt arra kényszerítette, hogy a történettudomány kutatásával, a rajzolás öröme és a művészettörténet művelését együvé fogva vigye, szinte hármassá párhuzamosként már egyetemi éveitől kezdve egy életen át.

László Gyulában a tudós és a festő kettőssége rajzainak stílusát is két csoportra választja. A mester és a művész, mondhatnám a költő képeire. Az előbbibe tartoznak a nem is komoly, de komor gonddal, alapos aprólékossággal, már-már az anatómiai kínos pontosság igényével megmunkált arcok rajzai. Önmagának és az utókornak bizonyosságul készültek ezek, hogy bizonyítsák a mesterségbeli tudást? Ide tartoznak önarcok, és a családról készült rajzai és sokszor a kortársairól alkotottak is. Sötét tónusú nehéz grafika ez. A „Kortársaim sorozatból” Medgyessy és Barcsay portréja (akikről új-szemléletű könyveket írt) és Kodály Zoltáné talán a legérzékenyebb. És érdekes, hogy az a néhány tájkép is, amelyet kiállított, e tömör aprólékossággal készült. Ám a rajzok nagyobb csoportjában könnyű lendület viszi a vonalak szárnyát. László Gyula alapjában véve derűs, de sok húrú, mélyen érző kedélyvilága sugárzik ezeken a lapokon. Itt vonalai összeragynak, az alkotó saját öröme összecsendül a „Festőnő” jól sikerült rajzán érzett derűjével, vagy „Az induló mosoly” bájjával, a „Derengés” vonalainak meghitt szépségével. E rajzok hálóján, amint pedzettem már, mindig megtaláljuk azt az archimédesi pontot, például a figyelő szemén, a mozdulatot átlendítő izom íven, vagy akár csak az ujjbegyben összpontosult figyelmen, amely ponttal az egész művet a valóságból a lírába emelte alkotójuk. Legtöbbször nem kompozíciói, hisz ezek sokszor rutinosan hasonlóak, de ezek a nagyszerűen kiemelt „sarkalatok” a lényegesek műveiben. A „Görög emlék” egy hajszál vonallal is többet mond és messzebből üzen az idő-

ből a tanult értőnek a klasszikus szépségről, mint a divatos, üres utinapló és az alapos, tudományos dolgozatok kavics-csörgése.

A „Hódolat Picassónak” öt rajza olyan darabjai e sorozatnak, melyek arra indítják a szemlélőt, hogy alkotójukat rejtettebb tájak és világok meghódítására biztassák. Tudása, kutató szelleme és akarata, szikla-szilárd kitartása, de ugyanakkor mindig a művészek között élő és a művészetben kalandozó szelleme is erre kötelezi László Gyulát. Olyan gyümölcsökkel térhet meg e területről érett tudásával és rajzi biztonságával, mely képzőművészetünknek csak hasznára válhat. Hiszen a sokoldalú László Gyuláról akkor sem lepődnek meg, ha azt hallanám az egyik nap, hogy zeneművet komponált hárfára és lantra.

TAKÁTS GYULA

EGY FIATAL MAGYAR FESTŐ LONDONBAN

A „The Guardian” beszámolója hívta fel figyelmemet nevére: Földes Péter nyilván honfitársat rejt, s miután emlékezetemben nevének semmi visszhangja nem ébredt, azt hittem, ötvenhatban külföldre szakadt fiatal művészből van szó. De mint kiderült Földes Péter nem tartozik az ötvenhatos gárdához: erre bizonyítékot kiállításának katalógusa nyújtott. Itt találtam rövid életrajzát: Földes Péter egy budapesti egyetemi tanár 1924-ben született fia, ígéretes akadémiai évek után 1946-ban hagyta el Magyarországot, s 1949-ben tartotta első önálló angliai kiállítását. Tíz évvel később Párisban találjuk, és festészet mellett filmmel is foglalkozik. Külföldi állomásai közül még Ausztráliát és Olaszországot kell megemlíteni, s az 1963 esztendő különösen gazdagnak ígérkezik a katalógus előzetes jelentése szerint: kiállításokról ad hírt Párisban, Milánóban, Amsterdamban és Nyugat-Németországban.

A kiállítás az angol főváros legelegkezőbb negyedének legelegánsabb utcájában, egy újabbkeletű, de minden tekintetben „up-to-date” műkereskedő kiállítótermében kapott helyet.

A katalógus szerint „elbeszélő” (narrative) festményekkel állunk szemben, amelyekkel Földes látomásait a jó és rossz, a szerelem és halál, emésztés és éhség, szexus és megtermékenyítés, stb. dialektikai rendszerében igyekszik megjeleníteni. Ezeket a szerinte időben zajló folyamatokat képsorozattal, reportage-al, az ún. „pop-art” egyik válfajának segítségével, a „comic strip” technikájának igénybevételével fejezi ki, ami mindenesetre új elemet képvisel a „komoly” művészet mai formáiban. Ezek a „comic strip”-ek a népszerűbb napilapok hasábjain jelennek meg, humoros, szalagszerű rajzsorozatok, ahol a „drámai cselekmény”-t a szereplők szájából vagy fejébúbjából áramló hurkákban található felírások interpretálják, s amit, végső soron, a középkor kétségkívül tiszteletreméltó tradícióihoz vezethetünk vissza: egyik példáját az ún. Bayeux-i szőttest (Bayeux Tapestry) éppen Angliában tekintik nemzeti és művészi ereklyének.

Mit mond az említett napilap műbírája? Leírja Földes mesterségbeli fogásait, a forma egyszerűségének jelentőségét, a rövid vagy kartónfilmek megjelenítési formájával hasonlítja össze, és hangsúlyozza Földes gyakorlatát ebben a műfajban. Két képre cím szerint hivatkozik: „A nagy lábak megint” és a „Mű mézon” ragadja meg figyelmét; előbbi a nő állandó, „eltaposó” győzelmét a férfi felett, utóbbi pedig a tér-idő kapcsolatot jeleníti meg. Felhívja figyelmünket az írásra, a szövegezésre, mint a művészi kifejezés olyan eszközére, amely a festménnyel, marginális jegyzetek formájában, szerves összhangban áll. A szöveg, a szó varázsa természetesen újabb, sokszor kétségtelenül szellemes ötleteket szül – így pl. az egyik festmény címe „Une tristoire”: szójáték, a francia „triste” és „histoire” összevonásából.

A képsorozatról szólva a műbírálo megemlíti, hogy ezeket tetszés szerinti sorrendben és tetszés szerinti gyorsasággal olvashatjuk. Ha úgy tetszik, egy-egy kocka mellett elidőzhetünk, esetleg fordított sorrendben is olvashatjuk a történetet. Ehelyütt hadd említssem meg, hogy Földes művészetének ez a mozzanata valószínűleg a modern zene egyik kedves formájának, a palindrómának ösztönzésére alakulhatott. A műbírálo szerint Földes stílusa veszélyesen közeledik a felszínességhez, s ettől csupán a nyers ízléstelenség és a határtalan meggyőződés parancsolta megszállottság ritka kombinációja

menti meg. Figyelmeztet arra is, hogy képeinek tárgyát a klasszikus mitológia köréből meríti, s hogy ábrázolásuk mögött a ma emberének kínzó problémáit teszi szóvá – kissé könnyedén talán, de annál figyelmeztetőbben.

Be kell vallanom, számomra az első benyomás inkább idegenkedő érzést keltett, de volt egy-néhány olyan vászon is, ahol az idegenkedést határozott elutasítás váltotta fel. Közöttük azok a „montage”-szerű képek, ahol a képtérbe különböző üvegdarabok voltak beleágyazva; nagyítólelencsék, melyek mögött kaleidoszkopszerű minták, szín és formakombinációk mozogtak-forogtak láthatatlan szerkezettől hajtva. Néhányuknál pedig nyílt pornografikus-erotikus jelentésüket tartottam határozottan ízléstelennek, pl. a „Tous, mais pas ça” címűt, ahol a vászon vázlatyszerű női fejei (vagy csupán feje), karjai-lábai, a test anatómiai részeinek ábrázolását a vásznat közepén kettéosztó rombuszalakú hasadék töri meg, melynek szimbólikáját a nyílás közepére állított elektromos potenciométer tulajdonképpen szellemes, és a mögötte látható égőpiros posztó hátterének mindenképpen parázna sugallata váltja kétséget kizáróan egyértelművé. Az erosnak a paráznság és bujálkodás irányába való elhajlásait nemcsak az kárhoztatja, hogy egy természetes ösztönnel megnyilvánulásait csúfítják el, hanem az az elrettentő léhaság is, amivel éppen az angol társadalmi valóság ezt a mélységesen komoly és elszomorító problémát feledtetni kívánja.

Találunk-e Földes művészetében egyéni stílusjegyeket? Pontosabban, vannak-e művészetének kitünőbb sajátosságai vagy állandóbb élménytartalma – pl. visszatérő motívumok, ábrázolási formák?

A nőalak, a meztelen női test, az akt állandó szereplése okvetlen ilyennek vendő; s azt kell mondanom, hogy Földes művészi szemléletére ez, különösen a női test nemí jegyeinek kihangsúlyozása (pl. a dudorodó mellek) mindenképpen jellemző, bár szerintem nem éppen előnyös színben tüntetik fel belvilágát. Ez volna tehát számára az a nagy „szabadság”, amit csak Nyugaton vélt megtalálhatni; ez volna az az élmény, minek kifejezhetősége érdekében úgy érezte, hogy hazája elhagyására kényszerül?

Szerepel ugyan egy másik, közérdekűbb motívum is a képein: a katalizma, a fenyegető veszedelem. Ennek ábrázolása korántsem oly egyöntetű, s művészi megoldására Földesnél erre még csak kísérlet sem történik. Igaz, hogy megoldást nem a művészet eszményi vonalának megbékéltető szemléletétől várunk; de a művészet *utalhat*, ha nem is *kivezető*, de legalább követhető útra, ahogyan az avantgarde muzsikája utal is új lehetőségekre, melyeknek egyelőre csupán körvonalait ízelgetjük, „vételkényszer nélkül”, a megszokottság nehéz bársonyfűggönyei mögött. Földes azonban a pusztá-diagnózis aránylag kényelmesebb megoldását választja. Jelzi, jelenti a veszélyt, a bajt, a hibát, de az ábrázolást, a jelentést, utalást nem követi semmi. Egyik képe napnál világosabban fejezi ki közönyét, „neutralista”, mondhatjuk önző álláspontját. „Reading a good book” (Érdekes olvasmány) olvasó férfifigurája zavartalanul folytatja elfoglaltságát bármi is történjék körülötte a világban – vihar, özönvíz, tűzvész, sötétség – az élet jelenségei nem érnek szellemének magas színvonalára, ő csak olvas.

Tévedés volna azonban teljesen elutasító álláspontra helyezkedni Földes művészetével szemben. Ami dologi készségét illeti, elismeréssel kell adóznunk keze könnyedségének, ábrázoláskészségének, gyors megfigyelő képességének és kezevonása ötletes biztonságának, habár tulajdonképpen festő-érzéke – színeképzetele – kevésbé feltűnő, s a színhatás vitathatatlanul másodlagos kérdés nála.

Földes sorsán el kell gondolkodnunk – szülőföldjének elhagyása jelentett-e gazdagodást, mint ahogy pl. a muzsikás Seiber Mátyás, vagy éppenséggel Illyés Gyula (ki csupán hosszas látogatásokra távozott külföldre) esetében? Itt csak nem-mel felelhetünk, még akkor is, ha mellőzzük a „nemzeti elem” jelenlétének vagy hiányának kérdését. Jól rajzolni odahaza is lehetett és lehet most is; a férfi-nő problémája pedig talán éppen a társadalmi átalakulás feltételei mellett telítődhetett volna meg Földes művészetében: talán a nemek harcát méltóbb szinten is indíkalhatta volna, mint a nemiség, különösen a női nemiség jegyeinek csökönyösen ismételt szimbólikájával.

Sch. WEISSMANN JÁNOS
(London))

Bálint Endre

HALOTT MESTEREM:
VAJDA LAJOS EMLÉKÉNEK

Szólítsz és jövők utánad
Hiszek majd szavaidnak
Követlek utadon
S pihenünk esteledvén

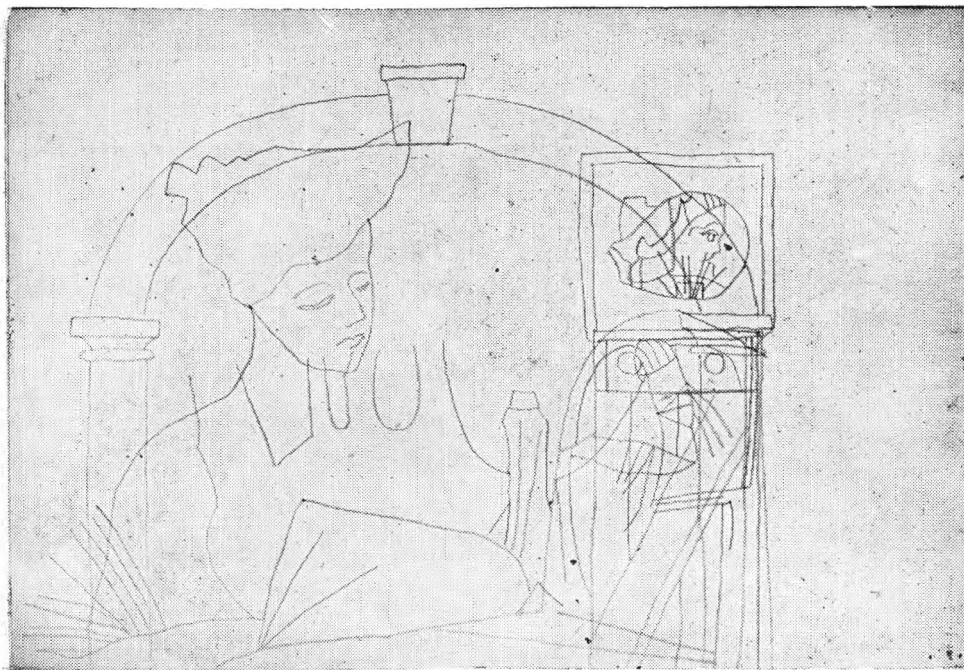
Elfelejtet bűnöm
Te jó keresztény
Könnyű bornál könnyebb
Vizeket iszunk majd

Pogányokról nem szólunk
Szigorút sem szítkot
A szegény árulókra
Nem szórunk.

Szép színes képekről
Szenvedő barátról
Kristályok fényéről
Halottakról mesélünk

Járkálunk láthatatlan
Testünkkel sérthetetlen
Lélekkel járhatatlan
Elérhetetlen begyeken.

Arnyékot nem vetünk
Isten szemére ketten
Szolgáló leszek Nálad
Szólítsz és jövők Utánad.

Bálint Endre rajza

Vajda Lajos a két világháború közötti magyar festészet magános alakja és egyik legnagyobb művésze volt. Zalaegerszezen született, mindössze harminchárom év adatott neki, 1941-ben halt meg tuberkulózisban. Ifjúkorában Szerbiában élt (a középkori pravoszláv művészet iránti érdeklődése talán ide nyúlik vissza), majd a budapesti képzőművészeti főiskolára került, ahonnan azonban harmadéves korában – „destruktív modernség” vádjával – eltávolították. Egy ideig Kassák „Munka”-körének volt a tagja, majd 1930-ban Párizsba utazott, ahol négy évet töltött el nagy szegénységben: ólomkatonákat festett, ebből élt keservesen. Közben azonban mindent magába szív, járja a múzeumokat és kiállításokat, sok szépirodalmi, lélektani, filozófiai, etnográfiai, műtörténeti könyvet olvas. Megismerkedik a szürrealizmussal, Klec, Max Ernst, Picasso munkáival, Dosztojevszkij regényeivel, a modern filmművészettel, a fotomontázssal, a primitív népek művészetével. Magyarországra hazatérve sokat dolgozik Szentendrén, miközben figyelme egyre határozottabban a népművészet felé fordul. Művészete több periódusra oszlik (pasztellcsendéletek, ikon-hangulatú képek, „maszk”-korszak), de talán legdöbbenetesebbet élete utolsó két-három évében alkotott, nagyméretű csomagolópapírokra rajzolt tus- és szénrajzai, – ezek a démonikus látomások (amelyeknek irodalmi analógiáját talán Franz Kafka elbeszélésciben találjuk meg), amelyek végtelen érzékenységgel jelzései és megsejtései voltak azoknak a tragikus éveknek és eseményeknek, amelyek a második világháborúval az emberiségre és a magyarságra rászakadtak. Művészetét életében kevesen ismerték és becsülték, – néhány barát, kolléga, tanítvány állott mindössze mellette: Kállai Ernő, a nagyszerű művészi író, aki Vajda művészetét a „pszichorealizmus” szóval jellemezte, – Korniss Dezső festő s még néhány hű társ, közöttük a közölt költemény írója: Bálint Endre festőművész. Vajda Lajos itt közölt rajzán a felső fej a művész önarcképe, a másik Bálint Endréről készült.

Dévényi Iván

Vajda Lajos rajza

Somos Miklós

KMETTY JÁNOS

Érzékeny szép szigor a meghitt otthonokban,
Főleg estefelé, mikor a fények s árnyak
Kiegyenlítődnek a benső rendből támadt
S mindig visszatérő alkonyi nyugalomban.

A csendes szobából az asszony és a férfi
Most távozott, egyetlen pillanatra, szinte
Meztelenül (ott maradt kalapja és inge),
És oly könnyű ide bármikor visszatérni,

Mert az idegen szelek átfutnak a tárgyak
Közötti téren, és egészen nyomtalanul,
Mert kenyérszelet, pohár bor és újság várnak

Az asztalon az érkezőre, s mert egyetlen
Érzékeny építészeti renddé alakul
Minden emberi kapcsolat e szeretetben.

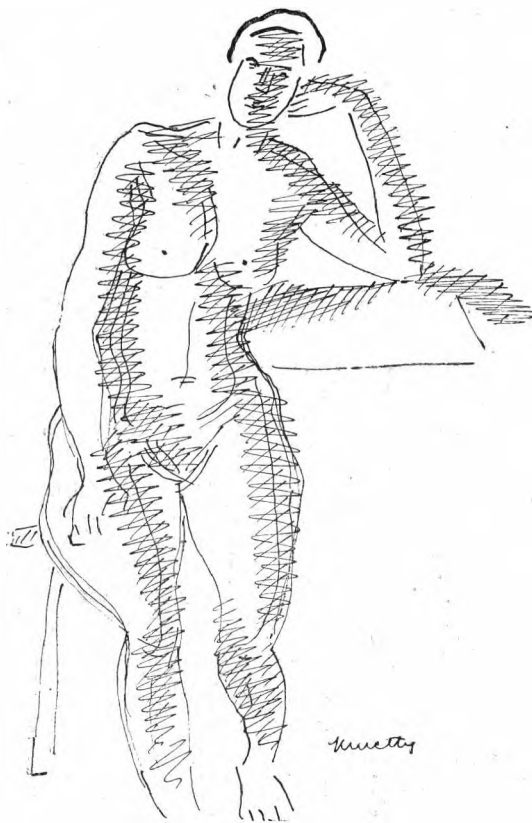

Kmetty János rajza

A hetvennégy esztendőös *Kmetty János* mester – akinek művészete előtt tiszteleg *Somos Miklós* festőművész verse – idősebb festőművészeink között az egyik legjelentősebb. Ifjúkorában – párizsi tartózkodása során – Cézanne, Braque, Picasso és általában a kubizmus problémái ragadták meg őt, s a századelő francia művészete mindmáig érezteti hatását munkásságán. Mint azonban *Kassák Lajos* megjegyzi egy Kmettyvel foglalkozó tanulmányában: „Rokona a franciáknak, de sajátosan kemény és kiegyensúlyozott egyénisége nem oldódott fel bennük.” Az első világháború alatti években tűnt fel, a „Ma” című folyóirat körül gyülekező „aktivista” művészcsoporthoz tagjaként, Nemes-Lampérth Józseffel és Uitz Bélával együtt. Művészete puritán, keménykötésű, – típusa annak a művésznek, aki keveset markol és sokat fog. Szigorú, vizsgálódó arckifejezésű önarcképei, asztali csendéletei (amelyeken rendszerint a kék szín dominál), műtermi interieur-jei – szellemi tudatosságukkal és a kompozíció tisztaságával – újabb művészetünk nemes értékei. Mint főiskolai tanár, több nagytehetségű fiatal művészt indított el útjára, – így az ő növendéke volt Kondor Béla is. Kmetty János művészi állhatatossága, következetessége, mindegyik munkájának a régi nagy mesterekre emlékeztető alapos megműveltsége okulásul szolgál nemzedékeknek.

Az 1933-ban született *Somos Miklós* munkáinak fő jellemzője a konstruktív képszerkesztés. Néhány kitűnő fiatal magyar festővel együtt (*Kondor Béla*, *Gerzson Pál*, *Orosz János*, *Balogh László*) a „Nyolcak”-at, *Barcsayt*, Kmettyt tekinti a magyar művészetben elődjének. Somost a főiskolán Kmetty nem tanította, de az igazi művészi és emberi magatartás példáját látja benne.

Dévényi Iván

Somos Miklós rajza

TALÁLKOZÁSOK ÉS BÚCSÚZÁSOK

Egy sötét, ködös őszi délelőtt a közös szerkesztőségi szobában íróasztalomnál dolgoztam, amikor belépett Géza bácsi, a liszteshajú, habrigyabeszédű szerkesztőségi szolga és azt mondta: „Szerkeszt rat k’resi v’laki, kint van a folyosón.”

Kimentem és József Attilát láttam a folyosó sarkában álló fehér padon. Cigaretázott. Sovány, hosszú, nikotintól sárga ujjai reszketve szorongatták a cigarettát. Arca szürke, csontos és beesett volt, alakja csupa csont, kabátja színbe lógott róla. Szomorú, esdeklő tekintettel nézett rám, amikor felé tartottam és kinyújtottam a kezemet.

Megdöbrentő volt számomra József Attilát így látni, mert amióta lelkibetegsége elhatalmasodott rajta, – a paranoiával fokozott skizofrénia, – nem láttam, utána pedig a *Siesta* szanatóriumba került és ott nem volt módomban meglátogatni.

– Miért keresel, Attilám? – mondtam neki, magamhoz öleltem és csaknem kétségbe estem láttán.

Attila bizonytalanul állt előttem.

– Szeretnék valamire megkérni.

Előbb azonban én kértem, hogy üljön le.

– Vagy mind a ketten ülünk, vagy mind a ketten állunk – mondtam neki mosolygva.

Erre leültünk és én is rágyújtottam. Attila akadozva, halkán előadta, hogy most készül Szárszóra a testvéreivel, mert a szanatóriumból elbocsátották és orvosa, Bak doktor, helyesnek látja, ha falura megy és csöndben, zavartalanul, a budapesti rágal-maktól, lármától és pénzgondoktól távol, Balatonszárszón, a télen-nyáron megnyugtató Balatonvidéken tölt el néhány hónapot. Pénze azonban nincs. Addig is, míg akár ő, akár Jolán testvére, akár pedig valaki más szerezni tud, nincsen. A *8 Órai Újság* szerkesztőségéből jön.

Ekkor belső zsebébe nyúlt és lassan kibontott egy kétarasznyi kéziratot, megmutatta. Hatsoros strófákból álló vers volt.

– Ezt akartam eladni nektek közlésre, de nem fogadták el. Úgy gondoltam, megkérlek téged, fogadjátok el a *Válasz* számára, hiszen énnekem már olyan mindegy, hogy tilalom szerint élek-e, tehát adok-e nektek munkát vagy sem. Igen, olyan mindegy – mondta, csontos ujjával szorongatta egyre rövidebb cigarettáját, már szinte ujjára égett. Sötét, izzó, riadt szemébe könny szökött, mereven rámszegezte ijesztő tekintetét, aztán a földre nézett és ajka csücske megrándult.

Nehéz csend támadt közöttünk.

– Attilám – mondtam –, persze azonnal elintézem a versedet Sárközivel, légy egy kis türelemmel addig.

Visszamentem a szobámba. Sárközit hívtam telefonon.

– Gyurkám – mondtam neki –, nagyon szomorú találkozásom volt József Attilával. Most megy Szárszóra, érzésem szerint kitették a szűrét a szanatóriumból. Nagyon súlyosnak látom az állapotát, kérlek, végy meg tőle egy verskéziratot a *Válasz* számára, akár közlöd, akár sem. De sajnós, azt hiszem, rövidesen közölni fogod, mert nem lesz már érvényben a *Szép Szó* anatómája.

Éreztem, szinte láttam Sárközi sovány, keskeny, okos arcát, amint megdöbbenve maga elé mered. Halkan így szólt:

– Küld át hozzám. A *Válasznak* nincs nálam pénze, sajnós, a lap kasszájában sincs, de a magam fizetésének egy része még a zsebemben van. Megveszem a verset

húsz pengőért és azonnal ki is fizetem, továbbá mondd meg neki, hogy küldhet akármit, akár van pénze a *Válasznak*, akár nincs, előteremtjük a honoráriumot.

Visszamentem Attilához. Mereven bámult maga elé, térde között a földre révedező, homályos tekintettel. Mikor leültem, mint egy megriasztott vad felkapta a fejét és szeme sarkából gyanakodva pillantott felém, mintha útonálló támadta volna meg egy sötét utcán.

– Ne riadozz, Attila! – nyugtattam meg. – A dolog rendben van. Sétálj át szépen az Athenaeumba Sárközihez, a verset megveszi, fizet érte húsz pengőt. Én pedig szintén adok neked húszat.

Zsembembe nyúltam és kivettem összes pénzemet.

– Amire szükséged lesz, megírod egy levelezőlapra, vagy megíratod a testvéredel és az IGE-től azonnal küldeték neked száz pengőt. Levelezőlapra azért van szükség, hogy a segélybizottságnál bemutatthassam s legyen a kiutalás mellé igazoló irat. Amint megkapom, viszem Ugronhoz és intézkedem.

Ekkor csontos, sovány, gyenge keze a tőle telhető legerősebb szorítással fogta meg ujjaimat. Vállla megcsuklott, már-már úgy éreztem, zokogás tör ki belőle. Lélegzete zihált, sovány bordái le-föl hullámoztak a vékony ruha alatt.

Ez volt utolsó találkozásom vele. Elkísértem a lépcsőházig, ott ismét megöleltem a vállát és nyomatékosan megígértettem vele, hogy amint megérkezik Szárszóra, azonnal ír.

Elkövetkezett azután egy ködös, szomorú, sötét napon, amikor délben is lámpák égtek az utcákon és a villamosok vadul csöngetve, az autók eszeveszetten dudálva cammogtak a homályban, hogy megérkezett az *Az Est* szerkesztőségi szobájába a jelentés: *József Attila öngyilkos lett*. Mikor ezt a géppel írt szöveget mi a *Magyarország* szobájában megkaptuk és Szabó Lőrinc rekedten, hangosan felolvasta, dermedt csend zuhant ránk. Aztán vastag szemüvegét levéve, az asztalra borult és ujjával a hajába markolt. Mindenki összeszorított szájjal meredt maga elé. Nagy András meg én leborultunk asztalunkra, írógépünkre és sírtunk.

Most is alig tudok beszélni, a könnyektől nem látok. Azok a hosszú esztendőik idéződtek föl bennem, amiket József Attilával együtt töltöttünk. A sok-sok esztendő, sok-sok nap és végtelen sok óra a *Japán kávéház* egyik hátulsó diványán, feketekávé mellett cigarettázva, csendesen olvasva, dühösen sakkozva, harsányan vitatkozva. Mellettem szokott ülni Remenyik Zsigmond, ez a különös, acélpenge-szerűen hajlékony, szívós fiatalember, aki olyan kétértelműen tudott egyértelmű igazságokat megfogalmazni, mint Voltaire, és keserű, száraz humorával valamennyiünket elragadtatott. Mögöttünk Rejtő Jenő, álnéven P. Howard, a ponyvairó, sovány, szinte lécszerű természetű mereven kiegyensúlyozott és távolról tekintve a papírra, amelyre éppen soronlévő groteszk regényét rózta töltőtollával. Hányan és hányan bukkantak föl most képzeletemben!

József Attilával barátként haladni nagyon nehéz feladat volt. Ma már tudjuk, hogyan jelentkezett modorában, vitatkozó hajlamának könnyörtelenségében és kíméletlenségében a kezdődő skizofrénia. Egyre görcsösebben akart megkapaszkodni a szavakban rejlő tények és igazságok mentőkötelébe a szédítő mélység fölött, ahová végül is hullania kellett. Ezt pedig hónapról-hónapra egyre világosabban, tisztábban látta.

Szép, emlékezetes, másrészt szomorú, felejthetetlenül lesújtó időket töltöttem József Attilával s az ő társaságával.

*

1932-ban az IGE által rendezett Balatoni Íróhéten a siófoki szálloda udvarán este 11 órakor reggelig tartó vitába ugrattam Mécs Lászlóval, a papköltővel. Mécs Ady Endrésen fészülve, lányosan puha, ábrándozó arcát, mint valami paripa fölvetette és a dogmák védelmére fölajzottan szembeszállt József Attila vitatkozó kedvével. A jócskán mámoros Mécs László, József Attila, Nagy Lajos és Terescsényi György jelenlétében a következő kérdést dobtam föl ugyanis: *lebetséges-e, hogy egy meggyőződéses ateista jó katolikus legyen?* Mécs László felhördült, József Attila csúfondárosan az asztalra vágott, majd mutatoujját fölemelve a papköltőre meredt: „Hadd halljuk, mit szólsz hozzá, te csuhás?”

Röviden csak annyit erről a vitáról, hogy hajnali négy órakor, már derengő reggelben Nagy Lajossal ronggyá vitázva ténferegünk fel közös szobánkba aludni. De mikor kilenc óra felé, nehéz álmunkból magunkhoz tértünk, még egyre hallottuk a nagy gesztenyefa alól – most már csontig égett gyertyák mellett – József Attila egyre rikácsolóbb, egyre metszőbb, egyre kiméletlenebb hangját, meg Mécs László már-már hörgő, már-már az asztal alól mondogatott válaszait.

Nagy Lajos felé fordultam az ágyban: „Hallod a két szerencsétlent? Két dogmatikus veri agyaráat egymásba tegnap este óta.” Nagy Lajos így szólt: „Az egyik részeg, a másik örült, de persze, célszerű örült. Sohasem fogja megölelni a tüzes kályhát.”

Nagy Lajossal csupán még egy éjszakát töltöttem a szálló szobájában. Mikor nagy nehezen elaludtam, arra ébredtem, hogy ég az ágy mellett lévő lámpa. Odanyúltam, eloltottam. Elszenderedtem. De az ördögbe! A lámpa megint égett. Újra eloltottam. De csakhamar megint képtelen voltam szenderegni, a lámpa égett. Most már rákiáltottam a békésen szuszogó Lajosra: „Az istenfádat, mért gyújtod meg a lámpát folyton?” Nagy Lajos ijedten nézett rám, mint egy fölriasztott gyermek. „Csak égő lámpánál tudok aludni” – mondta mentegetőzve. – „Én pedig csak sötétben tudok aludni, értsd meg. És nem tűrhetem, hogy nappal gyámoltalanok ügyeiben lóssak-fussak, éjszaka pedig bámoljam a mennyezetet, mert te csak égő lámpánál tudsz aludni.”

Nagy Lajos megértette panaszomat és iparkodott megmagyarázni különös okát. Az ok ugyanaz volt, ami arra kényszerítette, hogy alkonyattól virradatig négy-öt kávéházat járjon sorba, egyenként vásárolva a cigarettákat, csészéről-csészére kortyolva a feketekávé, előbb az esti, később a hajnali lapokat böngészve, végül holtra fáradva ballagjon haza. Az álom úgy taglózta le, mint bikát a mészáros. Mindezt örökös halálfélelme okozta. Tizenkét esztendeig járt pszichoanalitikus orvoshoz, egyikőtől a másikig, egyik rendszertől a másikig próbálva megnyugvást találni szorongató halálfélelmére. Ezért sportolt, ezért birkózott is fiatalkorában. Mellkasa hasonló volt egy hektós hordó dongáihoz. Vastag, izmos karizmai kemények voltak, mint a kő. Ökle súlyos, mint a pöröly, nyaka vastag s oly törzsökösen ült a válla között, mint egy tölgyfa töve. Irtóztató erejű ember volt. És mindez azért fejlődött ki benne gyermekkorától férfikoráig, mert amióta élt, üldöző rémként settenkedő halálfélelme, a jó „Csönd herceg” – mint Ady Endre mondja – követte. Követte álmában és ébren, társaságból magányba, magányból alvásba, alvásból munkába és soha megnyugodni nem hagyta. Örökké reszkett, hogy a jó *Csönd herceg* rálép és eltapossa.

Kilépve az ágyból, a világos ablak felé fordult és boltozatos mellén a mellbimbója alatt látható kis piros foltra mutatott.

– Idenézz – mondta reszkető hangon és suttogva –, mellrák. Most már bizonyos. Figyelem, mellrákom van.

Közelről megnéztem a foltot.

– Ez, szerencsétlen, egy tökéletes, jólsikerült szűnyogcsípés.

– Ez szűnyogcsípés? Hazudsz! Meg akarsz nyugtatni. Mert ez rák, – suttogta olyan rekedten, mintha fuldoklott volna és sötéten nézett lefelé, a melle domborulatára.

Nagynehezen elaltattam a rémületét, úgy-ahogy. Visszafeküdt és egy cigaretta elszívása után elszenderedett.

Olykor meglátogatott vasárnap délutánonként rákospalotai kis házukban, kertünkben. Vidáman érkezett, jóízűen ebédelt, élvezettel szüröcsölgette a feketekávé, szívtá cigarettáját. Aztán egyszerűen panaszkodni kezdett, hogy fáj a feje. Tapogatta jobbbról-balról, aszpirint kért, ledőlt, elszundított. Hasogató, gyötrelmes fejfájásra ébredt. Végül is kinyögte, hogy be akar menni a városba, mert itt, ebben a csendes külvárosi utcában, a kis kertben úgy érzi, a halál leselkedik rá s egyik pillanatról a másikra összemarkolja a szívét, a torkát.

Gyakran próbáltam meggyőzni e félelem eredetéről. Törvénytelen gyermek volt. Édesanyja – mint maga Nagy Lajos írta – egy csinos fiatal erdész szerelmének köszönhette fiát és Nagy Lajos gyermeksege folyamán gyakran hallhatta kispolgári erénycsöszök gyilkos kívánságát: „Bár halt volna meg, de ha már meg kellett születnie, halna meg most, jobb lenne, mint az anyjára nehezedő szegyen.” De hát ha az ortodox freu-

dista analitikus orvosok vagy Stékelisták, meg a többi, egyre újabb meg újabb irányok, divatok nem tudták megnyugtatni, miképpen tudtam volna én?

Erdélyi József az ósbarátok közé tartozott, együtt ringott bölcsőnk a *Centrál* kávéházban.

Amikor fölkerültem feleségemmel Budapestre egy hónapos szobába, első utam a *Centrál* kávéházba vezetett. Volt fehértvári iskolatársam, Fáy Árpád, ugyanis ott szokott találkozni Tóth Aladár zenekritikussal, Telegdi Bernát, szintén fehértvári származású kritikussal, és novellistával (akkor még egyetemi hallgató mind a kettő) és még néhány emberrel, aki vonzódott a zenéhez, vagy az irodalomhoz.

Miután Fáy Árpáddal fölvettem a régi baráti kapcsolatokat, természetesen a *Centrál*ba, minden utak céljába kellett nekem is érkezmem.

A *Centrál* kávéház híres hely volt, nagy kár, hogy megszűntették és mozit csináltak belőle. (Lehetséges, hogy már nem is mozi, hanem valamiféle üzlet.) Nevezetes embereknek volt ott törzsasztaluk. A Zuboly-emléktábla alatt, a sarokban szokott összegyűlekezni a *Nyugat* néhány nagy munkatársa: Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Tóth Árpád, Nagy Zoltán, Schöppflin Aladár, elvéve Mikes Lajos is. Meg a *Nyugathoz* vonzódó, vagy már szerencsésen odakapaszkodott fiatal emberek, például Tóth Aladár is. Volt a *Centrál*ban másféle törzsasztal, például Raith Tivadaré, a *Magyar Írás* című folyóirat költő-szerkesztőjéé. Azután más asztalnál festők gyűltek össze. Délutánonként, estig parázs viták folytak emitt is, amott is, és a nagy hasán vastag aranyláncot csillogtató, bőtokájú, roppant tekintélyes tulaj, – mint neveztük – Mészáros Győző, a *Kávés Ipartestület* elnöke, aggodalmas arccal óvott minket a túlságos rendbontástól, a kávézó-nénikék zavarásától, mi azonban rákiabáltunk: „Azonnal menjen innen, tisztelt Tulaj! Magának ehhez az asztalhoz semmi köze!” Leráztuk magunkról és frenetikus vitáinkat, asztalcsapódásainkat, káromkodásainkat, harsány röhögéseinket folytattuk tovább, mintha az egész kávéház a mi irodalmi szalonunk lett volna.

Nos, ebben a kávéházban éltük barátságunk első szép nászéveit Erdélyi Józseffel is. Nemrégiben került haza fogarasi fogságból, még csizmát, katonaköponyegyet viselt, még óriási méretű, profétai pátoszú göndör szakállt is. Akkoriban már begyalogolta az ország nagy részét, akár Petőfi. Talán Szeged vidékéről érkezhetett, amikor ismerettségünket megkötöttük. Fent lakott a Svábhegyen – ma Szabadság-hegy – egy kecskeól mellett, szellős fáskamrában. A térdigérő hó, zuzmara, a süvöltő szelek, a sötétség, a csontfagyasztó éjszakák idején is csupán egy vassodronyon aludt, szalmazsák, matrac, vánkos, takaró nélkül. A katonaköponyegbe burkolózva töltötte sivár éjszakáit.

Hogy akkori állapotát jellemezzem, elmondom ezt az apróságot:

A *New York* kávéház híres irodalom és íróbarát főpincére, Gyula, egyszer éjfél-tájban megkérdezte Erdélyi Józsefet: „Mondd, Jóska, mit teszel, ha megtámad az elhagyott úton valami rabló?” Erdélyi József szeme fölillant, öklével lecsapott a márványasztalra. „Kirabolom!” Ordította harsányan.

Máskor meg azzal szépítette lakóhelye sivár, nyomorúságos voltát, hogy dicsekedett, minden reggel maga Apponyi Albert szokta felébreszteni. Az üvegtelen ablakon ugyanis a szomszéd kecskeól lakója szokta bedugni szakállas fejét és kék tekintetét, pislogó szempilláját csodálkozva rámeresztette, így szólt: „Jó-ó reggeelt!” Ez volt mégő köszöntése.

Így éltünk akkor. Kelenföldön a Ballagi Mór utca 8. számú ház első emeletén al-bérletben egy munkácsoládnál, poloskák milliói között. Ablakunk üvegtelen volt, kályhánk hideg, ruhánk alig. Itt írtam első elbeszélésemet, a *Sötétséget*, betegem, lázasan, reménytelen pesszimizmusban, térdemre fektetett rajztáblán. És itt olvastam föl először barátainak, Fáy Árpádnak, Telegdi Bernátnak, Tóth Aladárnak s már nem tudom, kinek. Erdélyi József imponálóan bátor, szellemes, kitűnő nyelvtelhetségű költő volt. Nem is költő, mert nagyszerűen rajzolt és mintázott, lehetett volna festőnk, szobrászaink között a legjobbak egyike. Mikor látta, hogy jéghideg szobában éhezünk és kisl-fiunkat az édesanyja leromlott állapota miatt táplálni sem tudja, minden pénzét, amivel akkor rendelkezett, egyetlen könnyed gesztussal a *Centrál* márványasztalára csapta, pontosan 4600 koronát, mondván: „Azonnal végy egy pótkályhát és fűtsetek bel!” Ak-

koriban sokféle „pót” volt az életben: „pótkávé, pótgyapjú, pótcipőtalp, ennél fogva pótkályha is. Ezt a pótkályhát többbezer tömegben gyártották vastag, erős acélbádoggal. Kockaalakú volt, négy lábon állt, hátul rövid csövet bele lehetett illeszteni a kályhanyílásba, a tetejét kinyitva pedig meg lehetett rakni fával és szénmel. Így nemcsak a vörös izzásig hevített pótkályha terjesztett kellő meleget, hanem melegítette a cserép-kályhát is és az utolsó kalóriáig felhasználta a beletömött szén hevét. 4600 korona! Ma már nem tudnám kiszámítani, mennyi pénz ez.

– Mikor kell visszaadnom? – Kérdeztem tőle. – Soha! – ordította, szakállas képpel ráammeredve Erdélyi József és öklével az asztalra vágott. Megismételte: – Soha! Eszedbe ne jusson! Eredj azonnal és vedd meg!

En tavaszi kabátomat magamra cibálva takarodtam és azonnal meg is vettem. Gyalog vittem ki a végeérhetetlen Horthy Miklós úton Kelenföldre a Ballagi Mór utcába, a sikos, jeges, letaposott havon, süvöltő szélben, csontom velejéig dideregve.

Mikor vissza kellett mennünk Vajszlóra feleségem szüleihez, mert a nyomorúság, szinte megölt bennünket, munkát nem kaptam, Schöpflin Aladár kérésére maga Fenyő Miksa sem tudott – vagy nem akart – díjnoki vagy írnoki állást biztosítani a *Gyár-iparosok Országos Szövetségénél*. Erdélyi Jóska hatalmas ajándékkal lepott meg. Kihozta a poloskás, hónapos szobába. Papírba csomagolt, vastag spárgával össze-vissza kötözött holmi volt. Egy öltözet hamuszürke ruha, a *Népjóléti Minisztériumban* valamely ismerőse révén protekcióból kapta, személyesen vette át és hozta el. Hogy legyen ruhám. Feleségem szülőfalujában ne mutogassanak rám újjal az emberek.

A ruhában díszelgettem egész nyáron. Úgy éreztem, mély hódolatot érez irántam: feleségem családja, falum népe. Nagy voltam.

Egy novemberi este tíz óra körül, sötét volt a falusi utca, szakadt az eső, kutyaugatás s az eső, a szél suhogásán kívül semmit sem lehetett hallani. Feleségem, kisfiam aludt, én egy parányi petróleumlámpa fényénél az asztalnál ültem és dolgoztam. Valaki megverte az ablakot. Hallgatóztam. Ismét zörgött az ablak. Ekkor fölkeltem és halkán kinyitottam, föl ne ébressze Tildit meg a kisfiút. „Ki az?” – Kérdeztem fojtott hangon. Harsány hang felelt, Erdélyi Juszuf hangja:

– Én vagyok! És azonnal add ki a ruhát az ablakon!

Ez valahogy úgy hangzott, mint egy Poe Edgar novella, örültek társalkodása egy zárt intézett párnázott szobájában.

– Jóska, legalább gyere be!

– Nem megyek be! – Vágta oda katonásan Erdélyi. – Azonnal csomagold be a ruhát és add ki az ablakon!

– De hiszen rajtam van, az van rajtam.

– Akkor vedd le!

– Gyere be legalább.

– Nem megyek egy lépést sem! Azonnal leveted és kiadod az ablakon!

Sápadt voltam, tehetetlen. Mintha mélyre zuhantam volna, a ruhával rendelkező emberek osztályából a ruhátlanok mélységébe.

Feleségem fölébredt, riadtan kérdezte: „Ki az? Mi az?” Megmondtam neki: Erdélyi Juszuf áll az ablak alatt a szakadó esőben, nem jön be, a ruhát azonban rögtön le kell vetnem és kiadnom neki az ablakon.

– De miért? Mit mond, miért?

– Nem mond semmit, csak azt, hogy azonnal adjam ki.

Feleségem könnyekre fakadt. Segített levetni a ruhámat, előszedte a régi condrát, amit örökre eldobtam, mikor az új szürkét megkaptam. Becsomagolta csomagoló-papírba, gondosan összekötözte, aztán kiadtam neki az ablakon.

– Pénzed nincs? – Kérdezte, mikor átvette a csomagot.

– Csak egy ezüst kétkoronásom van – mondtam én.

– Az is jó lesz!

– De hát hova mész most?

– Vissza Sellyére.

– Gyalog?

– Úgy is jöttem, úgy is megyek.

- Ilyen esőben? Ilyen sötétben?
- Semmi közöd hozzá! Add ki a kétkoronást.

Mondom a feleségemnek, keresse ki az emlékül eltett kétkoronást, még Ferenc József arcképe díszelgett rajta. Előkereste, kinyújtottam az ablakon. Jóska megnézte. zsebredugta, aztán csak annyit mondott: „Szervusz!” És kézfogas nélkül, elmerült a sötét latyakban.

Akkor huszonnégy éves voltam, ma hatvannégy vagyok. Negyven év távlatából gyakran elemeztem, vizsgáltam és mérlegeltem az itt elmondott eseményeket. Nem is azért mondom el, mintha a legcsekélyebb neheztelést is éreznék Erdélyi József ellen. Sok napot, estét, éjszakát töltött nálam, gyakran evett-ivott az asztalunknál. De lélek-tanilag szeretném megmagyarázni, amit tett.

Mint ahogy azokat a cselekedeteit sem tudom megérteni és megmagyarázni, amelyek miatt megszakadt a barátságunk.

*

Két évtized múlva, egy gyönyörű májusi délután nyílt a kapu és néhai, hűséges Borzi kutyám vad ugatása közepette a derék Jankovich Ferenc lépegetett a bejárat felé, egy franciaszakállas, bársonykabátos, valódi, párizsi, a Sorbonne valamelyik tanszékén működő francia tanár társaságában. Jankovich többször is meglátogatott olykor-máskor, mint mondani szokta, Badacsonyra való utaztában leszállt nálam itatni, vagyis az én boromból hörpinteni mindnyájunk egészségére. Bízott benne, hogy sorsom még jobbra fordul valaha. Mikor megöleltük és üdvözlöttük egymást, a francia lépett fel a lépcsőn és keztenyújtott. „Kodolányi János vagyok” – mondtam én. Ő visszahőkölt. „Hogyan, hát nem ismersz meg?” Ekkor a hangjáról megismertem. Erdélyi József volt.

- Talán nem akarsz fogadni?

- De fogadlak, mert ennek a háznak én vagyok a gazdája, és te egy barátom, Jankovich társaságában jöttél.

Ekkor keztefogtunk. Bementünk, borozgattunk, sok mindenről elbeszélgettünk. Erdélyi szidta azokat, akik engem oly rútul rágalmaztak és, például, azzal gyanúsítottak, hogy tőle – Erdélyi Józseftől – loptam mind a *Földindulás*, mind a *Vas fiai* című műveimet. Majd feleségem társaságában megnézte a házat. Felment a manzardba és ott bekeretezve látta Terescsényi Györgyről készített tusrajzát, színes krétával rajzolt önarcképét. A földszinti hátsó szobában egy finom akvarelljét Tildiről, majd, még korábban, Rákospalotán, Tildi egészen fiatal, talán 23 éves korában készült vízfestményét, meg más egynéhány értékes emlékét hosszú, szép barátságunk múltjának.

Megrendülve állt meg Tildi képe előtt és halkán kérdezte: „Hát az én rajzaim, festményeim nálatok a falon függenek?” Tildi nevetett: „Számár vagy, Jóska. Hát a képeid mit vétettek nekünk? Hogy te később megváltoztál, és nem maradtál meg annak a barátnak, aki fiatal korunkban lettél, a képeid nem felelősek és nem is változtak meg.” Ezen nagyon elgondolkozott. Vontatottan lépett hozzánk és letelepedett a fötőjbe, sokáig hallgatott, majd így szólt: „Hát, Jani! Ezt nem hittem volna. Hogy ennyire különböztök másoktól és a képeimet itt látom a falakon. Erre nem számítottam. Bocssátsatok meg.”

Itt-ott hallok róla. Olvasom néha megragadó, csodálatos fényben fürdő költeményeit, élvezem példátlan és határtalan nyelvérzékét, verseinek csodálatos zeneiségét, tisztán metszett formáit, csodálom, hogy még ma is egyre tökéletesebb és egyre finomabb lesz, mint az egyre fejlődő, növekedő hegyikristály, amely a szívárvány színeit egyre ragyogóbban veri vissza. De barátaim közé fogadni többé nem vagyok képes, ő számomra már csak mint múlt él.

KODOLÁNYI JÁNOS

DUNÁNTÜLI CIPRUS ÁG GULYÁS PÁL SÍRJÁRA

„Debrecen ó kikötő, tájakat összekötő”

A mi nemzedékünk számos tagjának Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és Németh László művei jelentették a sorsszerűen meghatározó könyvélményeket. Műveikbe mindenki belefért, az egész Nyugat, a népi írók, az urbánusok, európai humanisták és szocialisták egyaránt. Az első három úgyszólván magától értetődően hatott, Németh László könyvei azonban áramütésszerűen dobták frontba az embert. Amit ő mondott, az viták tűzét lobbantotta lángra. Akinek leírta a nevét, akörül állást kellett foglalnia. Ő tett hitet számunkra Gulyás Pál mellett, s ha a debreceni költő nem kerül is szerkesztőként a *Válasz* fedelére, ekkor is megérezük volna, hogy Gulyás Pált számon kell tartanunk műveltségünk kőtabláin.

„A könyv megmérgez, a könyv átok, ha nem sorsszerűen lép be életünkbe. Ha nem a Természet nagy kiegyenlítő látomását hozza. A könyv a legnagyobb kérdőjel...” Ert írta Gulyás Pál a ponyváról, közelebről Harsányi Zsolt könyveiről elmélkedve. S mikor ezeket a sorokat papírra vetette, még nem gondoltuk, hogy az ő könyve *Az Alföld csendjében* is sorsszerűen és kérdőjelként kíséri végig életünket.

*

Nem nehéz megmagyarázni, noha nem is egészen magától értetődő, miért adta könyvének ezt a címet: *Az Alföld csendjében*. A kötet cím mindig vallomás is. Az volt a *Testvérgályák*-é (Juhász Gézával közösen), a *Misztikus ünnepi asztal*-é, s nem nehéz megtalálni a jelképes összefüggést a költő és a *Tékozló* kötet cím között sem.

Aki ezeket a címeket adta verses köteteinek, nem a tülekedő emberek fajtájából vétetett, s ha valakiről, róla igazán el lehet mondani, hogy nem e világból való. Érthető hát, ha a csendre vágott leginkább, annyival is inkább, mert mindenben a robbanás feszültségét érezte, mindenképp azt vélte kihallani. A meditáció lélekbenkítő csendjét óhajtotta, mert elsősorban a belső szemlélődés embere volt, s mégis szinte telitalálat-szerűen érezte meg a világot feszítő robbanóerőket:

Itt állok az Alföld csendjébe zárva,
fölöttem új határok futnak át,
hallom az Apenninek zuhanását,
hallom az új terek forgatagát...
Itt állok az Alföld csendjébe zárva,
fölöttem a fagyasztó csillagok
pincéje ásít, az ŰR száll fölöttem...

Így írt 1936–1938-ban, s ez a hang csak fokozódott azután is, hogy 1944 tavaszán már az enyészet víziói gyötörjék:

Hajoljatok le, itt a robbanás,
hajoljatok le, ahol a halottak
éneklik az enyészet kardalát, –
oh boldogok a százszor elhagyottak

A cím, *Az Alföld csendjében* mégis a békesség emberének óhajtatását akarta kifejezni. Ugyanakkor a kötet tartalma inkább egy belül csupa lázból, érzékenységből és nyugtalanságból álló embert leplez le a majdnem megtévesztő cím ellenére is. Sőt, elmondhatjuk, hogy az egész világért felelősséget hordozó költőt, mert ennek a törékeny embernek köze volt mindenhez, amit a haza és az emberiség jelenthetett azokban a szomorú 1920–1944 közötti esztendőkből, amelyekre munkássága esett.

Az Alföld csendjében húsz évvel ezelőtt, 1943-ban jelent meg. Kiadója engem kért, hogy a pápai Főiskolai Nyomdánál intézzem el a könyv kinyomtatását. Sikerrel járt a közbenjárás s én magam is dunántúli lévén, a legdebrecenibb költő rep-

rezentatív kötetének nyomtatásánál figyelhettem a költő sajtó alá rendező munkáját. Gulyást mindig izgatta a dunántúli lélek, a pannon szellemiség s Berzsenyi, Vörösmarty, Babits, Illyés Gyula és Németh László legközvetlenebb szellemi rokonságát alkotta. Ugyanakkor talán nálánál senki sem élte át alaposabban a régiségből és modern anyagból gyúrt debreceniséget, amelynek bonyolult ellentmondásait nálánál mélyrehatóbban senki sem ismerte. Minden érték tudatosításával senki sem próbálta úgy feloldani, mint ő, miközben az egész világot magába ölelte idilljeivel és szörnyű kataklizmáival együtt.

*

Szükségesek az évfordulók, emlékeket fakasztanak és értékelésre kényszerítenek. Nemcsak a Kozmosz izgatta, nemcsak a mítoszok szöttekén bogozta szálait, a homokszemben is az Universumot kereste s a növényvilág is énjévé hasonult. A növényi kultúrának a szelidebb felét látta inkább, élődi, kíméletlen oldala nem érintette meg. Amaz végtelenre tárta előtte pazarszínű gazdagságát s Gulyás itta, lélegezte ezt a etrmészeti kultúrát.

Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák,
szelek szelíd harangjai!
Századokig bámulnám, mint seper át a vidéken
a lombot űző szélroham.

....

nőjjön a csend tornyokká s a holt emberiségről
a hús fantomja tűnjön el:
csontja felett kibomolva túlélük az emberiséget
a lombok őstörvényei.
Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák,
ábrándom estharangjai!
Századokig bámulnám lombotok álmatag árnyát,
mint a homok ködét a Szfinx.

Sokszor már az átlényegülésnek a határán látjuk, ahogy jár-kel az aranyra-lilára festett árvácskák és kék nefelejcskek között, fénnel ítatott s árnyékba szomorodó lombok alatt.

Mentem a fák alatt s a fák
szeme szívembe látott,
úgy néztek rám, mint ósapák,
jószívú óriások.

Mozarttal, „a zenélő isteni gyermekkel” együtt a füvek közt hallgatja az éji zenét, Styx ligetében a nádszál susogását, reményt a Holdból hoz alá, s a Földből annak „malomkő-mozdulását” véli kihallani. Hol Mozart zenei könnyedségével és érzelmi-gondolati zsúfoltságával, hol Erdélyi József lírai tisztaságával és egyszerűségével ömlenek sorai, hol Weöres Sándor képzuhataga jut eszünkbe, hogy a másik pillanatban Csokonai rezignációja vibráljon a költemény borús tartalma fölött. Az Eddák, a Kalevala, Homérosz és Schiller nyújtja kezét s mégis mindig sajátosan gulyáspáli a légkör, a szavak muzsikája, a vers akusztikája.

Benne nem vált ketté hazai és külföldi irodalom, nem szakadt el az irodalom az élettől, sem az ember a természettől. – A mítoszok világában is megtalálta azt a szellemi magot, amely a mindennapi életben hasznosítható. Kultúrérzékenysége egyenesen bámulatos, a szellem egyetlen területe sem volt idegen tőle. A nagy példák közé tartozik, és senki sem fog csalódní benne, aki felfedezi szellemisége gazdagságát.

Nála minden egy a világ is egy s aki egységbe lát mindent, éppúgy nem örülhet az elétáruuló látványnak, mint az, aki részekre töredezettnek látja ugyanazt s képtelen egységbe látni a világ millió és millió darabját. Ezért nem tudott hinni a teóriákban.

Túlságosan mélyére látott a dolgoknak, az emberi természetnek. Mindennek mélyén a mulandóságot látta, csak a Természetet tapasztalta öröknek, mozgásában is változatlanak.

Minek hazudni hát teóriákat
minek hazudni színes lángokat,
ha jönnek szemek, amelyek látnak
s összetörik a szivárványokat.

Néhol homályos összefüggések nehezítik a megértést, de öröm kommentálni a világirodalmi összefüggéseket, kibogozni a szálakat, a kozmikus-mágikus burok alól előhozni a gondolatot, amely azon pillanatban tündöklő tisztasággal ragyog, mihelyt mi magunk is a teremtő fény sugárkékéjébe kerülünk.

Az idill, amelybe elringat bennünket, hirtelen vált át nála nyomasztó hangulatba, mert rálép a Rém, a tényekkel szembesítő Józanság, a realitások vágyaknak és álmoknak ellentmondó világa.

S ő, a leghomályosabb s ugyanakkor nagyon is világos költő, Észak és Dél különös keveréke, Debrecenben írta le ezeket az egyszerű sorokat is, üzenetül a jövőendő költőinek:

Legyetek költők egyszerűek,
úgy írjatok, mint a füvek,
ahogy a fű árnyékát írja,
a földre, az örök papírra.

Képtelenségnek tűnő politikai látomásai a Történelem lapjain realizálódtak s oly borzalmasan, amilyennek elképzelni sem tudtuk, hiába jövőendőlt apokaliptikus időket Pesten Szabó Dezső, Debrecenben Gulyás Pál s köztük meg körülön kívül más-más világnézeti árnyalattal a kis és nagy próféták sora. Szabó Dezső vízióit a megbántott és tehetetlenné vált öreg oroszán sértett dohogásának véltük, Gulyás félelmetes politikai próféciai pedig azért hatottak értetlenül, mert majdnem mindenki tudatában úgy élt, mint „apolitikus” egyéniség, aki a valóság talaját éppen csak érinti, mint a szirti sas, ha nagynéha letéved a parlagra. Azóta megtanultuk, hogy politikai verseivel – ezek mennyiségével és minőségével – a politikai költészet legnagyobbjai közé tartozott.

Egyetemes humanizmusa képesítette arra, hogy szeresse és tudatosítsa azt, ami bennünk magyar, de megbecsültesse azt is, ami a szomszédnépekben és *minden népben* érték. S ebből ő sokat talált mindenütt, ahova csak nyugtalan és kíváncsi szelleme elhatolt.

Reá is illettek Ady Endre önjellemző sorai: ki őt nem szerette, önmagát gyalázta, noha Gulyás Pál efajta önértetet soha sem dédelgetett magában, s éppen ezért kifelé sem érezte. Ha valaki, akkor valóban ő maga volt a megtestesült tisztaság, jóság és szerénység. Végig magános lélek maradt, mivel az ember – még a legjobb barátok között is – végül mégiscsak egyedül van. Ezek ellenére a világirodalom legnagyobbjaival töltötte idejét s ebben nem befolyásolta a debreceni élet kicsinyessége, amelybe az inaspofozás épüget beletartozott, mint az irodalmi intrikák, s ami a kettő között széles skálán elhelyezkedett s amiből bőven kijutott neki is, a civis város törékeny nád-szálának.

Sírjánál csak igaz emberek jelenhettek meg, az idők olyanok voltak, hogy az alpátosz, a hamis részvét, a társadalmi illendőség szóhoz sem juthatott. 1944 május 18-át írtak akkor s kell-e magyarázat ehhez a dátumhoz? A gyászolók között megjelent a pedagógus-főispán, a halotthoz közelálló helybeli egyetemi tanár, egyben kultusz-államtitkár, ott volt a miniszter megbízottja s a baráti körből azok, akik éppen mozgólépesek voltak. A távoli barátok a pusztulásba vívó országutakról, a félelemben dermedt otthonokból csak kesereves sóhajukat küldhették a mélybeszálló, éteri-testű és lelki halott barát után, aki „meghalt s az élet tonnája nem változott.”

*

Ferenczy Béni szép bronzplakettjét forgatom az egyik kezemben s a másikban a költőnek azokat a leveleit, amelyekben utasításokat ad, hogyan hajtsam végre *Az Alföld csendjében* versein a változtatásokat. Még az utolsó levonatban is módosított, valóssággal cizellálta a patikus mérlegénél érzékenyebb magáén a versszakokat, a sorokat, a szavakat. Máshol mondom el, mily gyorsan készült el *Az Alföld csendjében*. Most eszembe jut, milyen megütközéssel fogadtam tréfának vélt aggodalmát: „megérem-e én ezt a kötetet?” Megérte, de csak egy évvel élte túl. S azután hosszú idő múlva láthatták hívei kötetbe gyűjtve, milyen hatalmas örökség maradt utána. S ha arra gondolok, mi mindent vihett sírjába, eszembe jut, hogy ezt is megjövendölte s talán azért is kerültek a Ferenczy Béni bronzára korai véget sejtető s most is megrendítő sorai:

Olyan művészi volt a rajz,
mint ércbe véssett álom,
s a szél ezer rajzot kavart
keresztül a határon.
Itt és ott sárga lámpaként
nagy sárga lombok égtek,
temetői lámpájaként
a porladó művésznak,
akit a gondolat a mély
homok csöndjébe vitt,
s a szél táncolva szórja szét
itthagzott terveit.

SZIJ REZSŐ

EGY POLIHISZTOR VILÁGKÉPE

„Következtetésem végső kicsengése pedig az, hogy ez idő szerint sem szociális, sem humanisztikus elv nem valósult meg az ember múltjában kollektív társadalmi alapként, és nem is valósulhat meg mindaddig, amíg nem győzedelmeskedik a szocializmus mint hegeli vagy anti-hegeli „sine qua non” – egy humánus civilizáció kiépítésére, illetve az emberi szellem diadalra juttatására az embertelen anyag fölött. (Krléža: *Beszélgetés a demokráciáról, humanizmusról és a szocializmusról.*)

Korunk jeles polihisztorja, M. Krléža, a délszláv irodalom veteránja, aki ötvenéves munkásságán túl ma is a legmozgalmasabb s a szó nemes értelmében legmozgalmasabb szellemű írója, leghatékonyabb gondolkodója, szinte korszakot jelölő egyénisége déli szomszédaink írott kultúrájának: a napokban töltötte be hetvenedik életévét.

A világnézetek szembesített korszakában, a békés egymásmellett-élés elvének éveiben, egy új kor küszöbén nem érdektelen, úgy vélem, ha ebből az alkalomból egy-két pillanatot szánunk e nagy kortárs világképének kísérleti felvázolására. Annál is inkább, mert az embert talán még sohasem izgatta úgy története során fajtája sorsa, jelene és jövője, mint a mai embert alkalmasint az atomfegyverek árnyékában. Meg aztán Krléža világképe, mint korunk jeles polihisztoráé és kiváló alkotójáé, bizonyára elgondolkoztató és tanulságos is számunkra. Tanulságos, mert ennek a gyűlölettel szerető és szeretettel gyűlölő harcos humanistának a szemében valóban az ember a legfőbb érték, ám ugyanakkor a benne lakozó embertelen és sötét, a lealázó és méltatlan, a főbenjáró szító ok a megvetésre és harcra, annak a korai axiómájának aspektusában, hogy „az élet célja nem az, hogy melegítsen, hanem hogy lobogjon!”

Hogyan alakult hát, miképpen formálódott világképe és életérzése annak az alkotónak, aki forradalmi századunk szenvedélyes nagy eseményeinek tanúja, megélője és épp oly szenvedélyes revelálója is az immár negyven kötetre rúgó művében. Hogyan alakult és hogyan hatott kortársaira világképe annak az egykori pécsi és pesti diáknak, aki jelenünkben, életműve és hatása tanúsága szerint, hegyvonulatként mered fel ko-

runk (talán nem csupán jugoszláv) társadalmának esztetikai, intellektuális és morális horizontján.

Az elmélyült nyelvészeti, irodalmi, történelmi és filozófiai tanulmányok során és után, számára pedig kezdetben volt a szkepszis: a *dubito, ergo sum* – mint döntő élmény. Egész fiatalon Krleža ezzel a stimulánssal kerül ki az első világháborúban a keleti frontra, hogy megélje az egyszerű emberek poklát a lövészárkokban. Ez a háborús szociális élmény egyik eredője az életérzését és világképét alakító erőnek. Krležát az oktalan véráldozat eszmélteti elsősorban a társadalmi igazságtalanságból fakadó embertelenség elleni harc szükségességére. Ezt a roppant érzékeny intellektust az undor és a mélységes megvetés indítja és fordítja – az ismeretek tökéletes fegyverzetében – a társadalom akkori állapotának emberalázó, szellemnyomorító, vérkövetelő aljassága ellen. Rádöbben arra, hogy a társadalmi osztályok Lenin tanítása szerinti megszüntetése küszöbölheti ki az emberi megaláztatás és vérontás főfő okozóját, a háborút.

Krleža világnézetének második eredőjeként a délszláv népek sajátos földrajzi-történelmi adottságokból sarjadt nemzeti hagyományok tapasztalata, leszűrt bölcsellete nevezhető meg. Az a tanulság, amit a századokon keresztül Kelet és Nyugat ütközőpontjában élő délszláv népek történelme nyújt. A két ellentétes mentalitású és civilizációjú világ közt őrlődő, századokon át hódoltságban sínylődő kis népeit megtartó erőnek példája, melyben a heroizmus és szellemi értékek múlhatatlan emlékei tükröződnek. És Krleža e megtartó erők uralkodó vonását épp a természetesen kiváltódó ellenállásban, az erőszak ellen szegülő forradalmi hevületben látja. Megtartó és lendítő erő csakis a forradalmi dac és harcok tiltakozás lehet mindaz ellen, ami igazságtalan, elnyomó és megalázó, ami sötét, önkényes és embertelen.

E történelmi tapasztalat tanulságai kétségtelenül színesebben és egyénibben tükröződnek Andrić alkotásaiban. Ámde Krleža – ezen túlmenően – általánosabb, koncepciószerű többletet épp a gondolati gazdagság, a filozófiai horizont és szenvedélyesség, az osztályharc tudatos, de sohasem sematikus vetülete igazolja egy sokoldalú életmű bonyolultabb szövedékében. És ezen a ponton már eljutottunk Krleža világképének harmadik összetevőjéhez, az európai filozófia hagyományainak kritikai értelmezéséhez és leszűrt hatóanyagához egy műfajilag roppant jelentős, szintetikus műben.

Bár nem moralista par excellence, Krležát, a humanistát oly szenvedélyesen érdekli az ember, a *condition humaine*, a társadalom lélegzése és fejlődése, hogy gondolati gazdagsága nemcsak esszéiben, szellemtörténeti eszmefuttatásaiban és utirajzaiban jut kifejezésre, hanem novelláiban és regényeiben is, vagy még jelentettebb formában, ha úgy tetszik, a szó hegeli értelmében, az írói alkotás csúcspontjában, a drámaiban is.

Végző fokon minden jelentős író moralista is egy kicsit. Ha nem is mind azon a fokon, mint Shakespeare, Montaigne, Goethe és Tolsztoj, vagy mint Proust, Sartre és Camus, de minden nagy író szükségképpen szívén viseli az emberiség sorsát. Konkrétebben: akarva, nem akarva is állást foglal műveiben az emberi élet és társadalom kérdéseiben. Egy író moralitását, illetve erkölcsi tartásának mékénységét általánosságban az alkotóerő foka fejezi ki: tud-e ábrázolni embert és életet argumentumok ballasztja nélkül spontánul, művészi könnyedséggel és hitelességgel úgy, hogy meggyőzőn bennünket: nincs ok vitára a csüggedéssel az ember jövőjét illetően.

Krleža mint harcos humanista nem éri be ennyivel. Mint szépíró sokkal szenvedélyesebb és kritikusabb szellem, mint gondolkodó és polihisztor nyugtalanabb és türelmetlenebb az ember életkörülményeit illetően, semhogy beérné a világ és társadalom stilizált sztatikus képével. Az ő moralitása és egyéni bölcselkedése a korán kialakult világnézet függvényeképpen aktivista filozófiai színezetű. Komoly filozófiai ismeretek birtokában Krleža már fiatalkorában eljutott a meggyőződésig, hogy a *l'art pour l'art* gondolatiság semmiképpen sem lehet tételes kifejezője az igazi humanizmusnak, s mint ilyent, határozottan elmarasztalja. Darwin, Marx és Lenin híveként, de alkatiilag is, harcos szelleménél fogva is kérlelhetetlen ellensége minden ködösítő defeista filozófiai törekvésnek. Megszabadítani az emberi gondolatot a katedrai, statisztikus és religiózus gúzsbakötöttségből nála már-már egyértelmű az osztálytársadalom megszüntetésének akciójával – már az első műveiben. Az emberi értelem gyerekkorán, az emberi felismerés pneumatizációs korszakán túl nem térdepelhet az ember tehetetlenül holmi meta-

fizikai hatalmak hódolójaként. Az emberi gondolat felszabadításától rettegő sarlatán ideológusok és ködösítők kora lejárt. Az embernek ma már semmi szüksége az önkény és gazság jelenségeit leplező transzcendens fátylukra, mely alatt nyomorító hatalmak gyakorolnak önkényesen holmi emberfeletti jogokat és igazságot. Az idealista filozófia absztrakt fogalmai és ködös eszméi meg a nehéz, nyers, véres valóság között óriási szakadék tátong. Elítéli tehát a *logoszt*, mint bűntudóját a kiváltságos rétegek ama törekvésének, hogy holmi morális kaszárnyába zárják az embert és önkényesen büntessék s ha kell, saját érdekeikért vágóhídra vigyék. A fideizmus Krleža szemében az emberi nem szerencsétlen előtörténetének szakaszát jelöli csupán. Ime, ezek a felismerések ösztönözték a fiatal Krlezt – a világháborús szociális élményen túl – a társadalmi rend szükségképpen bírálatára, a tegnapi társadalmi állapotok harc által történendő megváltoztatásának szükségességére. No, a *logos*, a magasabbrendű rendbe vetett hit csak az Októberi Forradalom győzelméig tarthatta sötétségben az emberi gondolatot. E pillanat óta a fiatal Krleža egész munkásságát annak az állhatatos harcnak a szolgálatába állítja, amely az emberi szellem teljes felszabadítását, az osztálytársadalmi megaláztatás és kizsákmányolás végérvényes megszüntetését tartja elsődleges feladatának.

Történelem- és társadalom-szemléletét éppen ez a korán tisztázott filozófiai szemlélet hitelesíti már első műveiben is, melyekben híven rajzolódik ki az ember és író fejlődésének útja egyszerre. Írói szenvedélyessége pedig arra vall, hogy a világszemlélet tisztázódása, mint elsődleges kérdés, oly korán megtörtént az emberben, hogy az alkotó műve töretlenül és zavartalanul gazdagodhatott a későbbiek során olyanná, amilyen. Ebben az életműben pontosan nyomonkövethető az igazság felfogásának funkcionális egybeforrottsága az emberi társadalom és civilizáció humanizációs kérdésével. Az igazság szemlélődő elméleteivel szemben Krleža világnézetében az igazság aktivista felfogása nyer elsődlegesen hangsúlyt. Ezt a polihisztor humanistát egyszerűen nem érdeklik az olyan „igazságok”, melyekből semmi jó nem származik az emberiség számára. Az egyetlen valódi igazság az, amely az emberi boldogulás úttörője, a társadalom forradalmasító mozgatója. „Változat az igazságra” c. tanulmányában így vall: „Földi mérték az igazság addig, amíg az embert szolgálja. Érvényének addig van hitele, amíg emberi célokért küzd; a gondolatok is akkor igazak, ha tágítják a tudat köreit és az emberi értelem élményintenzitását erősítik. Csökkentve és egyszerűsítve a célt; minimumra redukálva a fájdalom és szenvedés koeficiensét, az igazság legyűri az embernek engedetlen erőket, a negatív tapasztalat alapján, mint az igazi felismerés egyetlen forrása.”

És ez a polihisztor a tevőleges igazság feltárásának szentelte egész életművét. És mert egész fiatalon eljutott a felismerésig, hogy „az ember útja minden jel szerint a fejlődés kezdetén van, innen a jön és rosszon”, annál harcosabban sürgeti a haladás olyirányú lehetőségét, ahol az ember társadalmilag és szellemileg egyaránt felszabadultan haladhat boldogulása felé. Nagy tanítójául Lenint vallja. A filozófusok dolga most nem az, hogy magyarázzák, hanem hogy jobbatégyék a világot – marxi tétel ugyan, de megvalósítója az Októberi Forradalom atyja. E forradalomnak pedig rajongó híve azért, mert az nyitott utat az új humanizmusnak, „amely nem filantrópok, mániákusok és vallásalapítók erkölcsi prédikációja lesz, hanem az életfeltételek szükségszerű következménye.”

Krleža, a polihisztor alkotó és művész munkássága csakis ebben az aktivista, forradalmi perspektívában nyerhet teljes voltában értékrendet hitelesítő képet – az ember és társadalom, az ember és mű, a mű és világkép bonthatatlan egységét illetően. Így érthető Krleža gondolati gazdagságának és harcos humanizmusának páratlan hatása a két világháború közti és mai kortársak irodalmi műveiben.

Hogy mit tartogat még számunkra a gondosan őrzött iratládáiban, milyen műveket, és hányat – zömét a háborús években írta! –: azt még kebelbarátai sem tudják; de az eddigi „csonka” életműhöz minden bizonnyal nem méltatlan anyagot. Tőle minden kitelik; az ő erejéből és tehetségéből érheti leginkább meglepetés ismerőit és rajongóit. Hiszem, nemcsak a jugoszláv irodalom híveit, hanem az európai irodalmat is.

1963. júl.

DUDÁS KÁLMÁN

ÖNARCKÉP A PÁLYA SZÉLÉRŐL

Csempe-Pempét tulajdonképpen Vidor Gyulának hívták. Mielőtt ez a furcsa név belemosta volna alakját a nagyvárosok periferiáján tengődő éhenkórászok és nyomorultak tömegébe – magyarázatlan, de tudományossá vált szóval: a lumpenproletárok közé – egy sportszerület társtulajdonosa volt. Még korábban pedig tróger, rakodómunkás. Benősült az üzletbe. De aztán addig-addig ténfergett naphosszat a futballpályákon, míg egy szép napon az albérlővel találta felségét. A botrány, sőt egy jólértesült kispesti cukorkaárus szerint börtönnel is végződött verekedés könyörtelen lendülettel hajtotta Vidor Gyulát Habácsné éjjeli menedékhelyére. Itt mosódott neve is, egyénisége is Csempe-Pempévé. Szalmazsákra se tellett neki, betevő falatját azzal kereste, hogy a környező házak lakóit kutyaeddellet láttá el. Különben pedig a *Titánia* volt a mindene. Önzetlenül, hallatlan szaktudással, sirig tartó lelkesedéssel szolgálta a *Titánia* futballcsapatot. Ami miatt idáig jutott. Talán ezért hagyta viszonzatlanul érzelmeit nagy szerelme, Bagdi Aranka kórházi ápolónő is. A *Titánia* volt az élet értelme. Pedig Vidor Gyula nem volt eredendően züllésre hajlamos egzisztencia. Ember volt, méghozzá nem is akármilyen. Az első világháborúban, amelybe mint bakát kergették, vad nekikeseredéssel tamadt egy katonatársára, aki unalmában kövel agyondobott egy borjút. „Egy olyan rohadt helyen, mint a katonaság...” védekezett tíz év múlva, 1927-ben, az elbeszélés időpontjában a katonatárs egy meccs szünetében. De Csempe-Pempe ebben nem ismert tréfát: „Ez nem szórakozás. Már akkor is megmondtam.” (188.)

Vidor Gyulának tehát elvei voltak. Pedig sokat kínlódott. Már az elemi iskolában baj volt vele. A tanítónő kihívta felelni, de ő a társai gúnykacajától sebzetten még egy pontot se volt képes odabiggyeszteni a krétával a táblára. Talán itt kezdődött. Itt jelentek meg először Vidor Gyula mögött a későbbi Csempe-Pempe kontúrjai.

A regény történéseinek időpontjában, 1927-ben, a *Dohánygyári Lendület* és a *Hálókocsi* kültelki mérkőzésén a vérengző háborúban egy borjút is sajnáló Vidor Gyulának már csak a roncsait látjuk. Pedig nem az elveit adta fel; az élet, a környezet, a társadalom zúzza szét őt magát, éppen az elvei miatt. Persze nem volt tökéletes; a szerelemben nem elég állhatatos, munkában nem kitartó. De a *Titániát*, azt halálosan komolyan vette. Az életét már nem annyira. Az elvei a *Titániában* összpontosultak. Ahhoz nem szabad hűtlennnek lenni; azt a második osztályba is elkíséri az ember. Pedig az akkor adott társadalomban ez nem könnyű. Micsoda gond még egy villamosjegy ára is, ez a manapság szinte jelképes összeg! A villamospénz a regény hősei számára szinte megoldhatatlan probléma. Untalan ezen morfodírozik Sebők is, míg Csempe-Pempe elvált feleségét a pálya felé kíséri: „Vagy mégis, váltsa meg a három átszállót...” – „Helyesen tette, hogy megváltotta a jegyeket. Maga tudja, hogy mi az a gentlemanlike.” (141., 144., stb.) Mozira ilyen körülmények között már nem is telik, pedig a mozi is szinte nélkülözhetetlen szükséglet. Moziban ül a vörös Hungler, a *Titánia* egyik vezetője, mozi előcsarnokában lézeng Sebők, Csempe-Pempe barátja, mozik és némafilmek nagy szakértője maga Csempe-Pempe is. A mozi álom, a jelenből a vágyott jövőbe repít.

Bámulatos hitellel idézi fel az író ezt a harminc-negyven év előtti világot. A bikázó utcalány, aki a kavicsokkal zsonglörködve gyerekkorába ringatja vissza magát, s a másik oldal: a Kéményseprő és az Oktogon között autózgató filmszínészek... Atmoszférateremtő tehetségét szorgalmas kutatómunkával párosította: némafilmek, rég elfeledett filmszillagok, futballmérkőzések és csapatok adatai sorakoznak a könyvben; akármelyik odavetettnek tűnő megjegyzését ellenőrizi a gyanakvó kritikus, mindegyik hiteles, Milton Sills és Alice Terry, angol klubcsapatok és Zamora.

Emberábrázolásban humanista, korrajzában és fölfogásában realista tehát Mátyás Iván regénye. A felszabadulás előtti keserű éveket idézi, s nem azért, hogy „a múltba meneküljön a jelen teletelősége elől”, hanem mert könyörtelenül és kitörölhetetlenül ez a kor kalapálódott be tudatába, emlékeibe, erről kell vallania és erre kell emlékeznie, erre kötelezi őt gyermekora és a Teleki-tér bódéinak, éjjeli menedékhelyeinek ma már virágágyakkal telítültetett, tovasöpört világa.

Van azonban valami, ami a rég múltba tűnt futballmeccset a mába idézi. S ez a *Titánia*, a jelkép. Nem nehéz fölismerni a mindennél fontosabb, életet és munkát jelentő *Titánia*-csapatban az irodalmat, az író élete célját. S a *Titánia* körüli nyüzsgésben az irodalmi életet. Csempe-Pempe szerelmet, karriert, sportszerboltot és polgári kényelmet feláldoz a *Titániáért*. És ha csak a pálya széléről is, de a *Titániának* dolgozik. Alkot; igenis alkot a maga módján, kudarcok nem törik le,

keresi a tehetségeket a csapatnak. Szakértő, érti a mesterségét. Ilyen ember az író is. Szemérmes önéletrajzot bújtatott el ebben a kisregényében. Ott áll a pálya szélén, kellőképpen nem értékelt tehetségével, rég elfeledett Baumgarten-díjával, és nézi a meccset. Nézi, de dolgozik is. Még akkor is, ha nem vesszük tudomásul. „Csempe-Pempéről nem beszélnek, a nevét se ismerik. Nem baj...” (42.) *Nekünk dolgozik.* De ezt mintha nem értenék: a kritikus undorodva csippenti föl hőseinek rongyait, félretaszítja s azt mondja, nem kell. S a rongyokkal repül az ember is. Pedig ezek a rongyok az írónak sem kellene, de mert emlékei, mert valaha kegyetlen realitást jelentettek, felmutatja őket.

Tanulságos az író alkotó módszerét megfigyeln. Realista író; de felhasználja a film montázs-technikáját, azt a vágás-eljárást, amiről már Eisenstein kimutatta, hogy voltaképpen irodalmi eredetű. Ez a montázs-szerkesztés keményen megdolgoztatja az olvasót. Hallatlan figyelemre készít, erősen gondolkoztat. Nem magyarázza az átmeneteket; azonnal adja hőse következő gondolatát, mint a film képsora a következő képsort. Amiképpen a korszerű film keményen vág, lemond a régebben szokásos, indokoló és a nézőnek időt hagyó „átúsztatással” úgy a szerző is elkerüli a részletes átmeneteket. Egy példa:

„Az utcán már tudta, hogy éppen ezt nem lett volna szabad. Császár Miklós, Stetcz vagy Tokics sose kérnek villamospénzt. Másrét mondok. Azt szeretném látni, hogy valaki ezeknek az uraknak villamospénzt merjen adni!

– Mit csináljak – mondta Csempe-Pempe a léggömbárusnak. – Fölingereltek.

– Sose találom meg a számításaimat – mondta a pattogatott kukorica árusnak.

Egész nap ezt magyarázta.

– Mert nézzük meg a dolog anyagi oldalát. (Akárcsak Emődtől hallotta volna.)

– Az ember ne hagyjon magával kibabrálni.

– Annyit érek, amennyit... – Nem tudta tovább folytatni. Kért egy féldecit, felfújta az arcát és sértődötten hallgatott.

– Maga egy nagy számár, – mondta Habácsné a pincében – Sokkal határozottabban kellett volna fellépnie.” (22.)

Ahány mondat, annyi helyszín: utca, kocsmá, pince...

Négy cselekményszál fut váltakozva, párhuzamosan a kibontakozás felé: Csempe-Pempe elindul a mérközésre, a mérközés lefolyása; Csempe-Pempe korábbi élete, múltja; a Titánia vezetői a mozi-ban döntenek Csempe-Pempe és beosztottjaik sorsáról; Csempe-Pempe felesége anyjával, Sebőkkel és később Habácsnéval – akivel a villamoson találkoznak – megy a mérközés színhelye felé. Ez a négy szál találkozik a kisregény utolsó harmadában: a főhős, aki társat és szeretet keresne, s akihez most egyszerre két nő képében is megérkezik a társ és a szeretet, a hivatását választja és a kapu – sőtét alku tárgya! – váratlan halála után is a Titánia érdekében szervez, nyüzsgög tovább. Talán jobban tenné, ha kikötne Habácsné védőszárnyai alatt, vagy kézenfogná feleségét; talán rosszul teszi, hogy elmegy mellettük; de ettől azért – vagy talán éppen ezért – még és már megint ember: nem kell neki az eltartottság langyos érzése, a mindennapi koszt biztonsága, szabadon akar dönteni és élni. Most már nem megalázkodó, a tudat hatására süllyedt lumpenproletár, hanem ember.

Ez a szerkesztési mód lényegében azonos a klasszikus realista regény szerkesztési módjával: míg itt ez, ott az történik. Csak hogy míg Balzac, Scott, vagy Jósika regényeiben ez a váltakozás fejzeteként következik, addig a modern realista próza – a film hatására – kisebb részletekre bontja ezt a „montázst”, gyakran pár soros ugrásokkal. Realizmuson kívüli, vagy egyenest realizmus-ellenes prózáról beszélni tehát Mátyás esetében helytelen és téves lenne.

Ez a próza szerkesztésmód ha nem is általános, de föllelhető a mai világirodalomban: így szerkeszt Katajev vagy Leonov; az angol irodalomban Graham Greene. Mátyás prózája azonban eltér az övétől. Saját korábbi prózájához képest is sokat fejlődött. Lemérhető ez 1949-es kötetének *Tribünök árnyéka* című novelláján: ez a pár lapos vázlat csillantja föl először Csempe-Pempe alakját és a Titániát. De még csak csillantja.

Élvezetes Mátyás stílusa; napjaink egyik legjobb prózaírója; tömören, fecsegés nélkül, pontosan üő jelzőkkel, takarékosan összeállított mondatokkal fogalmaz. Stílusbravúr, ahogyan hasonlataival hősei lelkivilágában marad, az általuk is ismert fogalmakat idézi fel; ahogyan meghökken az olvasót, már-már a modorosság határán, de mégse modorosan:

„Kedvetlen hang. Mint mikor kiráznak egy törlőrongyot.” (23.)

„A Kakaspaszta táblája alatt állt. Nem volt egyéb, mint egy megfagyott, párás lehellet azon a nyirkos őszi délutánon.” (59.)

„Csempe-Pempe ebben a pillanatban valóban nem volt több, mint egy elszálló köszönés.” (96.)

„Mintha minden vonást lesikáltak volna erről az arcáról.” (101.)

„Kívonulnak a tábla cél... apró kis pöttyök, mintha valaki gombokat löne ki sorban, egymás után.” (137.)

„Az meg úgy állt, mint akivel elszavaltattak egy költeményt.” (195.)

Érdekes a képek segítségével történő múltba – vagy másik cselekménysíkba – váltás. Ez is film:

„A sparhert fölött hull a fal, egy másik fal lép elő a falból.” (206.)

„Pálya nyílt a pályából.” (99.)

*

Bagdi Aranka, Csempe-Pempe reménytelen nagy szerelme, ezzel rezzenti össze lovagját a 17. lapon:

„— Maga a múlt, Gyula.”

Igen, kétségkívül. Csempe-Pempe és az egész kisregény a múlt. Azt idézi, tanulságot is. De azért...

„— *Miért vagyok én a múlt? Jó kérdés! Miért?*”

Ha az író kérdezi ezt, csak így felelhetünk:

Nem a múlt. Élő irodalom.

Nemeskürty István

JEGYZETEK A FILMMŰVÉSZET ÚJ ÚTJAI RÓL

A film világunk szellemi életében egyre fontosabbá, lényegesebbé válik. Húszadik századi művészeink közül talán ez az a felépítmény, ami az élet társadalmi mozgásait spontán és gyors mozgásával, szüntelen megújulásával leginkább követni tudja. Magyarázza ezt az is, hogy e századunkban született művészetnek nemcsak eszközei (egy szellemi és egy technikai alkotófolyamat szinbiozítása), hanem az alkotás születésének gazdasági körülményei és az ezzel járó társadalmiasított munka is korunk szociális viszonyait feltételezi. Ugyanígy — más oldalról — e művészet „fogyasztóinak”, a nézőközönségnek is oly nagy a száma, hogy az alkotásoknak szinte a társadalom itélőszéke előtt kell helytállniuk. A film életében az igény-megvalósulás-terjesztés-befogadás négy pólusa között olyan állandó az áramkör, amilyen bizonyára megvolt a görög és angol dráma, a naiv eposzok, a múlt század regénye vagy akár a barokk zene jelentős korszakaiban is.

A film fontossága tehát a társadalmi szerepéből, közösségbe ágyazottságából következik. Ezért nem párolható csak esztétikaivá egyetlen kérdésfelvetés sem: művek és elvi viták e társadalmi áramkör valamelyik pontján gazdasági, politikai, lélektani, szociográfiai problémákba ütköznek. S mert beleütköznek, igen lényeges kérdéseken való eszmélődésre kényszerítik a világunk emberét érteni és felmérni akaró értelmet. Mert milliók gondolkodását és ízlését érinti, hogy a vetítővásznakon mi perog: érték vagy selejt. Mert a nézőtér közönségének reagálásában együtt van jelen mindaz, amit külön-külön szoktunk szemügyre venni: a ma emberének ismeret-, érzelm-, gondolkodás-igénye, nevetés és érzelemvágya, ízlésének torzulásai és egészséges jelei. Mert kultúránkban egyre nagyobb szerepet kap a készenkapott, lebilincselő vizualitás, aminek korunkkal, a nem-látható, csak gondolatokkal érzékelhető mikro- és makrokozmosz megismeréséből lesűrődő világképünkkel kellene harmonizálnia.

A kommersz mű és az igényes művészi alkotás közötti hasadás és az ezzel szemben álló szintézis-igény éppen a film társadalmi jelentősége miatt fokozott felelősségű. A húszadik század művészei között a film és az építészet (mert az ember mindennapi életéhez legszerveesebben kötődő két alkotás-ág) kezébe adatott a lehetőség, hogy egyre közelebb hozza a közönség (a társadalom) és az igényes alkotások ízlésének szféráját. Az építészet példája azért is meggondolkodtató, hiszen a húszadik századi architektúra megújulása nem elvi, esztétikai, vagy akár az „új életérzés — új formanyelv” meggondolásaiból eredt, hanem a művek új társadalmi feladatai hatottak forradalmasítóan. Egy épület nem szép, nem igaz, ha nem felel meg feladatának, ha nem használható, nem lakható, ha nem az emberek igényeihez igazodó. Egy film — művészi értékein túli — társadalmi hasznosságának kérdése bonyolultabb: egyszerre jelenti a szórakoztatást, a pihentetést, az ember gondolat- és érzelemvilágának gazdagítását, az embereknek önmagukra és a világra eszméltetését. De hát mi a művészet Homérosz óta, ha nem mindez együttvéve?

*

Új irányzatok a mai filmművészetben címmel jelent meg a Filmművészeti Könyvtár 14-15. kötete. Az összegyűjtött cikkek megjelenési ideje 1959 és 1963 közé esik. A szerkesztők az ötvenes évek második felének legjelentősebb áramlatairól, alkotóiról szóló megnyilatkozásokból válogatták össze az anyagot. Az egyes írások a hat legjelentősebb „filmmagy hatalomnak” (a szónak most nem anyagi, gazdasági, hanem szellemi kvalifikációja értelmében): a francia, az olasz, a szovjet, az amerikai, a lengyel és az angol „új hullámról” adnak számot s akarva akaratlanul vitáznak is. Bírálatok, az ideiglenes összefoglalás igényével született tanulmányok, beszélgetések rendezőkkel, alkotók valóságai műhelyproblémákról, közönségről és ars poetikáról — műfajilag is sokszínű dokumentumgyűjtemény ez. Talán csak Japán hiányzik a felsorolásból, de ez önmagát magyarázza: Magyar-

országban is bemutatott néhány nagyszerű filmjükből is érezhettük, hogy ezt a teljesen más kulturális, világnézeti talajból sarjadó művészetet felmérni, látószögünkbe emelni csak nagy öleléssel lehetne, – talán ezért nem vállalkoztak rá a kötet szerkesztői sem.

Az ötvenes évek közepén világszerte új tendenciák születtek, – számtalan elnevezéssel, sok új, azóta világhíres rendező nevével – megnyitva, e művészet történetének bizonyára új korszakát. A film, melynek struktúrája olyannyira a társadalom életébe kötődő, irányulásait sem kaphatta máshonnan, mint a történelem olyan társadalmi mozgásaiból, melyek okkét és magyarázatként egyaránt megtalálhatók e szemléleti átalakulásban. Ahogy a neorealizmus nem születhetett és teremthetett volna értékeket, ha a háború utáni társadalmi feszültségek nem hívják életre, úgy az „új hullámok” mélyén is hol közvetlenül (Visconti, Fellini és az angol „free cinema”) hol áttételesen (Antonioni, Resnais, Truffaut és a cinéma véré) is egy új történelemszülte probléma él: a nyugati társadalomban élő ember érzelmi és gondolati életének, belső értékrendjének totális válsága. A szovjet és lengyel filmek legjobbjai, noha a formálás és az „új filmvilágkép” tekintetében sok mindenben hasonló utakon járnak, az új társadalom felé növe közösség emberének személyes problémáira, morális vajúdására figyelve – olyan „létkérdésre” rezonálnak, amit egy új világrend alapjainak az emberekben való megteremtéseként is nevezhetnénk.

Bármennyire is igaz, hogy az irányzatok közül nem egy fölött már megkondították a lélekharangot, de ami még a tévedések mögött is megvan, s amin e sokszínű cikkgyűjtemény elgondolkodtat, az az értékek születésének szellemi mozgalma. A háttér, melyben még minősítetlenül együtt van a felépítmény reagálása a társadalom mozgásaira, filozófia és életérzés, az új technika és formanyelv, művész és közönség állandóan újraszülő viszonya.

*

A film új irányzatai nemcsak stílusdivatokat, hagyományokkal elégedetlen fiatal rendezők kísérleteit jelentik, – művekből, alkotók és kritikusok megnyilatkozásaiból egyaránt kisugárzik, hogy a filmnek az adott valósághoz és ezzel együtt az alkotóknak magához az alkotásfolyamathoz való viszonya is gyökeres átalakuláson ment és megy keresztül. Az elmúlt fél évtized szemléletváltásának legjellegzetesebb vonása, ami a francia, olasz, és a világnézeti kiindulópontjában megannyira eltérő szovjet új filmiskola számos alkotásában is megfigyelhető, hogy az *emberen belüli történet került az alkotók figyelmének középpontjába*. Az alig ötven éves művészet ezzel az igénnyel felnőtt húszadik századi társai mellé: a pirandelloi, prousti, picassoi szemléletváltásnak megfelelő fordulatot Antonioni, Truffaut, Resnais, Csuhraj és Wajda nevével fogja jelezni a filmtörténet. Igazságkeresés és lázongás vezette a rendezőket, operatőröket, kritikusokat erre az útra. S úgy tűnik, ez az átalakulás azért lehetett egészséges talaja egy új korszaknak, mert a tagadás – a lázadás – és az állítás – egy, a háború óta eltelt tíz év történelmi változásaiból következő új, társadalmilag fontos igazság kimondása – egészséges arányú hajtóerőként jelentkezett benne. Amit Antonioni úgy fogalmaz, hogy „azt kutatta, ami a háború és a háború utáni annyira fontos időszakban lezajlott, milyen nyomot hagyott az egyénekben” –, tartalmi vonatkozásának végiggondolása természetesen teszi azt a lázadást, amit ez a film kialakult belső kötöttségei és formai konvenciói ellen jelentett. A hagyomány, aminek hol megújítására, hol teljes elvetésére vállalkoztak, úgy értelmezte a filmet, hogy az a kamera „szemén” keresztül rögzített emberi történet, melyben a hely és időváltozások fikcióját, az ebbeszélesztés karakterét és hangsúlyait az összeállító montázs teremti meg. Az emberről és környezetről – a filmrevett *külső* valóságról – a reális képsorhoz a gondolati értelmezés, az érzelmi, az indulati töltés lényegét az összekötő *cselekménysor* hordozza. A valóság egyes darabjainak meglátása, de a cselekményszerkesztő montázs is valójában a tizenkilencedik század epikai stílusából nőttek ki, ahogyan ezt Eisenstein Dickens és a némafilm kapcsolatáról írt szép tanulmányában maga bizonyítja. A mai filmet *nem* ezeknek az alkotóelemeknek az elhagyása jellemzi (noha érzékelhető cselekmény nélkül is születtek az elmúlt években művek), *hanem szerepük, jelentőségük módosult azaz, hogy a képsornak bonyolultabb tartalmakat kellett közvetítenie*. Nem a mai ember nehezebb, összetettebb feladvány, mint volt a mindenkori, csak a kutató értelem – nemcsak a tudósa, a művészé is – tesz fel olyan kérdéseket, melyekre a valóság válasza is csak újfajta képekkel és a képek újfajta rendszerével adható meg. Griffith filmjeiben, akár csak Balzac regényeiben, még megkísérelhette, hogy egységes összképet adjon az emberben és az emberen kívül lévő világról, hogy gondolati és társadalmi horizontot láttasson műveiben. Ma az alkotás nem lép fel ennek az összképteremtésnek az igényével: az ember érzelmvilága, gondolatai, lélegzetközében vizsgált mikrokozmosza lett a legizgalmasabb valósággá. Az ember személyiségének ez az erős kiemelése, analízise, s ami ezzel jár, a film képeinek gondolati „megterhelése” újította meg a mű egész világát. Az ember társadalmi viszonya sem úgy jelenik itt meg, ahogy eddig: a cselekmény és a helyzetek közvetlen jelentésében, hanem az ember személyes világa válik szociális tükörré. A Ballada a katonáról, vagy az Emberi sors főhőse éppúgy, mint Antonioni vagy Resnais alakjai az ember társadalomba ágyazottságának képei és körképei.

Az átalakulásban, a sokféle irányzat mélyén, rendezők egyéni formanyelvén túl az a közös, ami a humánus ügyévé tesz minden értékes filmet: figyelme az emberé. – Úgy tűnik: jól figyelnek és igazat mondanak.

*

A másik legkarakterisztikusabb jelensége napjaink filmjeinek, melynek legjellemzőbb és legjobb műveit a newyorki fiatal filmesek és néhány francia rendező alkotta meg, a dokumentalizmus és improvizáció, a „cinéma vérité” iskolája. Ennek a mozgalomnak belső motorja is az igény: igazságot a vetítovászonon. Csakhogy ezt egészen más úton közelíti meg. A filmkészítés alfajává nem az ember bensejének intellektuális igényű képi kifejezését teszi meg, hanem a riporter rendező kereső, mindent rögzítő kameráját. Az amerikai Casavates és Rogosin, a francia Rouch és Varda kísérletei lényegében ezt jelentik: feltenni egy kérdést és az adott körülmények között színészekkel, vagy nagybörzszt spontán módon választott szereplőkkel megkeresni a választ, a valóság feleletét. A film értékének két sarokpontja van: helyes volt-e a kérdésfelvetés (közérdekű, általános, lényegbevágó), és sikerült-e az anyagot a válogató vágásnál úgy tömöríteni és csoportosítani, hogy a képek egyértelmű igazságtevessé, szuggesztív hitelességűvé szerveződjenek. Az ezzel járó improvizációs alkotás elkenyapodik a műtermekre és pontos forgatókönyvekre épített filmipar megszokott módszereitől. És még valamit – s talán ez a lényege és létjogosultsága –: visszatérést jelent az ősi anyaghoz, a való élethez, mely a filmet útjára indította és azóta is újra és újra megkísértette; ahhoz a tapasztalathoz, mely a fényérzékeny lemezből kinőtt művészetet egyedül jellemzi: az adott vizuális valóság megragadásához. Ezt a lehetőséget nehéz művészetté küzdeni: a forgatás közben, a spontán alkotói folyamatban kell megtalálni azt a látószöveget, ami beszédes, megkeresni – százszor fáradságosabb módon, mint egy előre tervezett műtermi felvételnél – azt a helyszínt és atmoszférát, melynek mondanivalója van, s a felvételekből kiválasztani úgy az anyagot, hogy az az indító gondolatnak megfeleljen, a „valót” alkotássá, személyes veretűvé komponálni.

Figyelni a dolgok jelentését – ezt jelenti ez az út. Mert van mondanivalója a legköznapibb tárgyi világnak is: egy utcának, egy házfalnak, egy mozgó autósornak, egy pályaudvarnak. S hányféle expresszivitása van az ember járásának, ahogy végigmegy egy utcán. Mindezt megfigyelni, kiválasztani és felvenni egy intenció fókuszának megfelelően – ez itt az alkotás összetett feladata. Casavates nálunk New York árnyai címmel játszott alkotása ezért nagyszerű: az utca utca marad, egy kiállítás szobor-kertje eleven valóság, nem magyarázó helyszín „ahol hősünk jár”. De ugyanakkor vonatkozása van az emberekkel, akiket a kamera kísér, ezért a számtalan jelentésből mi – a nézők – kiemelünk egyet. Az alkotók ennek az aktív közreműködésnek csak a lehetőségét teremtik meg. Példával élve: az említett film befejező képén a fiú, Benny, utcán rohanó autósorok között, lassú, kissé közönyös mozdulatokkal, meg-megállva, átmegy egy newyorki úttesten. Mögötte, mellette az éjszakai neonok mozgó-álló képe. A kamera hátulról követi, míg fel nem tűnik a felirat: Vége. Híradófilm jelenet is lehetne, hiteles, valódi és egyszerű látvány, ugyanakkor azonban gondolatokat asszociál egy életformáról, melyek akár egy szociográfiai könyvben is helyet kaphatnának. De egy valami mégis erősebb: a képnek egy magányos emberhez való vonatkozása, – ez teszi olyanná, hogy szimbolikusan is felfogható. Ebben a lehetőségben emelkedik fel ez a tényszerű képsor a művészet szintjére.

A dokumentalizmus friss és nyers lehetőségghalmaz. És itt ismét felmerül az építészet példája, melynek megújulásában nem lényegtelen szerepe volt a valós, természetes anyaghoz, az épületnek szinte legegységesebb alkotórészeihez, a kőhöz, fémhez, üveghez, betonhoz való visszatérésnek. Nincs kendőzés, külsőleg és hazug ékítmény, nincsenek, sem gipsztukkok, sem feladat nélküli oszlopsorok: az anyag belső törvényeihez igazodó hűséggel, puritán szépségével szól az emberhez. Az utóbbi évek legjobb magyar kisfilmje, Sára és Gaál Cigányok-ja is ilyen puritán anyaghűséggel igaz és szép. Van: társadalmi feladata, emberi arcai, tényrögzítését a vágás ritmusa, énekhang, néhány mondat és zajeffectus természetes aránya-rendje kíséri. Nincs: műterem, fordulatos történet, értelmző, magyarázó kommentálás, mely nem bízik a kép erejében.

*

A cikkek, tanulmányok, rendezők nyilatkozatai többször reflektálnak műveik és a közönség viszonyára. Mint jegyzeteink elején említettük, a film fokozott létkérdése ez, hiszen talán csak a zenének kell több giccsel, romboló ellenanyaggal napjainkban megküzdenie. Legtöbbször filmklubok, művész-mozik szű közönségére appellálhatnak csak az új irányzatok. Ugyanakkor több rendező derűlátó megnyilatkozása tanúskodik Antonioni egyik kijelentésének igaza mellett: „van valamilyen mozgás, melyet szerencsére a közönség is kezd észrevenni és azt hiszem, hogy ez az oka annak, hogy manapság néhány „nehéz” filmnek is kasszasikere van. Ezek már nem maradnak a film-archívumokban, hanem eljutnak a nagy tömegekhez, sőt azt kell mondanom, hogy gyakran a nagy tömegek érték meg legjobban.”

Fogarassy Miklós

FÜVEK PÉLDÁJA

Általában minden jó – fiatal alkotókat föl-vonultató – antológiának megvan a maga fölfedeztetje. Így történt ez most is! A *Tiszta szigorúság* költői seregszámában a kritikusok többsége előkelő helyet biztosított a pályakezdő Buda Ferencnek. A gyűjteménybeli sikerült bemutatkozása után érthető érdeklődéssel vártuk a további bizonyítást, első kötetét, noha néhány év óta már oda kell figyelniük az induló költő folyóiratokban közölt verseire is.

Szinte törvényszerű, hogy reményteljes várakozást legtöbbször csüggedt csalatkozás követ. Természetes következménye ez a túl doppingolt fölcsigázottságnak – ezegyszer azonban kellemesen csalódtunk. A „cégér” nem volt felelőtlen „rek-lamirozás”, az antológia három finoman erőteljes költeménye mellé a kötetben ígéretes, mély érzékenységgű lírai karaktert kibontakoztató fél-száz vers sorakozott.

Könyvbevezető darabját József Attila átíratott-ságú dacosság szántja föl:

*„de én meg nem állok sohasem, nincs bennem
töredelem, fogamat összeszorítom,
feljelle gördülő kő vagyok.”*

De kovácsoltvas keménységét sokszor repeszti meg az élet nem mindenkor racionális rendje. A kötet fundamentális anyaga a szeretetre, boldogságra, óvó közösségre vágyó ember fájdalma. Minden ott van a költő szinte lehetetlent érző köz-életében, mégis életébe bele-belecsöppen a ma-gány kesernyés mérge. „*Megszabdalt*” tekintet-tel néz körül a világban; „*minden szál idegem egy gyújtózsínór*” – vallja egyhelyütt. Nála „*lán-cát tépte a nyugalom*”.

Az egyéni létezés vergődései magyarázzák a versek „*gondárnyékos*” alaphangját. A fájdalom, a magány, a gond gyökerei közvetlenül nem üt-köznek ki a versek felszínén (ezzel némiképp adósunk a költő!), valahol ott lapulhatnak a szülőházi „*korhadt, vásott pincelépcsőn*” és a személyes sors megpróbáltatásaiban. A belenyug-vás szomorú pózában azonban nem tetszeleg; sem önmagának, sem mások számára nem kínál bódító narkotikumot. Versei nem magatehetetlen, mazochista panaszkodások, a mozgásban-fejlődés-ben csak egy-egy pillanatnyi állapotot, az egyre magasabb fokon összegződő szinkroniákat rö-gzítik: a mindennapok keserűség-kristályai rakod-nak ki a költészet fonalára. S bármilyen végze-tesen is egyéninek érzi a kritikus a költő alig csillapodó bánatát, tudni kell és látni, hogy a fiatal lírikus nem engedi magát át a dekadenciába hajló, gyámoltalan szenvedésnek, nem al-kuszik meg a reménytelenséggel. Buda Ferenc a debütáló poéta purgatóriumát járja: önön kü-zdelmét folytatja a környező világ anyagi és esz-

mei bonyolultságával és talán csak saját túlzot-tan szenzibilis képzelete gyúrta rémeivel. Két-ségtelen, végigbotladozta – néha a szegénylegé-nyes-vagabundus magatartás felületes hetykesé-gével – a magány útvesztőit, de célja egyértelmű: életét eggyé olvassza mások életének nagy kö-zös áramlatával, hogy „*szorítások magatokhoz*”.

A kötet utolsó harmadában már frissebben, föl szabadultabban látja a maga helyzetét, s em-beri gondjai enyhülni látszanak. A valóság lé-nyegét ott érzi kereső ujjai között. Nagyobb öle-lésű verseiben morális-művészi erejét próbálga-tja, és igényességét ismét nem adja alább a jó-zsefattilai követelménynél:

*„Egyetlen sebezhető pont vagyok
a világ közepe.
Számítalan egyenes és görbe vonallal
bűzbatnak keresztül,
s szívemben a körző begye,
amellyel a mindenséget mérem.”*

Hatalmas kompozícióban adózik is a Mester em-lékének. Széttörtő a szigorú rendezettség: vál-togatva hosszan nyújtott soros, majd rövidmon-datos versépítéssel, a belső ritmus lazításával próbálkozik. Az események szimultán bemuta-tása ugyan néha el-erugaszkozik a realitástól; de mégis döbbenetesen idézi meg a Költő tra-gédiáját, közben számot vet önmagával is, ki-jelöli feladatát: „*Legyek megszólaló kő, eleven emlékezet*”.

A továbbiakban életfilozófiája, gondolatisága tartalmasan mozdul előre, mindenkor áhítatos szemlélete kitárulkozóbb, oldottabb lett. Hiteles-séggel, való közelből tud képeket hozni, igenli az életet, sajátját és a közösséget is. „*Elmúlás, ősz balál?*” – már megkérdőjelezi a gondolatot, nem simul bele a természet enyésző hangulatába. Az „*ősz vonat*” ablakán kitekintve, az elfutó táviródrótokon túl észreveszi a mocsanó tájat és „*a nyúlragta, harapott sebek beszáradnak, mint a tegnapi fájdalom*”.

A felületes szemlélő számára Buda Ferenc lí-rája talán erősen egyszínű, homogén (pl.: az ál-landóan visszatérő – a *vas* fogalmával – cél-tudatosan variált szóösszetételek). De ki egyvég-tében olvassa a kötetet, nyilvánvalóan érzékeli a könyv emberi-alkotói vonalának mindent ma-gához rántó mágneses „spanoltságát” is. Költé-szete egyénien ötvözött dallamú: gyöngéd és erős zengése van: a nyugateurópai formakul-túra ölelkezik nála a hangsúlyos magyar verse-léssel. Bár érzélembősége néha még elgáncsolja a szerkezetet, a kifejezést, mégis a kötet stílus szempontjából is öntudatos, értékeket hozó föl-lépés. Csak egy-néhány a hatás nélkül elfutó vers, több a töredékszerű; itt jobbra a gondolat a megszaggatott, a teljesebb műgond sem kerekí-tené egészzé őket. Apró epizódokat képes transz-ponálni, természeti képei expresszívnek, portréi árnyalt rajzúak. Megkörtökezi olykor a biolo-gizmus is. Egyszer a mikroszkópikus közelhajlás-

sal, máskor a megszemélyesítés-sorozatokkal adja vissza megkapóan a hangulatot. Általánosan: sajátos nézőpontok, invenziós képrendszerek, meglepő szövegszétválasztások, kedvesen játékos, ügyes ritmusok, váratlanul felelgető rímek, az interpunkció mellőzése – jellemzik költeményeit. Könnyedén oldja föl a formai nyűgöket, a virtuozitás nála sohasem csupasz külsődleges fogás, hanem a lényeg kiemelése. A kortárs irodalomból is számos hatást, elemet olvaszt lírájába. Mégis az utóbbi években föllépett fiatalok között benne érzeni leginkább a *szuverén költői világkép* alapjainak kereteit és a másoktól megkülönböztető sajátos lírai egyéniség-jegyeket, melyek reményteljes jelzései a poéta-fejlődés távlatainak.

Borbély Sándor

Kemény Dezső:

CÍME NINCS

Az Új Termés legújabb kötetében tizennégy elbeszéléssel jelentkezik Kemény Dezső. Az új novellista néhány írásából kivillanó élményszerűség azt igazolja, hogy nyitott és látó szemmel figyelte az emberi lelket a második világháború embertelen korszakában éppúgy, mint a kialakuló, új világ heroikus küzdelmei közepett. A kapott impulzusokból egy-két esetben sikerül megragadnia és kiérlelnie az írói egyéniségéhez közel álló élményeket; leginkább az élet tragikus elemeit keresi és sűrített, erős színekkel ábrázolja könyvében.

A címadó novella – a kötet legmarkánsabb írása – a második világháború utolsó fázisában játszódik: öt büntetőszázados bajtárs hazafelé vezető útját idézi elénk. Kemény Dezső a szenvedésekben összeforrott férfiak alakját és sorát sokrétűen, érett művészettel eleveníti meg. A háború infernójában lerogyó ember megaláztatásai, a testvéri érzésű nővő bajtársiasság, a halálfélelem, a reménytelen helyzetekben is talpraálló „homo ludens” meghatóan vidám pillanatai, a drámai ellenpontozások és a líra lehetőszerű pianói érdekesen keverednek ebben a sűrített légkörű novellában. A vers – mellyel az útközben elpusztuló költő-bajtárs búcsúzik az élettől és feleségétől, s melyet a többiek, mint eleven fáklát őriznek és adnak tovább egymásnak – valójában megdöbbentő szimbólum. Az életnek és a hazatérésnek elpusztíthatatlan jelképe, erejét az sem gyengítheti, hogy a verssorok sohasem jutnak el a címzetthez.

Kemény Dezső elbeszélő tehetsége elsősorban a drámai magra épülő írásokban mutatkozik meg; az emberről az élet különleges helyzeteiben, az életveszély közelségében vall a legbátrabban. A *vizek felett* című novellában különböző korú és beállítottságú személyeket (gyermektől az

öreg emberig) sodor egymás mellé a véletlen. Egy padláson kuporognak órákon keresztül, s az árvíz réme sötétlik a lábuk alatt. A közepes író megelégedne a történet adta izgalom fokozatos adagolásával, Kemény azonban nem a kényelmes megoldást választja. Az összezárt emberek belső világát lényeges és apró elemekkel, a köztük kialakuló rokonszenv és ellenszenv tükrében rajzolja meg, rátapintva későbbi cselekedeteik rugóira, – jellemükre is. A drámai csúcspontokat nem öncélúan aknázza ki; a kisleány halála annál megdöbbentőbb, mentől kisebb örvényeket kavart a többi árvízi menekült lelkében. A jellemek körvonalai, mint a mágnes mentén elhelyezkedő vasreszelékek, felismerhető alakzatban rajzolódnak ki szemünk előtt.

Kemény Dezső a rövidebb, drámai ereztű elbeszélésekben is érdeklődést keltő feszültséget teremt. Az *Egyedül* című novellában plasztikusan, a riportnál igényesebb eszközökkel örökíti meg egy életveszéllyel fenyegető üzemi balesetet, – A *sikkasztó*-ban finom, vibráló árnyalatokkal tapint rá egy sikkasztó lelkiállapotára.

Az élet borúsabb oldalának festése az író leg-sajátosabb területe, a drámai maggal nem rendelkező írásokból azonban hiányzik az igazi mondanivaló, a felület alá hasító szenvedély és az eredeti látásmód. Kemény a hétköznapi szabályos vonalú és temperáltabb novelláiban mint ha bátorságát vesztené; az az érzésünk, hogy a vérmérsékletétől elütő témákkal szinte lefegyverzi tehetségét. Alakjainak rajza, művészi egyénítése sem sikerül ezekben az írásokban. A paraszti sorból régesszé emelkedő asszony vagy a görög menekült *Christosz* figuráját hiába emeli ki a „fűl”, mint az író gazdag tapasztalatainak, megfigyeléseinek bizonyítékát, aligha többek pusztá kuriozumnál. Életükből semmi lényegeset nem tudunk, problémáik egysíkúak, elmosódnak az olvasó emlékezetében.

A *Szó és tett* ördög-témájában nem az ötlet kölcsönzést, hanem a feldolgozás olcsóságát kifogásoljuk, – az 1956-os időszak felidézése sem szerencsés egy vécés néni aspektusából, Kemény tárgyilagossága, pontos részletmegfigyelései a kor igényes és szélesebb körű ábrázolását tennék indokoltá.

A nyelv és a stílus a tartalmi értékelés két csoportjához igazodik: az író testmelegétől távol eső novellákat fakultabb stílus hordozza, a drámai veretű írások azonban dinamikus, erős sodrással szolgálják a mondanivalót.

Kemény Dezső első könyve több, mint amit a recenziók „ígéretes kötetnek” neveznek. Az egyes írások közötti szintkülönbség nem a tehetség rövidzárata, hanem a témák megválasztásából eredő bizonytalanság. Az író valós, kiforrott értékeit soron következő kötetében elsősorban súlyosabb feladatok vállalásával gazdagíthatja.

Szeghalmi Elemér

NYITOTT TENYÉR

„... Mintha valami elsüllyedt harangtoronyból szólna fel egy fojtott kondulás – néha nagyot dobban az elsüllyedt világ ki-kihagyó szíve. Nehéz indulatok és sűrű szenvedélyek uralkodnak abban a mély rétegben”, melyet az író alapos életismerettel és teljes együttérzéssel ábrázol. A regény kezdősorainak mélyértelmű szimbolikája is sejteti, hogy bonyolult érzelmi szálak fűzik az írókat az ábrázolt életanyaghoz. Valahol messze Hajdu-Bihar megyében Bagosléta környékén, a Seregi dűlőben élnek a tanyasiak a maguk egyhangú, mégis változást ígérő nyugtalan életüket, „mert egyszer talán, akár akarják, akár nem, bekövetkezik a változás”, beszélve őket is újból a termelészövetkezetbe. Az ötvenhétben felbomlott Vörös Hajnalból újjáalakult az Új Barázda, amelyet a tanyasiak gúnyosan Vakbarázdának neveztek el. Több egyéni parasztsorsot ábrázol az író, köztük a Fábíán-család élete foglal el központi helyet a regényben. Tekintélyes, megfontolt gazdakként mutatja be Fábíánékat az író. A tanyaiak egyéni sorsa (Szere dai tehenei elhullnak, anyagilag tönkremegy, az öreg vak Fábíán gyógyulni akarása, Palikóné új életretörése) mind-mind változásért kiált. Elégge erősek azonban azok a taszító erők, melyek az embereket egy újabb belépéstől visszatartanak: a „Rákosi-időben” – ahogy az író nevezi – elszenvedett sérelmek, józan gazdai érvek, amelyeket éppen egy agitátornak mond el Fábíán Péter: „... a város ide tizenkilenc kilométer, telefon a környéken nincs, és a dűlőúton ősszel, amikor sár van, csak ló megy el, ide mentő be nem jön, csak a tank... Ha minden lovat be kell adni... akkor mi lesz?” Nemcsak józan gazdai érvek, de a magacsínálta prédikátor, Bakó Imre is lebeszéli híveit a szövetkezéssről. „... Alig mozognak itt a felszínek, inkább az ösztönök csendje munkálkodik a mélyben”. Az pedig igen erős. Fábíán Pétert öt helyen betört fejjel, eszméletlenül hozzák haza lovai. Félelem és találgatás indul meg. A több szálból fejlődő cselekmény egy pontban fut össze. Péter hívására vak apja a városba megy a kórházba, saját elhatározásából felesége is elindul, egy másik úton Palikóné, Péter szeretője. A titok megoldódik a vak apa és Sebők számára: Péter merénylője saját öccse, Márton, aki félt, hogy kiesik a vagyonból, ha Péter belép a szövetkezetbe, s bosszúból tette, amit tett. A tanyaiak számára mindez titokban marad, Péter nem jelenti fel öccsét. A regény végén valami nagy-nagy szomorú békességben „az öt ember úgy állt szemben egymással, hogy mindenki tudta a másíkról, itt valami nagy komédia zajlik.”

Maga a téma és a cselekmény drámai lehetőséget hordoz magában, ez azonban széttöredezik a regény szerkesztésmódján: Az író rendsze-

rint valami szimbolikus, alluzív általánosítással kezdi az új cselekményrészt, utána bemutat egy jelenetet a tanyasiak életéből, majd a jelenetet időrendben megelőző cselekményrészt, mintegy magyarázatként. Filmszerű, retrospektív ábrázolásmód ez, amely nem minden esetben szerencsés, különösképpen akkor nem, ha a hangulategység, az atmoszférateremtés rovására megy. Talán éppen ez az, ami hiányérzetet kelt az olvasóban: a sokatígérő, felfelé ívelő kezdés lendülete megtörik, a cselekménybonyolítás mintha mesterkéltté válna. Minden a termelészövetkezet szempontjából történik, pedig a felvázolt egyéni sorsok iránya másfelé is mutat. A fakó, színtelen, szomorú életanyag mintha a tehetetlenség erejével nehezedne az íróra, és a regényben sem tud mássá válni, pedig a fény és árnyék, a tragikum és felvillanó derű együttjár a realista ábrázolásban és a valóságban is. A regény jelentősebb első felében a többször ismétlődő egyhangú panasz, a másik felében a „vajon ki a támadó?” hangulata uralkodik. Az ábrázolt életsorsokat nem valami közös cél, törekvés, hanem a keret: a tanyai életforma tartja össze. Hacsak jelzészerűen, de utalás történik arra is, hogy nemcsak a szövetkezetbe, hanem a városi életformába is törekszenek a tanyaiak. Éppen ezért a cselekmény igazi megoldást nem hoz, csak sejtetést. A cselekmény egyes részei, a jellemalakok is szinte külön-külön kis elbeszélésbe kíváncznak, egyike-másika szinte kéri a cselekmény egészéből. A szuszka Palikó paraszt-anekdotába, vagy népszínműbe illő megjelenítésével, szinte a tompaságig menő engedékenységgel és váratlanul kitörő szigorával már-már egy bábjátékfigura alakját ölti fel. Bakó Imre, az egykori prédikátor is csak addig vehető komolyan, amíg az író szavaiból ismerjük meg: „... Alapjában nagyon gyáva volt – pedig, ha tudná, miféle hősies küzdelmet vívott ő évtizedeken át, mindenféle világi hatalmakkal, maga is elcsodálkozna önmaga belső szilárdságán...” Gondolkodásmódja, beszéde olyan, mint a rossz színészé, akihez sehogys sem illik a kapott, komoly, szép szerep: egyszer valószínűtlenül okos, olykor túl együgyű. A jellemalakok változásának ábrázolására nagyobb időtávlatra lenne szükség, mint amennyit itt a cselekmény felöllel. Az író is érzte ezt, s ezért kénytelen ábrázolás helyett magyarázatszerű utalásokra szorítkozni: „... Azt mondják, a becsület nem nadrág, hogy ki lehesen foltozni, hát persze, de azt lehet, hogy kicseréljük a nadrágot és megpróbálunk rendes ruházathoz megjelenni az emberek előtt.” Fábíáné alakját mindvégig hangulatoktól keppel érzékelteti, s kevésbé ábrázolja: „... Mint egy öreg, halálát érő fekete tépett varjú, amelyik már károgni sem tud...” Az ismétlődő magyarázatok, utalások az epikai lendületet fékezik, farsztóan hatnak.

Az író stílusát háromféleképpen igyekszik gazdagítani: a személyi kultusz hányattatásait szinte pamfletszerűen a kor frazeológiájával ábrá-

zolja. Hangulatteremtés céljából tájszavakat használ: pustol a hó, szamuklál a tehén, tasziszalábú ember, slambucs (étel) stb. A fiatalemberek beszédét a városi zsargonnal tűzdeli (meredek duma, megjátssza magát, felkoppint, bele van csve).

Talán éppen az epikai bizonytalanság következménye, hogy a regényben a „nyitott tenyér” kifejezés négyféle összefüggésben fordul elő, s nem tudni, mit jelképez: a dobogó szívet tartó nyitott tenyeret, a szurkos mélységbe süllyesztő sors kezét, a tenyérben nyüzsgő szorgalmas életet, vagy a cigányasszony számára kinyitott tenyeret, aki hosszú életet olvas ki belőle?

Ambrus Z. Miklós

KÉTKÖNYV A XX. SZÁZAD MAGYAR KÉPZŐ- MŰVÉSZETÉRŐL

„Közeljutni az alkotóhoz, kihámozni vásznakba burkolt lelkét, megérteni és megértetni őt: valóban ünnepi feladat”, – írta Genthon István Bernáth Auréllal foglalkozó munkája elején. Valóban, közelférkőzni a művészhez s megértetni őt, szép, ám nem könnyű feladat. Erre vállalkozott D. Fehér Zsuzsa, aki – Czeizing Lajos fotografussal összefogva – huszonkét festőnkről és szobrászunkról rajzolt arcképet a „Művészek” című könyvben. A kötetet lapozgatva, óhatatlanul Kassák Lajos két évtizeddel ezelőtt írott kitűnő könyve, a „Vallomás tizenöt művészről” jut eszünkbe. Egyrészt azért, mert hét mesterünket (Barcsay, Bernáth, Czöbel, Ferenczy Béni, Márfy, Pátzay, Vedres) mindkét mű szerepelteti, de sokkal inkább azért, mert mindkét szerző könnyed, csevegő, belletrisztikus hangnemben kívánta bevezetni az érdeklődő olvasót, számottevőbb művészeink műhelyébe, hogy ezáltal a nagyközönség közelebb kerüljön a modern művészet világához.

Csak hogy amíg Kassák könyve e célkitűzést ragyogóan teljesítette, ez már kevésbé mondható el Czeizing és D. Fehér munkájáról. Mégpedig a hiba D. Fehér szövegében van, amely igen egyenetlen színvonalú, sok benne az általánosság („Medgyessy szobrairól szavakkal keveset lehet elmondani. Meg kell ismerni azokat”; Márfy, Edvi-Illés és Mikus egyaránt a „műves mester” megjelölést kapták), akad benne – a szót kedvezőtlen értelmében használva – újságírói színeskedés („Domanovszky győzelemre vitte a magyar színeket”), ízlésbeli lapszus (Malvin tekintélyes méretű, pucér hátsó felének „Színházi Élet”-stílusú emlegetése a 94. oldalon).

Kisebbség nagyobb tárgyi tévedésektől sem mentes a könyv. A 82. oldalon azt olvashatjuk, hogy Ferenczy Béni Nagybyányán született. A valóság az, hogy Szentendrén. A 88. oldalon az áll, hogy Ferenczy Béni Petőfi-szobrát szülővárosában állí-

tották fel. A tény az, hogy Gyulán áll a szobor. A 23. oldalon azt találjuk, hogy a szentendrei művésztelep 1920-ban alakult meg. Nem így van: 1928 januárjában.

Sok egyéb megállapítás is megalapozatlan, történetietlen. Ferenczy Béni Petőfijétől nem azért „idegenkedtek az emberek, – mint D. Fehér írja – mert a nagy lelket robusztus, erős testben képzelek el...” Nem is „idegenkedhettek” az emberek e nagyszerű szobortól, ui. Ferenczy Béni mester munkája hosszú-hosszú időn keresztül nem is került a publikum elé. Az „idegenkedő emberek” az 1950 körüli éveknek a művészetet dogmatikusan értelmező kultúrpolitikai vezetői voltak. Ezeknek az esztendőknak művészet- és irodalompolitikai tévedései (Bartók, Derkovits erősen „fenntartásos” elfogadása stb.) ma már köztudottak; miért olyan tapintatos Fehér Zsuzsa, s miért titkolja, hogy a Ferenczy-szobor véka alá rejtéséért is e szellem a felelős? Márfyról álmoval is hasonló eljárást követ a szerző. A festő „Almaszüret” című kompozíciója „nem keltett megfelelő visszhangot, egy másféle kifejezési mód bővületében éltünk akkor” – írja. Akik ennek a „bővületében éltek”, megint csak azok voltak, akik Ferenczy Béni Petőfijét nem engedték a nyilvánosság elé kerülni, egyidejűleg viszont Fellekiné Gáspár Annynak Kossuth-díjat juttattak „A füttyös kalauznő” című képeért. Molnár C. Pálról szólva azt mondja D. Fehér: „A felszabadulás után egy ideig azoknak, akik korábban nagyobb támogatást élveztek vissza kellett vonulniuk.” Molnár C. Pálnak azonban aligha ezért kellett visszavonulnia, hiszen Rudnay Gyula, Kisfaludi-Strobl Zsigmond, Szőnyi István is elég nagy támogatást élveztek 1945 előtt (mindegyikük tulajdonosa volt az akkori legmagasabb kitüntetéseknek, a Corvin-koszorúnak, ill. a Corvinláncnak), s a felszabadulás után is megmaradtak művészeti életünk élvonalában. Arról volt Molnár C. Pál esetében szó, hogy az ő piktúrájának manírossága, üressége, mondain divatossága lett „démodé” 1945 után... D. Fehér Zsuzsa gondosan felsorolja a tárgyalt művészek kitüntetéseit, rendjeleit. A Lipótvárosi Kaszinó díja, aranyérem, ezüst diploma, flyen díj, olyan medália, – olvashatjuk. Tudva azt, hogy sem a felszabadulás előtt, sem az 1950 körüli időben nem csupán és nem mindig a valódi művészi érdemek alapján jutottak a kitüntetések, feleslegesnek érezzük annyi teret szentelni ilyen mellékes dolgoknak. Nem az érdmek, hanem az időtálló művek tesznek kiválónak egy művészt. Márfy Ödön nem volt Kossuth-díjas, mégis nagyobb alakja a magyar művészetnek, mint a kötetben szereplő jónéhány festő, szobrász.

A kötet nyomdatechnikai kiállítását kifogástalan. Czeizing Lajos legtöbb fotoportréja igen jól sikerült.

*

A „Művészek” című kötetnél sokkal szerényebb kiállítású munka Körner Éva füzeté („Magyar művészet a két világháború között”), mégis erről sokkal nagyobb örömmel számol be a recenzens. Alapos tárgyismeret, biztos kvalitásérzék, a koncepció átgondoltsága, a stílus tömörsége jellemzik a mindössze 70 oldalas kis könyvet. Körner a korszak legértelmesebb, európai mértékkel mérve is kiemelkedő művészeinek Egryt, Medgyessyt, Derkovitsot, Ferenczy Noémit és Vajda Lajost tekinti, s szép – oeuvre-jük lényegét megragadó jellemzést ad róluk. A Körner által megkülönböztetett megbecsüléssel tárgyalt Vajda Lajos (1908–1941) munkássága a szélesebb közvélemény előtt sajnos kevésbé ismeretes (augusztusban a Jelenkor közölte két szép rajzát); gyűjteményes kiállítást kellene végre rendezni alkotásaiból, monografiát kellene kiadni róla, hogy tisztázódjon Vajda valódi helye és jelentősége. Így eldőlné az a kérdés, hogy ez a harminchárom esztendő eltelt művész csupán torzót hagyott-e hátra, nem jutva el a szintézisig (mint ezt a Gresham-kör esztéticista tagjai mondták és mondják,) avagy a magyar művészet egyik legtisztább, legoriginálisabb, legátszellemültebb mestere volt-e, akinek életműve olyan festőkre gyakorolt mély hatást, mint Bálint Endre és Szántó Piroska.

Körner felvázolja a kor művészetének főbb vonulatait (Kassák és Moholy-Nagy konstruktivizmusa és az ezzel rokon funkcionista építészek – a pécsi születésű Breuer Marcell Lajos, Fischer József, Major Máté – köre; Berényi-Bernáth-

Szőnyi kifinomult, szubtilis posztimpresszionizmusa, „posztnagybányai” lírizmusa; Aba-Novákék olasz orientációjú neoklasszicizmusa; Korniss, Martyn Ferenc s még néhány más művész szürrealista és non-figuratív irányú munkálkodása; Derkovits és a szocialista művészcsoporthoz tartozók), – alig beszél azonban az alföldi festőkről. Rudnay, Tornyai, Fényes, Koszta összesen 9 sort kaptak, Nagy István pedig egyet sem. Igaz, hogy a sorozat egyik korábbi füzeté (Genthon I.: Magyar művészet a századforduló idején) foglalkozott munkásságuk első periódusával, minthogy azonban tevékenységük jelentős része a 20-as, 30-as évekre esik, így mellőzésük hiányérzetet kelt. Bizonyos szubjektív értékelésektől sem mentes a tanulmány: Medveczky Jenő vértelen lombik-piktúráját érzésünk szerint túlbecsüli Körner, ugyanakkor túl éles kritikai hangot üt meg azokkal a Gresham-művészekkel szemben, akik – bár kétségtelenül voltak korlátaik – mégiscsak a humanizmust védtek az antihumanizmus évciben, az emberi és művészi szabadság pártján állva...

A kötetkének – ha egy-két részletkérdésben nem is tudunk a szerzővel maradéktalanul egyetérteni – végül is avval a jóleső érzéssel értünk a végére, hogy okos, tájékozott, új megállapításoktól vissza nem riadó, a művészeti irodalmunkban gyakori provincializmussal szakító, művésztünk az egyetemes művészeti fejlődéshez hozzá-mérő írást fejeztünk be.

Dévényi Iván

Gábor Jenő rajza